

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ОДЕСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
МІЖНАРОДНОЇ АСОЦІАЦІЇ СТУДЕНТІВ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

ІІІ МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

**ЛЮДИНА, СУСПІЛЬСТВО, ПОЛІТИКА:
АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ**

12-13 лютого 2016 року

Одеса

УДК 30(063)
ББК 60я43
Л 93

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ:

Голова – Завальнюк Володимир Васильович – к.ю.н., професор, перший віце-президент, ректор Національного університету «Одеська юридична академія»;

ЧЛЕНИ ОРГКОМІТЕТУ:

Афанасьєва М.В. – д.ю.н., професор, проректор з наукової роботи Національного університету «Одеська юридична академія»;

Яковлев Д.В. – д.політ.н., професор, декан факультету правової політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»;

Вітман К.М. – д.політ.н., професор, декан магістратури державної служби Національного університету «Одеська юридична академія»;

Івакін О.А. – д.філос.н., професор, завідувач кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія»;

Наумкіна С.М. – д.політ.н., професор, завідувач кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського;

Лісієнко О.В. – д.соціол.н., професор, декан історико-філософського факультету Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського;

Каменська Т.Г. – д.соціол.н., професор, професор кафедри соціології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова;

Шамша І.В. – к.філос.н., доцент кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія».

Калінін Володимир – к.політ.н., почесний член Міжнародної асоціації студентів політичної науки (Україна);

Пробачай Юлія – голова Одеського відділення Міжнародної асоціації студентів політичної науки.

Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали Л 93 III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 12-13 лютого 2016 р.) / за загальною редакцією д.політ.н., професора Д.В. Яковлева. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. – 184 с.

УДК 30(063)
ББК 60я43

ISBN 978-966-916-067-6

© Національний університет «Одеська юридична академія», 2016

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Буценко Е.В.

Социально-экономические детерминанты электорального поведения 7

Козловська Є.А.

Дослідження солідарності як основа соціокультурного
та політичного розвитку українського суспільства 11

Колісник О.В.

Емоційно-образне оціночне уявлення в сучасному соціумі 14

Чупрінова Н.Ю.

Мистецтво як засіб подолання явищ соціальної ентропії 16

Шедяков В.Е.

Нравственность как условие устойчивого
социально-экономического развития в обществе знаний 20

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Авксентьев А.О.

Електорально-просторова спадкоємність політичних партій в Україні
(на матеріалі парламентських виборів 1998-2014)..... 25

Бедрак Н.М.

Політичне представництво у країнах Вишеградської четвірки 31

Вархов Г.В.

Правові засади становлення виборчої системи до Європейського парламенту 35

Горло Н.В.

Компаративний аналіз змісту понять «іредентизм» і «енозіс» 39

Денисова А.О.

Програми політичних партій в Україні як складова партійного дискурсу..... 42

Івашко О.Д., Перегуда Є.В.

Взаємодія влади та громадянського суспільства в контексті активізації
символічної політики в Україні 46

Ладані В.О.

Аналіз інституційних характеристик політичного режиму:
емпірична методологія Polity IV 51

Лисенко Л.Г., Карасевич А.О.

Референдум як інститут прямої демократії: європейські та українські реалії 53

Манелюк Ю.М.

Релігія як фактор впливу на політичне життя українського суспільства 58

Міхейченко М.А.	
Інформаційні та комунікаційні складові політики зближення Європейського Союзу 2014-2020 рр.	62
Молдованенко А.О.	
Роль соціальних медіа у формуванні соціальної солідарності.....	66
Пальшков К.Є.	
Інтеграційна політика Литви у передєвроатлантичний період	70
Романюк Н.А., Романюк Р.Й.	
Безпека особи у сучасному світі: теоретичні аспекти	74
Тиский М.Г.	
Політичні конфлікти в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)	78
Ткач Т.Я.	
Періодизація розвитку концепції «гуманітаризму».....	85
Широв М.А.	
Нейтралитет в системі міжнародних відносин.....	88
Яковлев Д.В.	
Політичні та соціологічні дилеми вибору	92

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Зейналова Г.К.	
Проблемы космоса в истории эстетики: Индия и Китай	97
Ивакин А.А.	
Важность философской ориентации.....	101
Матюшина И.И.	
Логико-семиотический анализ структуры политической коммуникации.....	105
Муляр В.І.	
Ф. А. Хайєк і його «дорога до рабства».....	109
Надибська О. Я.	
Логіко-концептуальне осмислення соціально-правових пріоритетів	113
Никитченко О.Е.	
Особенности державно-религиозных отношений в современной Украине (религиозный аспект)	115
Чирка Л.Г.	
Філософська думка на Україні в досковородинівську добу	118
Янушевич І.А.	
Глобальний розвиток та проблеми побудови державності в Україні	122

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Бойко Н.А.

Документи свідчать: окупаційний період на Переяславщині 1941-1943 роки 125

Кухарєва Н.М.

Дитяча безпритульність на Переяславщині
у кінці 20-х – на поч. 30-х рр. XX століття та боротьба з нею 129

Мартинчук С.В.

Мануфактурне виробництво Волинської губернії
наприкінці XVIII – на початку XIX ст. 134

Мочкін С.А.

Трагічна доля сакральних пам'яток іудаїзму західних областей УРСР
(друга половина 1940-х – початок 1970-х років)..... 138

Ніколайчук Д.О.

Інститут Київського цивільного губернатора:
історико-правові аспекти діяльності 142

Панасюк О.П.

Архівні джерела з історії Білоруської Народної Республіки..... 147

Пилипів В.І.

Інформаційний потенціал і особливості використання джерел особового
походження як джерела до вивчення політики українських урядів
у сфері культури доби Української революції 1917-1921 рр. 151

Рабчун О.С., Рабчун І.В.

Студентський відділ як складова фундаментальної
бібліотеки університету Св. Володимира у Києві..... 155

Романенко Т.В.

Еволюція свободи слова в сучасних українських ЗМІ 159

Росицький В.С.

Правовий статус особового складу РСЧА у перші роки
Другої Світової війни, у радянському суспільстві..... 162

Сегеда С.П.

Преса в інформаційній війні: досвід і прорахунки радянської військової
періодики на території України (1939-1945 рр.) 168

ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Близнюк О.С.

Теоретичні аспекти формування моделі управління проектом
на підприємстві в умовах конкурентоспроможності 172

Демченко С.О.

Іномовлення як інструмент державної комунікативної політики України 174

Дремова О.М.

Особливості формування проектної команди для реалізації проекту
на підприємстві 176

Дудка Л.О.

Громадський контроль як форма прояву
громадської активності в суспільстві..... 179

Буценко Е.В.

*студентка кафедры прикладной социологии и социальных коммуникаций
Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина*

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ЭЛЕКТОРАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Рассматривая детерминанты электорального поведения, мы определяем их как мотивы и потребности, формирующие стратегию электорального поведения граждан. В этом контексте важна социально-экономическая составляющая – то есть, социально-экономические факторы, характеристики, условия, проблемы и ориентации, которые лежат в основе представлений и действий избирателей и способны повлиять на их электоральное поведение.

Вопрос о влиянии социально-экономического фактора на электоральное поведение групп населения является актуальным и спорным: некоторые учёные отрицают его значимость в формировании электорального выбора, объясняя свою позицию отсутствием масштабных исследований, способных доказать данную гипотезу. Однако большая часть социологов (в частности, постсоветских) признаёт рассматриваемое влияние. Например, **Ю. Д. Шевченко** считает, что в современных государствах результаты выборов определяются социально-экономической дифференциацией в обществе [1, с. 217]. В конце XX века **Б. Овчинниковым** была выдвинута гипотеза о взаимосвязи политических ориентаций населения и социально-экономических параметров территорий. В ходе эмпирического изучения данной проблематики были выделены значимые для электорального поведения социально-экономические параметры: показатели уровня жизни населения, его бытовой обеспеченности, миграционные показатели, социально-демографические характеристики населения [2, с. 82-83].

Ориентируясь на наработки постсоветских исследователей, предлагается классификация социально-экономических детерминантов электорального поведения. Речь идёт о социально-экономических условиях и возможностях жизнедеятельности социальных групп, которые объективно

детерминируют электоральное поведение извне, а также субъективных аспектах, специфика которых зависит от внутренних установок индивида. И здесь мы выделяем следующие социально-экономические детерминанты:

1. Урбанистический фактор. Результаты исследований, проведённых социологами, экономистами и географами демонстрируют наличие ярко выраженной территориальной дифференциации электорального поведения населения прогрессивных стран. В данном контексте остро рассматривается раскол «город-село» (раскол как разница электоральных предпочтений сельского и городского населения). По мнению Н. Петрова и А. Титкова, фактор «город-село» является «вертикальной, иерархической дифференциацией электорального пространства», которая выражается формулой «более демократический, реформаторский город – более консервативное, конформистское село» [3]. Поселенческая структура позволяет нам взглянуть на электоральное поведение групп населения в региональном разрезе, изучить различия в проявлениях данного феномена внутри регионов. В свою очередь, межрегиональные различия в электоральном поведении эксперты часто связывают с различиями в величине доли городского населения в разных регионах [2, с. 65].

2. Этнический фактор электорального поведения. Рассматривая данный фактор как социально-экономический, исследователи отмечают, что предлагаемые в политической сфере экономические выгоды для этнических групп влияют на их электоральное поведение. К этническим детерминантам часто относят фактор экономической поддержки национальных интересов, если речь идёт о многонациональном государстве. В такой ситуации этнический фактор (наряду с урбанистическим) играет роль в объяснении региональных различий в электоральном поведении населения [2, с. 74-81].

3. Социально-экономические факторы уровня жизни групп населения. Данные факторы являются, пожалуй, важнейшим детерминантом электорального поведения, поскольку именно по показателям уровня жизни населения мы можем выделить большие социальные группы и изучить их в соответствии с критериями их выделения. К таковым факторам мы относим:

1) **Материальное положение**, которое определяется через наличие ликвидной собственности, источники и виды дохода, виды расходов, а также, через определение уровня дохода и материальной обеспеченности, собственного экономического состояния, социально-экономического статуса;

2) **Фактор занятости** – определение занятых и безработных, распределение занятых по сферам деятельности, отраслям и видам занятости;

3) **Особенности состояния территорий проживания населения** – в отличие от урбанистического фактора здесь имеется в виду благоустройство территорий: бытовые условия, доступность товаров и услуг (в том числе, культурных, образовательных, медицинских).

4) **Фактор социального обеспечения населения** – обеспечение социальной помощью, поддержка нуждающихся слоёв населения;

5) Также можно рассматривать **уровень развития региона проживания и его экономический потенциал**, так как в совокупности с предыдущими факторами данный критерий способен обозначить полную картину электорального поведения населения в региональном разрезе [4].

4. **Фактор профессионального и профессионально-статусного разделения.** Электоральное поведение может зависеть от рода деятельности и может формироваться в профессиональных группах. Однако в рамках одной профессии (вида деятельности) электоральное поведение более статусных групп (например, руководителей, бизнесменов) отличается от электорального поведения подчинённых, студентов и пенсионеров. Такой факт объясняется отличающимися экономическими интересами данных социальных групп, что указывает на профессионально-статусное разделение [5, с. 195].

5. Часто в качестве отдельного социально-экономического фактора выделяют **социальное происхождение**. Аргументируется данная позиция тем, что социальное происхождение обуславливает социальное окружение, в котором формируются и артикулируются экономические интересы. Последние же, занимая доминирующее положение в интересах социальных групп, сформировавшихся по критерию происхождения, способны повлиять на электоральное поведение этих групп [6, с. 28].

6. **Социально-демографические детерминанты** имеют безусловное влияние на специфику электорального поведения в социальных группах, которые ими же и определяются. Разделение населения по **уровню образования** помогает исследователям выявить закономерности в электоральных и экономических предпочтениях выделенных общностей. В исследованиях электорального поведения в **половозрастном разрезе** особое внимание уделяется изучению молодёжной части электората в силу её неоднородности и нестабильности в плане электоральных предпочтений.

Кроме того, молодёжные группы имеют свойство «пополняться» и менять свой состав перед каждыми выборами, так как именно в эту группу попадают граждане, только получившие право участия в выборах. Следовательно, необходимо фиксировать изменения в электоральном поведении этой социальной общности, поскольку эти изменения могут привести к непредсказуемым последствиям [7, с. 88]. Считается, что электоральное поведение разных возрастных групп обладает своими особенностями. И здесь выделяется закономерность: младшие возрастные группы более подвержены влиянию социально-экономических реалий, нежели старшее поколение. В целом же характер электорального поведения разных возрастных групп часто служит материалом для выводов относительно перемен в позициях электората [8, с. 31].

Следует отметить, что перечисленные выше социально-экономические детерминанты влияют на электоральное поведение групп населения опосредовано. Однако не исключено, что изменения в общественных реалиях изменяют характер воздействия социально-экономических факторов, позволяя социологам изучать прямую зависимость между данным типом детерминантов и электоральным поведением различных социальных групп.

Литература

1. Шевченко Ю. Д. Подводя итоги: результаты российских выборов 1993-1996 гг. / Ю. Д. Шевченко // Первый электоральный цикл в России (1993-1996) [Под общей ред. В. Я. Гельмана, Г. В. Голосова, Е. Ю. Мелешкиной]. – М.: изд-во «Весь Мир», 2000. – С. 212 – 241.
2. Гришин Н. В. Динамика электоральных предпочтений населения Юга России: Сравнительное исследование / Н. В. Гришин. – М.: изд-во «Социально-политическая МЫСЛЬ», 2008. – 182 с.
3. Регионализация в развитии России: географические процессы и проблемы / [под ред. А. И. Трейвиша, С. С. Артоболевского]. – Москва: Эдиториал УРСС, 2001. – 296 с.
4. Кочеткова О. В. Экономические факторы электорального поведения: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. эконом. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / О. В. Кочеткова. – Москва, 2004.
5. Вишняк О. І. Електоральна соціологія: історія, теорії, методи / Вишняк Олександр Іванович. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2000. – 308 с.

6. Черкашин К. В. Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / К. В. Черкашин. – Сімферополь, 2005.

7. Ковров В. Ф. Теоретико-методологический анализ электорального поведения: социологический аспект / Ковров Владимир Федорович. – М.: изд-во «Палеотип», 2007. – 188 с.

8. Охременко И. В. Электоральное поведение: теория вопроса: учебное пособие: в 2 ч. Ч. 1. – Волгоград: изд-во ВолГУ, 2002. – 52 с.

Козловська Є.А.

студентка IV курсу

факультету соціології кафедри галузевої соціології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЛІДАРНОСТІ ЯК ОСНОВА СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасне українське суспільство є дезінтегрованим як у нормативному , так і ціннісному вимірах власної життєдіяльності, що є наслідком свого роду аномії як відмирання старих і відсутності нових , альтернативних їм, цінностей. Відповідно в даному випадку соціум існує на основі усталених інститутів у відповідності до узвичаєних алгоритмів поведінки , є деяким чином інерційним [1], а, відповідно, межує зі станом власного руйнування. Це є викликом сучасного соціально-політичного світу, будучи водночас результатом відомих політичних подій, серед яких політичні конфлікти держави, глобалізаційні процеси впливу на культуру, тенденції занепаду орієнтацій на підтримання української культури та активного звернення до зразків західних демократичних держав і тому подібне.

Основною стратегією виходу з даної ситуації вважається стратегія по відновленню солідарності різного рівня та масштабу в межах українського суспільства, що передбачає конструктивний вплив відповідних наявності явища солідарності наслідків , серед яких реінтеграція та консолідація суспільства, відновлення у використанні властивих суспільству культурних

зразків, нормативних цінностей, цільової структури, що має призвести до оновлення та укріплення соціального життя , перетворюючи сукупність окремих розділених соціальних одиниць на конкретного суб'єкта політичного та соціального життя у всіх його вимірах та масштабах.

Проте на шляху реалізації даної стратегії на практичному емпіричному рівні постає наукова проблема неоднорідності розуміння поняття, що є відображенням соціального явища, котре мається на увазі під терміном солідарності . Це відповідає ситуації, що склалась в межах наукової спільноти, протягом останнього часу – ситуації теоретичного плюралізму , поліпарадигмальності, за умов чого трактування одного й того ж самого терміну може зводитись до протилежних один одному за змістом понять. Таким чином при описі явища солідарності виникають протиріччя у розумінні, що ж це, власне, таке.

При аналізі літератури у пошуках відповіді на дане питання зустрічаються багаточислені підходи до визначення та розуміння вказаного явища, серед яких, проте, прослідковуються дві тенденції , перша з яких (зустрічається в політичних, філософських та соціологічних працях 19 ст. (П. Леру, П. Прудон, Т. Гоббс, О. Конт) акцентує увагу на розумінні солідарності як пов'язаності частин цілого (формулювання належить О. Конту), що передбачає наявність різних частин соціуму, котрі характеризуються деякими (немає значення, схожими, однаковими чи суперечливими) ціннісно-орієнтативними установками, цілями та задачами, які не обов'язково можуть мати спільну мету, але обов'язково є функціонально пов'язаними між собою таким чином, щоб системою власних взаємозв'язків ставити єдине ціле; іншими словами, в межах даного підходу до розуміння солідарність визначають як функціональну взаємопов'язаність частин цілого і , з такої точки зору, спільність їх діяльності; а друга (характеризує праці деяких античних мислителів (наприклад, Платона, Арістотеля) та філософів Нового часу (Дж. Локк, Ж. Тюрго, Е. Дюркгейм та ін.)) базується на розумінні солідарності як цілісності взаємодії, що передбачає наявність елементів, котрі мають спільні ціннісно-орієнтативну базу та мету діяльності і таким чином акцент робиться на ціннісно-цільовій узгодженості, з чого випливає, що в межах даного підходу солідарність – це не функціональна узгодженість (яка безперечно є наявною, але не є ключовою), а цільова, що проявляється як наявність спільної мети діяльності, котра формулює ті чи інші цінності, задачі та координує і взаємопов'язує діяльність суб'єктів солідарності.

Перший підхід визначає солідарність з точки зору спільного функціонально-діяльнісного простору, а другий – з точки зору спільних мети та цінностей. Концептуалізація солідарності та її структурних елементів є принципово та сутнісно різною при використанні цих підходів, та й під самим терміном солідарності в першому та другому випадках розуміються різні явища, що в свою чергу призводить до протирічливого та суперечливого розгляду даного явища.

Із протиріччя ж між вище описаними підходами постає наукова проблема як необхідність висвітлення способів визначення явища солідарності шляхом вибору найбільш відповідного для опису підходу між функціонально-діялісно орієнтованим підходом до визначення солідарності та ціннісно-цілеорієнтованим, вирішення якої в свою чергу буде відповідним чином відображатись на особливостях побудови згадуваної стратегії по відновлення солідарності в межах суспільства.

Метою ж даного тексту було акцентування уваги на наявності даного протиріччя, яке потребує вирішення, що є відповіддю на виклики проблемної сучасності.

Література

1. Кармадонов О.А. Солидарность, интеграция, конъюнкция. / О.А. Кармадонов // Социологические исследования. – Москва, 2015. – С. 3-11.
2. Виноградов В. В. Семнадцатитомный академический словарь современного русского литературного языка и его значение для советского языкознания / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1966. – № 6. – С. 11-12.
3. Дюркгейм Э. От механической к органической солидарности // Дюркгейм Э. О разделении общественного труда: Пер. с франц. / Э. Дюркгейм. – Москва: Издательство «Канон», 1996. – С. 77-140.
4. Новгородцев П.И. Введение в философию права. Кризис современного правосознания / П.И. Новгородцев – Санкт-Петербург: Издательство «Университет», 2000. – С. 312-332.
5. Захарченко. М.В., Погорілий О.І. Історія соціології / М.В. Захарченко, О.І. Погорілий. – Київ: Видавництво «Либідь», 1993. – С. 312-332.

Колісник О.В.

*доктор філософських наук,
професор кафедри соціології*

Київського національного університету культури та мистецтв

ЕМОЦІЙНО-ОБРАЗНЕ ОЦІНОЧНЕ УЯВЛЕННЯ В СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ

Соціальний стереотип як стійке емоційно-образне оціночне уявлення в умовах сучасного суспільства є одним з поширених та ефективних маніпулятивних засобів впливу на соціум, трансформації соціальних ідентичностей, поширення міжособистісних, міжгрупових й інших форм нетерпимості, творення ілюзорного світу. з метою уникнення необхідності розв'язувати реальні потреби конкретних людей. Аналіз цього явища соціальної дійсності, механізмів запуску стійкого зв'язку між сприйняттям об'єктів під певними суб'єктивними аспектами і відповідною повторюваною поведінкою, є необхідністю й одним з вагомих реальних способів уникнення соціальних конфліктів.

Всебічне вивчення соціальних стереотипів пояснюється потребою в нейтралізації негативних наслідків стереотипізації мислення й подальших ризиків цього процесу, зокрема, усунення негативізму, нетерпимості у взаєминах та поведінці представників соціуму, а також протидії маніпулятивному використанню владними структурами стереотипів у суспільстві.

Велика частина стереотипів, які циркулюють у соціумі залишається неусвідомленою людьми, й приймається ними як їхня власна позиція, їхні власні висновки. Суб'єкти соціальної взаємодії досить часто формують уявлення про речі не на основі власних спостережень та висновків, а на основі різних стереотипів, які популяризуються в суспільстві засобами масової інформації. Іноді ці стереотипи підтверджуються їх приватним досвідом, з чого вони роблять хибні висновки про їх правильність, керуючись у подальшому невірними узагальненнями. Стереотипи замінюють людям необхідність мислити, підміняють собою розуміння речей. В тій чи іншій мірі стереотипам піддаються всі люди, навіть ті, що відрізняються певною самостійністю мислення. Зазвичай вони вдаються до стереотипів у маловідомих або зовсім невідомих для них сферах оточуючої дійсності.

Сучасний перебіг політичних й соціальних подій, в які через соціо-політичні та геополітичні фактори потрапила Україна, постає жорстким прикладом дії інформаційних штампів, стереотипного мислення на мотивацію різних форм активності, в якому люди стають заручниками власних стереотипів.

Складність досліджуваної проблематики полягає в тому, що виділення паттернів стереотипного мислення з подальшим їх аналізом вимагає від суб'єктів соціальної взаємодії постійної усвідомленості при виборі способів своєї соціальної реалізації (виразу думок за допомогою мови та дій), контролю власного мисленнєвого простору, з метою усунення з них деконструктивних штампів мислення, які нав'язуються інформаційним оточенням. Наслідком такої цілеспрямованої активності є, зокрема, розширення меж сприйняття дійсності й конструювання реальності не по поширеним шаблонам гніву, агресії, страху, неприязні, а хоча б, наприклад, згідно вимог і потреб сучасного громадянського суспільства.

Безперечно, що не всі соціальні стереотипи деконструктивні й через це небезпечні. Якби у людей не формувалися стереотипи при отриманні певних зразків інформації, їм було б дуже складно існувати. Завдяки стереотипам представники одного соціуму, наприклад, мають уяву про елементи соціокультурного буття представників іншого соціального осередку (англійська стриманість, італійська емоційність, німецька пунктуальність й т. ін.), крім того, стереотипи допомагають у багатьох побутових ситуаціях. Але у всьому, що стосується більш складних речей, наприклад, людської свідомості та взаємодії у суспільстві, соціальні стереотипи тільки заважають.

Прагнення людей підганяти себе та інших під певні стереотипи руйнує врешті їм стосунки з оточуючими, спотворює їх сприйняття дійсності. Найчастіше учасники взаємодії судять про себе або про інших не по тому, хто вони є насправді, а за деякими існуючим штампами спільнот, які вони собою представляють. Зустрічаються випадки, коли особа навіть не намагається скласти про себе (або про інших) власну думку, а беззастережно приймає вже готовий суспільний стереотип відносно себе (чи інших).

Слід також зазначити, що сучасні маніпуляційні політтехнології управління масовою свідомістю населення країн формують ілюзорну реальність саме на основі вже існуючих стереотипів, доповнюючи їх новоствореними. Політтехнологам здається, що вони просто роблять свою роботу, впроваджуючи потрібні замовнику установки в суспільство. Насправді все набагато серйозніше. Розрив між об'єктивною реальністю та

світом створених фантомів, які породжені мас-медіа більшість людей не помічає, але саме вони й створюють простори зіткнення інтересів, що спираються на страх, агресію, й ведуть врешті до крайніх форм соціальних ризиків та конфліктів.

Стереотипізація зумовлює і процеси соціальної ідентифікації сучасного соціуму, як, зокрема, й навпаки. Отже, деструктивне соціальне стереотипне мислення більшою мірою ускладнює об'єктивне сприйняття дійсності, пропонуючи натомість ілюзію реальності, яка, формуючи певні паттерни поведінки людини, здійснює потужний вплив на перебіг подій у суспільстві, а значить й визначає наше з вами майбутнє. Їх слід розпізнавати і усвідомлено відмовлятися від них на користь досягнення оточуючого світу в його неспотвореному і не обмеженому стереотипами вигляді. Тоді поява такої соціальної реальності, в якій відсутнє розуміння влади як всездозволеності, існують закони співжиття, що контролюються громадою й т. ін., стане більш можливим.

Чупрінова Н.Ю.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальних та правових дисциплін
Національної академії Національної гвардії України*

МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ ПОДОЛАННЯ ЯВИЩ СОЦІАЛЬНОЇ ЕНТРОПІЇ

Різкі темпи зростання ентропії у сучасному суспільстві пов'язані з послабленням «оздоровлюючої» (негентропійної) дії основних складових культури: системи цінностей; системи знань; системи регулювання суспільних відносин і мистецтв [4, с. 1156].

Для подолання явищ соціальної ентропії необхідна інкультурація, тобто введення людини у систему прийнятих у суспільстві культурних норм соціального гуртожитку та взаємодії, ієрархію цінностей, ступінь припустимості тих чи інших суджень та дій тощо, а також стимулювання в людині мотивації до виконання цих норм, демонстрація та доведення того, що, дотримуючись норми, людина має більше шансів досягти бажаного, ніж

їх порушуючи. Цій меті і слугують (з точки зору їх соціальних функцій) філософія, релігія, мистецтво, освіта, виховання, мораль, звичаї, ритуали та ін.

Серед цих складових культури одне із найважливіших місць у процесі інкультурації суспільства займає мистецтво, яке слугує формуванню ціннісних орієнтацій, гуманістичного світогляду, вихованню духовної, естетичної культури молоді людини та суспільства в цілому.

У присвячених естетико-виховному впливу мистецтва на особистість дослідженнях В.Г. Бутенка, В.А. Верби, Н.В. Гончаренка, М.С. Кагана, Л. Т. Левчук, В.Н. Липського, Б.Т. Ліхачева, О. І. Фортової, С. В. Шинкаренка тощо окреслюються шляхи впливу різних видів мистецтва на розвиток особистості й підкреслюється їх своєрідність.

На важливості розвитку здатності особистості до художнього сприйняття дійсності як складової світоглядного розвитку людини наголошує О. Рудницька, звертаючи увагу на те, що художнє сприйняття є комплексною психічною діяльністю, що має виняткове значення для формування розумово-почуттєвої активності людини [3]. Як доводять дослідження, в цілому розвиток особистості корелює зі ступенем її залучення до мистецтва. Від того залежить і рівень сформованості у особи соціальних цінностей, а також можливість успішного виконання її соціальних ролей (виробничо-суспільних, сімейно-дозвілєвих тощо). Людина перетворює світ не тільки утилітарно-практично, а й естетично, творить його за законами краси. Мистецтво, формуючи естетичні смаки, здібності і потреби, ціннісно орієнтує у світі, пробуджує творчий потенціал особистості, бажання і вміння творити. Іншими словами, мистецтво формує внутрішній світ особистості й одночасно впливає на вдосконалення її соціальної практики.

«Зрозуміти художній твір, – зазначає в цьому зв'язку Б.М. Теплов, – це, передусім, відчувати, емоційно пережити його і вже на цьому ґрунті подумати над ним» [5, 99]. Отже, активність мистецтва полягає передусім у тому, що воно у суб'єктивно-емоційній формі за допомогою художньо-образної структури здатне концентрувати творчо-діяльнісні здібності людини, справляти як безпосередню дію (на окрему людину), так і опосередковану (на суспільство, культуру, практику).

Мистецтво і мораль мають єдину мету – удосконалення особистості. За своєю природою сутність мистецтва глибоко гуманістична, так як у центрі його інтересів завжди стоїть людина. Потреба у самопізнанні та самовизначенні характеризує ставлення молоді людини до зовнішньої

дійсності: у навколишньому середовищі вона неодмінно шукає матеріал для побудови свого світогляду. Одним з таких матеріалів і є мистецтво – одна з форм пізнання дійсності, яка забезпечує різнобічний і добродійний вплив на свідомість людини, тобто виступає як джерело пізнання, духовного збагачення і формування її світогляду.

Мистецтво – великий вихователь, у тому числі і вихователь моральності. Звичайно, на всіх рівнях головним вихователем є життєвий досвід: ті життєві ситуації, в яких особистість бере участь, той етичний приклад, який вона спостерігає і наслідує. Проте особистий досвід людини вузький, обмежений, суб'єктивний, і лише мистецтво, в творах якого акумулюється етичний досвід всіх часів і народів, з'єднаний з вищими духовними ідеалами, дає всебічне уявлення про моральність. І цей досвід надається не дидактично-повчально, а проходить через серце особистості, що формується, через яскраве емоційне хвилювання і саме тому залишається в душі як свій власний. Читач, глядач, слухач як би сам стає одним з героїв витвору мистецтва, переживає всі ситуації так, як ніби це трапилося з ним самим.

Достатньо переконливо показує зв'язок, існуючий між етичною і естетичною культурою, великий російський критик В.Г. Белінський: «Знання мистецтва, розвинене естетичне відчуття є умова людської гідності: тільки при ньому можливий розум, тільки з ним учений підноситься до світових ідей... тільки з ним громадянин може зробити з життя подвиг і не згинатися під його вагою. Без нього, без цього відчуття немає генія, немає таланту, немає розуму – залишається один вульгарний «здоровий глузд», що потрібен для домашнього ужитку життя, для дрібних розрахунків егоїзму... Естетичне відчуття є основа добра, основа моральності... Де немає панування мистецтва, там люди не добродійні, а тільки розсудливі, не етичні, а тільки обережні; вони не борються зі злом, а уникають його, уникають не по ненависті до зла, а з розрахунку» [1, с. 254–255].

Мистецтво є великим вчителем життя, вчителем моральності. Його дія на людину незрівняна ні з чим іншим, бо воно поєднує в собі ідеї, право, мораль, релігію і політику, помножені на гігантську силу естетичного хвилювання.

Яскраво описав цю чудову властивість мистецтва на прикладі театрального мистецтва великий німецький поет, драматург і філософ-естет Фрідріх Шиллер.

Театр, на думку Шиллера, є великим вчителем: розкриває перед нами людські вади, і ми вчимося визначати їх в житті. Театр показує нам всю глибину людських страждань і учить нас співчувати людям у нещасті, учить нас бути справедливими до нещасного, більш до нього бути поблажливими, учить нас терпимості і людяності. Театр виправляє наші невірні поняття про людей і явища дійсності, учить нас досконалішим правилам поведінки. Більш того, «театр проникає у всі галузі людського знання, охоплює будь-які життєві ситуації і несе ці знання до розуму і серця коротким шляхом. Школа громадянськості, школа моральності, школа знання життя – ось що таке театр», – стверджує Шиллер [6, с. 17-18].

На наш погляд, сказане про театр можна з повною підставою віднести до всіх видів мистецтва.

Мистецтво виконує ряд важливих функцій (світоглядну, пізнавальну, виховну, естетичну) [2], без яких не можливо сформувати особистість молодшої людини, виховати людину сучасного соціокультурного простора.

Мистецтво формує високий рівень духовних якостей (естетичну свідомість), тобто духовний потенціал, на ґрунті якого плекається емоційність і чуттєвість. Естетичні почуття особистості стають чуттєвим індикатором і допомагають визначити користь або шкоду того чи іншого явища, виступають збудниками поведінкових реакцій.

Таким чином, мистецтво – це унікальний механізм морального розвитку особистості, воно є найдоступнішою формою засвоєння гуманістичних знань, формування ціннісних орієнтацій та ідеалів в сучасному соціокультурному просторі у людини, оскільки сприймається в конкретній формі справжньої життєдіяльності.

Мистецтво впливає на формування етичних, громадянських якостей людини, які необхідні для успішного подолання негативних явищ соціальної ентропії.

Література

1. Белинский В.Г. Ничто о ничем / В.Г. Белинский // Собр. соч.: В 9 т. – М.: «Худож. лит.». 1976. – Т. 1. – 736 с.
2. Подольська Є.А., Лихвар В.Д., Погорілий Д.Є. Кредитно-модульний курс культурології./ Є.А. Подольська, В.Д. Лихвар, Д.Є. Погорілий – К.: Інкос, 2006. – 358 с.
3. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посібник / О.П. Рудницька. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.

4. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика/ П.А. Сорокин – М.: Астрель, 2006. – 1176 с.

5. Теплов Б.М. Формирование личности в переходный период от подросткового к юношескому возрасту / Б.М. Теплов. Избранные труды: [в 2 т.]. – М., 1987. – Т. 2. – 181с.

6. Шиллер Ф. Театр, рассматриваемый как нравственное учреждение / Ф. Шиллер // Собр. соч.: В 7 т. – М.: Гослитиздат, 1957. – Т. 6. – 398 с.

Шедяков В.Е.

*кандидат экономических наук, доктор социологических наук, доцент,
независимый исследователь*

НРАВСТВЕННОСТЬ КАК УСЛОВИЕ УСТОЙЧИВОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В ОБЩЕСТВЕ ЗНАНИЙ

Продуктивное состояние социальных отношений в обществе знаний предполагает наличие нравственного остова. Его значение, нормативная и регулирующая социальные отношения роль возрастает при трансформациях парадигмального уровня и в ситуациях, близких к институциональной неопределённости. Субъекты духовного поиска всегда менее подвержены давлению внешних факторов и находятся в состоянии нравственного выбора. Так, с одной стороны, для многих первооткрывателей абсолютно важным был сам процесс выплёскивания, опредмечивания своего внутреннего состояния в предметах и явлениях научной и художественной ценности. С другой же, известны случаи, когда и создание передовых видов оружия массового поражения воспринималось его создателями в первую очередь как «интересная физика». Общество знания мультиплицирует возможности находящихся в точках прорыва, а «поражающая способность» «социально-экономических бомб» лишь возрастает.

Длительная эпоха приоритета гонки за уровнем удовлетворения растущих материальных потребностей на базе расходования простого труда зримо выявила свои пределы, связанные с неравномерностью концентрации возможностей и угрозами не только экологии человека, но и всей планетарной экосистеме. И если ранее, зачастую, на первый план выходила

связь аморальности с расширением диапазона выбора, принося успех отсутствию нравственного ригоризма, то теперь этическая неразборчивость граничит с фатальной опасностью для ойкумены. Именно нравственные стержни через традиции, устои, обычаи создают и оберегают общество и его экономику. Соответственно, вопрос распространения социально ответственного поведения приобретает кардинальное значение [1-5].

Таким образом, восстановление динамического равновесного состояние планетарной биосоциальной системы предполагает, в частности, переход от ориентации на расходе физическом труде как основной части общественно-необходимого к духовно-интеллектуальной деятельности как его определяющей составляющей части, от превалирования материального аспекта жизнедеятельности к виртуально-ментальной сфере, от курса на сверхпотребительство и погоню за удовольствиями к ценностям нравственности и созидания, от единообразия шаблона жизнеустройства и развития к их многообразию на основе базовых ценностно-смысловых комплексов культурно-цивилизационных миров. В свою очередь обеспечение соответствия качества управления уровню управляемой реальности для достижения комфортности и мотивированности, безопасности и развития, духовности и соборности требует и эффективного воздействия на контуры самоуправления и координации, и учёта своеобразия объектов, управляемых, самоуправляемых и неуправляемых.

Причём достигнутый уровень потребления и отходов, характерный для привилегированных регионов, даже близко не может быть распространен на всех из-за уровня давления на среду обитания. Соответственно, необходимо переходить от привычки к навязыванию глобальных стандартов крайне разнородным культурно-ценностным мирам к ориентации на культивирование собственных общесоциальных условий продуктивности и долговременной стабильности жизнедеятельности. Из каждого вида модели (традиционной, модерной, постмодерной) развития конкретный культурно-цивилизационный мир может получить свою конкретику соответственно как глубинным пластам своих ценностно-смысловых комплексов, так и динамике трансформации [6-9]. И если страны, находящиеся в ядре своих культурно-цивилизационного миров, уже выявили направления и диапазон своих трансформаций, определились с предпочтениями и ограничениями, то возможность значимых для всего человечества находок возрастает на грани контактов, в зоне диффузии и столкновений культурно-цивилизационных миров. Причём для Украины использование передовых методов защиты

собственных интересов в международном взаимодействии затруднено не только сочетанием движения постиндустриального и постсоветского, но и специфическими вызовами мирового масштаба. Первый из них. Идеология потребительства как следствие неолиберализма на глобальном уровне разрушила ценностный настрой пуританства. Этика упорного труда, служения делу трансформируется в задачу легкого обогащения. Второй: отчуждение государства от основной массы народа на фоне существенных внутренних и внешних проблем. Третий: глобализация разрушает национальные объединения в пользу разнопрофильных регионов.

И отсутствие жёсткой логики социальной ткани Традиций или Модерна, их культурной предопределённости может как кардинально увеличить количество путей развития, повысив их соответствие конкретной одарённости каждого, так и обеспечить срыв в контрмодерн через неупорядоченность культуры и социальный хаос. Качество нравственного остова испытывается радикальностью изменений, а результаты сказываются на перспективах развития ойкумены. Между тем, повсеместно социологические исследования фиксируют недостаточный уровень готовности к восприятию «новой реальности» и ответственности выбора в этих условиях [10-11]. Условия кардинальной трансформации системы ценностей, моральных и идеологических ориентиров, идеалов, целей производят «человека-маргинала», для которой и прежние, и новые ценности и нравственные табу отнюдь не безусловны. Вместе с тем, за счёт использования формируемых вокруг ценностно-смысловых комплексов мифо-символических конструкций, удаётся эмоционально окрашивать интерпретации происходящего, менять медиасреду, предвосхищая выбор и обходя существующие самозапреты и интеллектуальные ограничения. Ценности по своей природе как раз и являются личностным срезом общественного сознания, раскрываясь через познание идеального, духовного, общекультурного. Вне нравственного стержня ценностно-смысловых комплексов пространство культурно-цивилизационного мира оказывается перед угрозой рассыпания на островки духовного и материального производства, отдельные фактории и обособленные узлы, отказа от собственной исторической судьбы и превращения в строительный материал глобальных конкурентов, утраты субъектных свойств и падения на уровень объекта внешнего манипулирования, а соответствующие государственные образования – участии лимитрофов. Создание и распространение ценностных характеристик непосредственно связано с

полноценностью этических оснований безопасности и развития, развёртыванием соответствующего уровня всеобщих форм мышления, реализацией в социокультурной жизни пластов идеального.

Таким образом, заведомая ресурсно-методологическая плюральность постсовременности (от постмодерной культуры до постиндустриальных отношений, включая духовное производство) предполагает преодоление обязательности канонов и штампов, появление и реализацию подлинной свободы выбора для каждого. Нужно осовременивание, модернизация, – но она отнюдь не обречена следовать модели вестернизации, тем более – в «догоняющих» вариациях [12, с. 8]. Усиление тенденция постмодерна для моделей жизнедеятельности и развития означает, в частности, ориентацию ресурсных баз и методологий обеспечения соборности и достижения общественной эффективности в социально-экономической среде не системы, а целостности – с комплексом присущих ей особенных характеристик, а также широкое использование принципа превращенных (преобразованных) форм во взаимодействии культурно-цивилизационных миров с их разнообразием социокультурных и морально-нравственных стилистик. Основания для общественного согласия укрепляются продуктивными возможностями налаживания общегражданского диалога и государственно-частного партнёрства.

При этом устойчивость общественной безопасности и развития каждого из культурно-цивилизационных миров зависит от состояния личного фактора, формирования нравственного остова принятия решений и действий каждого. Чем выше зависимость результатов взаимодействия (конкуренции и партнёрства) культурно-цивилизационных миров от актуализации научно-интеллектуального потенциала, тем сильнее заинтересованность общества в обеспечении морально-этического вектора развёртывания сущностных сил человека.

Литература

1. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность / Ф. А. Хайек. – М.: Новости, 1992. – 304 с.
2. Лассуэл Г. Психопатология и политика / Г. Лассуэл. – М.: Изд-во РАГС, 2005. – 352 с.
3. Шедяков В. Е. Искусство власти и власть искусства / В. Е. Шедяков // Журналист. – 1998. – № 12. – С. 8.

4. Архангельский Л. М. Марксистская этика: предмет, структура, основные направления / Леонид Михайлович Архангельский. – М.: Мысль, 1985 – 239 с.
5. Шедяков В. Е. Социокультурный капитал как условие активизации производительных сил общества / В. Е. Шедяков // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2015. – № 5. – С. 212–215.
6. Малинкович В. Д. Очерки духовной истории великих народов (русские и немцы) / Владимир Дмитриевич Малинкович. – Харьков: Фолио, 2010. – 381 с.
7. Шедяков В. Е. Трансформация социокультурных измерений гражданственности / В. Е. Шедяков // Гражданственность личности в условиях изменяющегося мира: от протестной к созидательной активности: Сб. научн. статей Междунар. научно-практ. конф. – Курск, 2015. – С. 151–159.
8. Шилов В. В. Патриотизм в начале Первой мировой войны и сегодня / В. В. Шилов // Власть. – 2015. – № 1. – С. 78–82.
9. Болдецкая О. Особенности пограничного региона и их влияние на этнонациональную идентичность (по материалам социологических исследований в Харьковской и Белгородской областях) / О. Болдецкая // РЕГИОН: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ. – 1997. – № 3. – С. 53–58.
10. Шилов В. В. Равнодушное и циничное «поколение надежд» уральской глубинки? (результаты социологического опроса студентов г. Березники Пермского края) / В. В. Шилов // Власть. – 2014. – № 1. – С. 101–104.
11. Шедяков В. Е. Социализация молодежи и молодежная политика: использование возможностей ценностно-смысловых конструкций для стимулирования желательных поведенческих изменений / В. Е. Шедяков // Молодежное движение: исторический опыт и проблемы: Материалы Всерос. с межд. участием науч.-практ. конф. – Пермь, 2013. – С. 223–231.
12. Шедяков В. Е. Иное всегда дано / В. Е. Шедяков // Бизнес Информ. – 1995. – № 3-4. – С. 8.

Авксентьєв А.О.

аспірант кафедри політології

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

ЕЛЕКТОРАЛЬНО-ПРОСТОРОВА СПАДКОЄМНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ (НА МАТЕРІАЛІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 1998-2014)

На відміну від західних демократій із сталими партійними системами у багатьох посткомуністичних країнах (зокрема, Україні) характерною ознакою політичного процесу є відносно коротка тривалість «життя» партійних проектів, що вибудовуються під конкретного політичного лідера. Таким чином, у рамках електорального простору, під яким ми розуміємо конфігурацію політичних суб'єктів на певній території відповідно до голосування виборців, протягом декількох електоральних циклів спостерігається «спадкоємність» проектів. Відповідно стан електорально-просторової подібності (приналежності партій до однієї електорально-просторової ніші) двох політичних суб'єктів, які беруть участь у виборах на одній території в різний час, ми пропонуємо називати електоральною спадкоємністю.

У західній політичній науці (особливо з другої половини ХХ сторіччя) спостерігається відчутний інтерес до просторово-електоральних досліджень. Досить умовно ці дослідження об'єднують в міждисциплінарний напрям «електоральна географія», засновником якого вважається французький вчений А. Зігфрід. Серед останніх досліджень та публікацій на тему зв'язку електоральних показників партій з конкретним просторовим виміром варто відзначити роботи Дж. Агню, Д. Денвера, Р. Джонстона, М. Хамфрі, Д. Левіна, Р. Гілмана, Дж. Маккензі, Ю. Топлака, Р. Ніємі, А. Секор, М. Шина, Дж. Вебстера, Л. Нельсона, В. Барні, Дж. Лейба, Н. Квінтон. В українській політичній науці близькими до нашої теми є дослідження партійної системи, електоральної географії та регіональних політичних режимів К. Черкашина, А. Романюка, Ю. Шведа, Н. Ротар, М. Гуйтора, Н. Хоми, Т. Мадриги, Є. Хана, О. Фісуна, І. Поліщука, Т. Панченко, Н. Паніной, С. Біличенка, О. Михайлича, М. Дністрянського, С. Васильченка, Ю. Остапця, В. Березинського, А. Єхніч.

Дослідження електорально-просторової спадкоємності виходить з припущення, що система соціально-політичних розмежувань, поділу електорального простору на ніші, у більшості випадків є набагато більш стабільною, ніж конфігурація конкретних політичних партій, які борються за представництво в парламенті. Методологічним обґрунтуванням самої можливості подібних досліджень ми вважаємо «теорію розколів» С. Ліспета та С. Роккана. У 1967 році вони запропонували модель пояснення конфігурації партійних систем країн Західної Європи через історично значимі соціально-політичні розмежування («розколи») електорального простору. Ці «розколи» розглядаються як структурні конфлікти між соціально-політичними групами виборців, причому ці групи формуються як на основі об'єктивних факторів (етнічних, вікових, гендерних, економічних тощо), так і на суб'єктивно-ціннісній основі. Паралельно може бути декілька вимірів розколів (і модусів існування в них індивіду), а політичні партії в своєму позиціонуванні актуалізують «ключовий конфлікт» [1].

Ми вважаємо, що ця система соціально-політичних розмежувань характерна для електорального простору України, і протягом різних електоральних кампаній різні партії конкурують за ті самі електорально-просторові ніші. В якості основного інструменту дослідження електоральної спадкоємності було обрано кореляційний аналіз електоральної статистики. Досить ґрунтовне критичне осмислення переваг та недоліків такого методу наводить у своїй статті Дж. Віттенберг [2]. Кореляційний аналіз розповсюджений не лише в західній політичній науці, але й на пострадянському просторі: заслуговують на увагу близькі до нашої теми і обраної методології дослідження представників ВШЕ – зокрема, А. Ахременка, Р. Туровського, Ю. Гайворонського. Узагальнене враження щодо методологічних традицій цієї школи можна отримати, ознайомившись з класичною для пострадянської політичної науки роботою А. Ахременка [3].

Ми пропонуємо оцінювати кореляцію між масивами результатів двох партій по всіх виборчих дільницях (спрощена модель – по округам чи регіонам) та заносити отриманий індекс до таблиці. Якщо кореляційний індекс Пірсона близький або більший за $\chi^2 = 0,5$ – можна говорити про стан електорально-просторової спадкоємності. Слабкою стороною цього методу є те, що оцінюється лише просторово-територіальний вимір електоральної сегментації. Наприклад, класичні розмежування «схід-захід», «місто»-«село» або «центр-периферія» можуть бути охоплені. У той же час ознаки, за якими спостерігається рівномірний розподіл по всій території, залишаються

осторонь дослідження: тобто наш аналіз, на жаль, не зреагує на «електорально-гендерні ніші» (при цьому він буде ефективно опрацьовувати всі розмежування, які охоплюються територіальністю – етнічні, мовні, урбаністичні тощо).

У таблицях 1-5 наведено результати розрахунків електорально-просторової спадкоємності для українських парламентських партій (а також найбільших серед тих, що не подолали бар'єр) 1998-2014 років. В дужках біля кожної партії наведено здобутий на виборах результат, щоб аргументовані кореляційним аналізом гіпотези щодо спадкоємності не були абсурдними. Джерело електоральної статистики для всіх таблиць – сайт ЦВК[4].

Таблиця 1

Електорально-просторова спадкоємність на виборах 2012-2014 р.

2012- 2014	ПР (30)	БЮТ (25,54)	УДАР (13,96)	КПУ (13,18)	СВО (10,44)
НФ (22,14)	-0,89	0,89	0,54	-0,91	0,76
БПП (21,82)	-0,37	0,57	0,42	-0,38	-0,02
САМ (10,97)	-0,71	0,49	0,67	-0,68	0,76
ОБ (9,43)	0,92	-0,93	-0,73	0,82	-0,57
РПЛ (7,44)	-0,23	0,33	0,11	0,02	-0,24
БЮТ (5,68)	-0,74	0,85	0,57	-0,55	0,23
СВО (4,71)	-0,91	0,80	0,60	-0,86	0,85
КПУ (3,88)	0,90	-0,93	-0,67	0,94	-0,68
СУ (3,11)	0,88	-0,88	-0,59	0,81	-0,64
ГП (3,10)	-0,67	0,48	0,55	-0,37	0,45
ЗАСТ (2,65)	-0,18	0,31	0,17	-0,13	-0,18

Таблиця 2

Електорально-просторова спадкоємність на виборах 2007-2012 р.

2007- 2012	ПР (34,37)	БЮТ (30,71)	НУНС (14,15)	КПУ (5,39)	ЛИТВ (3,96)	СПУ (2,86)
ПР (30)	0,97	-0,95	-0,82	0,72	-0,09	0,47
БЮТ (25,54)	-0,96	0,97	0,76	-0,74	0,16	-0,32
УДАР (13,96)	-0,75	0,72	0,53	-0,56	0,47	-0,20
КПУ (13,18)	0,92	-0,88	-0,89	0,96	0,01	0,23
СВО (10,44)	-0,73	0,68	0,86	-0,80	-0,31	-0,47

Таблиця 3

Електорально-просторова спадкоємність на виборах 2006-2007 р.

2006- 2007	ПР (32,14)	БЮТ (22,29)	НУНС (13,95)	СПУ (5,69)	КПУ (3,66)	ЛИТВ (2,44)	ПСПУ (2,93)
ПР (34,37)	1,00	-0,93	-0,82	-0,45	0,53	-0,29	0,91
БЮТ (30,71)	-0,98	0,97	0,73	0,51	-0,48	0,28	-0,90
НУНС (14,15)	-0,83	0,66	0,97	0,07	-0,73	-0,02	-0,78
КПУ (5,39)	0,78	-0,68	-0,88	-0,07	0,88	-0,02	0,77
ЛИТВ (3,96)	-0,16	0,20	-0,25	0,36	0,33	0,85	-0,20
СПУ (2,86)	0,36	-0,34	-0,40	0,16	0,08	0,04	0,31

Таблиця 4

Електорально-просторова спадкоємність на виборах 2002-2006 р.

2002- 2006	НУ (23,57)	КПУ (19,98)	ЗаЄДУ (11,77)	БЮТ (7,26)	СПУ (6,87)	СДПУ (6,27)	ПСПУ (3,22)	Жінки (2,11)	Озимі (2,02)
ПР (32,14)	-0,80	0,92	0,61	-0,86	-0,30	0,56	0,75	0,73	0,57
БЮТ (22,29)	0,67	-0,84	-0,53	0,86	0,37	-0,60	-0,61	-0,72	-0,46
НУНС (13,95)	0,95	-0,87	-0,55	0,70	-0,17	-0,44	-0,83	-0,70	-0,65
СПУ (5,69)	-0,02	-0,28	-0,10	0,35	0,94	-0,40	-0,17	-0,29	-0,25
КПУ (3,66)	-0,81	0,75	0,27	-0,54	0,46	0,32	0,67	0,56	0,52
ЛИТВ (2,44)	-0,04	-0,14	-0,08	0,11	0,33	0,10	-0,13	0,10	-0,04
ПСПУ (2,93)	-0,73	0,83	0,51	-0,76	-0,30	0,39	0,70	0,69	0,56

Таблиця 5

Електорально-просторова спадкоємність на виборах 1998-2002 р.

1998- 2002	КПУ (24,65)	РУХ (9,40)	СПУ (8,55)	ЗЕЛ (5,43)	НДП (5,01)	ГРОМ (4,67)	ПСПУ (4,04)	СДПУ (4,01)	АГР (3,68)	НУ (3,13)	ТРУД (3,06)
НУ (23,57)	-0,90	0,91	-0,11	-0,33	-0,01	-0,26	-0,36	0,20	0,56	0,48	-0,43
КПУ (19,98)	0,93	-0,75	-0,12	0,24	-0,05	0,31	0,21	-0,34	-0,44	-0,42	0,39
ЗаЄДУ (11,77)	0,50	-0,49	-0,14	-0,02	-0,14	0,07	0,33	-0,12	-0,18	-0,22	0,87
БЮТ (7,26)	-0,77	0,67	0,27	-0,25	0,11	-0,19	-0,20	-0,02	0,38	0,40	-0,37

СПУ (6,87)	0,11	-0,36	0,92	-0,05	0,23	-0,09	0,38	-0,23	-0,23	-0,40	-0,04
СДПУ (6,27)	0,44	-0,46	-0,29	0,22	0,04	0,24	0,00	0,42	-0,35	-0,19	0,03
ПСПУ (3,22)	0,78	-0,77	-0,12	0,39	-0,12	0,27	0,53	-0,21	-0,50	-0,30	0,39
Жінки (2,11)	0,70	-0,65	-0,17	0,46	0,04	0,20	0,03	0,11	-0,37	-0,31	0,02
Озимі (2,02)	0,57	-0,53	-0,20	0,45	-0,02	0,47	0,16	-0,15	-0,41	-0,26	-0,06

У нашому дослідженні електоральної спадкоємності ми вирішили зупинитися на співставленні результатів «сусідніх» виборів, проте можливе застосування й іншого підходу. У результаті кореляційного аналізу масивів віддалених електоральних циклів, ми встановили ще декілька цікавих закономірностей стосовно сучасних партій, що наводяться в «таблиці 6».

Таблиця 6

Електоральна спадкоємність віддалених електоральних циклів

Партія № 1 та рік виборів	Партія № 2 та рік виборів	χ^2 (кореляція)
РПЛ-2014	СПУ-1998	0,64
ОБ-2014	«За ЄДУ»-2002	0,70
ОБ-2014	КПУ-1998	0,74
СВО-2014	РУХ-1998	0,91
САМ-2014	РУХ-1998	0,62
БПП-2014	НДП-1998	0,52
НФ-2014	РУХ-1998	0,77
НФ-2014	НУ-2002	0,90
СУ-2014	СДПУ-2002	0,57

Конфігурація всього розглянутого періоду 1998-2014 р., на нашу думку, дуже чітко вписується в модель «розколів» Ліпсета-Роккана – відповідно, одна група партій орієнтувалася, переважно, на південно-східні області, друга – на Західну Україну (також завжди були специфічні проекти – наприклад, аграрні партії з фокусом на, перш за все, Центральну Україну, або «партії одного регіону», на кшталт, «Громади»). У кожній з електорально-просторових ніш можна прослідкувати «ланцюги спадкоємності»: наприклад, «РУХ» – «Наша Україна» – «Свобода» –

«Самопоміч»; або КПУ + «Трудова Україна» – КПУ + «За Єдину Україну!» – «Партія Регіонів» + КПУ – «Опозиційний блок». Залишається актуальним питання електорального спадку «Партії Регіонів» – вже за результатами місцевих виборів 2015 року можна впевнено стверджувати, що монополія «Опозиційного Блоку» зразка 2014 року буде послаблена такими проектами як «Відродження» та «Наш Край». Невизначеність із повнотою участі в українському електоральному процесі Криму та Донбасу створює усі підстави для розробки різних прогностичних сценаріїв – моделей повернення до зразків 2006-2007 років (при збільшенні явки в південно-східних областях та залученні Донбасу до голосування) або, навпаки, до варіантів нових контурів політичних розколів і електорально-просторового розмежування.

Література

1. Lipset S. Party systems and voter alignments: cross-national perspectives / Seymour M. Lipset, Stein Rokkan. – New York: Free Press, 1967. – 554 p.
2. Wittenberg J., How Similar are They? Rethinking Electoral Congruence / J. Wittenberg // Quality and Quantity. – № 47(3), 2013. – P. 1687-1701
3. Ахременко А. Пространственный электоральный анализ: характеристика метода, возможности кросснациональных сравнительных исследований / А. С. Ахременко // Политическая наука. – № 1, 2009. – С. 32-59
4. Офіційний веб-сервер Центральної Виборчої Комісії України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cvk.gov.ua/>

Бедрак Н.М.

здобувач кафедри соціальних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЛІТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО У КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ

Проблема забезпечення політичного представництва, як однієї із головних складових демократії як типу політичного режиму, знаходиться на порядку денному взаємодії органів публічного адміністрування та інституцій громадянського суспільства в Україні протягом усіх років незалежності.

Демократичний поступ України у політичному вимірі пов'язаний із розвитком інститутів політичного представництва. Мова йде не лише про підтримку суб'єктів політики з боку громадян у процесі виборчих кампаній. Постійний зв'язок між суспільством та владою, який дозволяє ухвалювати легітимні політичні рішення є основною ознакою ефективного урядування.

Особливої актуальності визначена проблема набуває у контексті прагнення до європейської інтеграції, що декларується сучасним правлячим класом в якості мети політичного розвитку. Саме тому, у процесі досліджень феномену політичного представництва необхідно враховувати досвід посткомуністичних країн, які вже пройшли свій шлях від радянської моделі квазі-представництва до інтеграції у європейські представницькі органи влади. Передусім, до таких пострадянських країн, які успішно реалізували проект європейської інтеграції, належать країни Вишеградської четвірки – Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина.

Одним із головних викликів для усіх пострадянських країн стає відродження парламентаризму, як основного інституту політичного представництва. Це передбачає пошук оптимальної моделі управління та відносин між главою держави (Президентом) та парламентом. Також слід відзначити багатоманітність урядових конструкцій та особливості кожної з них у країнах Вишеградської групи.

Виконання країнами Вишеградської четвірки «копенгагенських критеріїв» (швидше за інші пострадянські країни), необхідних для визнання з боку європейських структур готовності до подання заявки на вступ до ЄС також свідчить про актуальність та важливість їх досвіду для інституціоналізації політичного представництва в Україні. Досягнення мети європейської інтеграції країнами Вишеградської четвірки стало можливим

завдяки стабільному та ефективному функціонуванню інститутів політичного представництва – від політичних партій до парламентів. Враховуючи успішність проекту демократизації та інституціоналізації політичного представництва у країнах Вишеградської четвірки, їх приклад може стати важливим зовнішнім чинником акселерації реформ в Україні.

Теоретичне осмислення інституціоналізації політичного представництва у сучасних умовах неможливо здійснити без теорій громадянського суспільства (Дж. Александер, Е. Арато, Е. Геллнер, Т. Карозерс, Р. Патнем, ін.), теорій політичних партій (Б. Дізраелі, М. Дюверже, Р. Дворкін, С. Мейнверінг, Дж. Сарторі, Г. Лінц, Л. Даймонд, ін.), теорій виборчих систем (Б. Барбер, Н. Боббіо, Дж. Елстер, Р. Ліпсет, С. Роккан, ін.), теорій демократизації пострадянських країн (Л. Вайтхед, А. Пшеворський, А. Шедлер, Ф.Шміттер, ін.).

Досвід політичних трансформацій у пострадянських країнах (у тому числі – країнах Вишеградської групи) з кута зору подолання проблем у процесі демократизації в Україні досліджувався у роботах В. Горбатенка, Г. Зеленько, О. Ковальової, А. Колодій, С. Наумкіної, І. Сала, Д. Ткача, Т. Федорчак, Д. Яковлева, ін.

Інституціоналізація політичного представництва у країнах Центральної та Східної Європи починається з пошуку адекватної моделі представництва, альтернативної радянському зразку. Саме тому у лютому 1991 року у Вишеграді (Угорщина) Президенти Чехословаччини та Польщі Вацлав Гавел та Лех Валенса і прем'єр-міністр Угорщини Йозеф Антал проголосили політичну співпрацю трьох держав з метою виходу з-під радянського впливу та приєднання до Європейського Союзу. Після відокремлення Словаччини у 1993 році Вишеградська група складається з чотирьох країн-членів.

На думку І. Сала «Наявність у країнах Вишеградської групи на початкових стадіях демократичних трансформацій принципової визначеності в середовищі політичної еліти за підтримки громадськості щодо запровадження саме ліберально-конституційної моделі демократії визначило напрями перетворень політичної системи суспільства» [2].

У країнах Вишеградської групи було побудовано ефективну модель урядування, в основі якої – розподіл влади між інститутами державної влади. Президент виконує функції глави держави, законодавча влада формується за результатами виборчих змагань, уряд створюється на базі парламентської коаліції, яка гарантує йому підтримку у стінах законодавчого органу влади. Тобто, конституціями передбачається участь як президента так і парламенту

у процесі формування уряду, але головна роль належить саме вищому представницькому органу влади. Зміни урядів пов'язані із парламентськими виборами, або відставкою уряду.

Враховуючи досвід інституціоналізації політичного представництва у країнах Вишеградської групи можна стверджувати, що особливої ваги у цьому процесі набуває розвиток громадянського суспільства. Дієві інституції громадянського суспільства сприяють контролю суспільства над владою, і, навпаки, низький рівень довіри громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування стає на заваді реформ. Інституціоналізація політичного представництва передбачає високий рівень політичної активності та участі громадян, подолання радянської спадщини, формування інституцій громадянського суспільства та їх взаємодію з метою вироблення альтернативної політики, спрямованої на реалізацію суспільного інтересу.

На думку Г. Зеленько «...добре відомо, що політика реагує лише на організовані інтереси, тому владоутворюючими ресурсами має наділятися все суспільство. До них належать: суверенітет народу відносно держави, право на об'єднання, формування складу політичної еліти через політичні вибори, прерогатива постійно визначати легітимність політичної влади. Тобто виключно держава через запровадження норм і процедур, обов'язкових для будь-якої моделі демократії, здатна сформувати «вихідний простір» для утвердження громадянського суспільства» [1, с. 5].

Вибірчі моделі у країнах Вишеградської групи поділяються на мажоритарні (президентські вибори) та пропорційні і змішані (вибори парламентів). Вони характеризуються альтернативністю та конкуренцією кандидатів та партій.

У Польщі на парламентських виборах 25 жовтня 2015 року перемогла опозиційна партія «Право і справедливість» (37,6%), всього до парламенту пройшло 5 партій: «Громадянська платформа» (24%), рух Павла Кузіза (8,8%), ліберальна партія «Сучасна» (7,6%), Польська селянська партія (5,1%) [3].

В Угорщині на парламентських виборах 6 квітня 2014 року перемогла партія прем'єр-міністра Віктора Орбана «Фідес» (66,8%), на другому місці ліволіберальний блок п'яти партій (19,1%), на третьому праворадикальна партія «Йоббік» (11,5%), на четвертому – «зелені» (2,5%) [3].

У Словаччині на дострокових парламентських виборах 10 березня 2012 року до Національної ради потрапило шість політичних сил. Перемогла ліва опозиція КУРС – СД (44,4%), на другому місці – Християнські демократи

(8,8%), третьою стала нова політична партія «Звичайні люди та незалежні особистості» (8,56%), четверте місце посіла партія «Міст – Гід» (6,9%), а п'яте та шосте місце посіли, відповідно «Словацька демократична і християнська унія – Демократична партія» (6,1%) та «Свобода і солідарність» (5,8%) [3].

У Чехії на дострокових парламентських виборах 25-26 жовтня 2013 року до парламенту потрапили сім партій. Перемогла Чеська Соціал-демократична партія (20,4%). Слід відзначити, що цій партії пророкували значно більший результат. На другому місці – партія «Так 2011» з результатом 18,6%, третє місце посіли комуністи (14,9%), четвертою стала партія ТОП 09 (11,99%), п'ятима представники Громадянської демократичної партії з результатом 7,7%, на шостому місці – партія «У світ прямої демократії» (6,88%), на сьомому – Християнсько-демократичний союз – Чехословацька народна партія (6,78%) [3].

Таким чином, процес інституціоналізації політичного представництва у країнах Вишеградської четвірки переконливо демонструє, що демократизація пострадянського політичного простору може бути успішною за виконання декількох важливих умов. По-перше, вона неможлива без демократизації виборчого процесу та формування багатопартійної політичної системи. По-друге – без інституціоналізації громадянського суспільства та підвищення політичної активності громадян.

Література

1. Зеленько Г.І. Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн Вишеградської групи та України): авторефер. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Г.І. Зеленько – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. – Київ, 2007.
2. Сало І. С. Політичні системи країн Вишеградської групи: досвід трансформації [Електронний ресурс]/ І. С. Сало // Стратегічна панорама. – 2006. – № 1. – Режим доступу: http://www.niisp.org/vydanna/panorama/2006_1.php
3. The Visegrad group [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Вишеградської групи. – Режим доступу: <http://www.visegradgroup.eu/search?searchStr=election&go>

Вархов Г.В.

аспірант

*ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ

Виборча система Європейського парламенту регулюється правовими нормами, які закріплені в установчих договорах країн Європейського Союзу та інших міжнародно-правових актах, що мають відношення до виборчої системи.

Розвиток виборчої системи законодавчого органу Європейського Союзу, в першу чергу, пов'язаний із його становленням. Історія створення Європейського парламенту невіддільно пов'язана з євроінтеграційними процесами, які розпочались у перше повоєнне десятиліття. У процесі розвитку Парламенту, внаслідок підписання країнами Європи міжнародно-правових актів, удосконалювалася і виборча система законодавчого органу ЄС.

Протягом 1950-1970 років у Європі виникла значна кількість регіональних економічних організацій, основною метою діяльності яких стало об'єднання асоціацій та підприємств різних галузей для захисту інтересів виробників продукції на європейському ринку. Першим міжнародно-правовим актом, що зумовив створення Європарламенту, став Договір про створення Європейського об'єднання вугілля та сталі, підписаний декількома державами-засновницями (Бельгією, Італією, Люксембургом, Нідерландами, ФРН, Францією). Він був укладений у Парижі 18 квітня 1951 року й набрав чинності 23 липня 1952 року. Відповідно до ст. 7 та ст. 20 цього договору передбачалося створення Загальної Асамблеї, яка складається з представників народів держав, що об'єднались у Співтовариство, здійснює функції консультації та контролю, якими вона наділена згідно з цим Договором. Депутати асамблеї повинні обиратися безпосередньо громадянами держав-членів, однак фактично формування цього представницького органу відбувалося шляхом непрямих виборів. Попри відсутність прямих виборів і переважно консультативний і контрольний характер виконуваних функцій, Загальна Асамблея вважається прототипом сучасного Європарламенту [2, с. 97].

25 березня 1957 року у Римі було підписано ряд договорів, які передбачали створення Європейського Економічного Співтовариства та Європейського співтовариства з атомної енергії. З набуттям чинності Римського договору у 1958 році відповідні організації розпочали свою діяльність. Згодом було прийняте рішення про створення єдиного представницького органу для всіх існуючих на території Європи економічних організацій – Європейської парламентської асамблеї. До повноважень цього органу було віднесено здійснення контролю за виконавчими органами відповідних регіональних організацій та виконання консультативних функцій. Згідно з п. 1 ст. 190 Договору про заснування Європейського економічного співтовариства представників Європейської парламентської асамблеї від народів держав, об'єднаних у Спільноту, належить обирати на прямих загальних виборах. Окрім цього, у п. 2 ст. 190 зазначено, що кількість обраних від кожної держави-члена представників повинна забезпечувати належне представництво народів країн, об'єднаних у Спільноту. Цим документом назва «Асамблея» була замінена на назву «Європейська парламентська асамблея», яка, своєю чергою, 30 березня 1962 року остаточно була замінена на назву «Європейський парламент» [5].

За умовами Римського договору члени Європейської парламентської асамблеї повинні були обиратись громадянами держав, які ввійшли до складу Співтовариства, на основі прямого і загального виборчого права за єдиною для всіх держав процедурою. Аналогічний підхід до визначення порядку формування Асамблеї було закріплено у відповідній конвенції Європейської парламентської асамблеї, прийнятій у 1960 році.

Однак на практиці до 1979 року депутати представницького органу ЄЕС обирались непрямыми виборами: кожен національний парламент держав-учасниць у межах квот, відведених відповідній країні, обирав зі свого складу представників до Європейської парламентської асамблеї за системою, встановленою національним законодавством. І лише у вересні 1976 року Радою ЄЕС було схвалено Акт «Про вибори до Європейської парламентської асамблеї загальними прямими виборами», положення якого, однак, були закріплені внутрішнім законодавством держав-учасниць лише у 1979 році [4].

Більше розширення повноважень Європарламент отримав після підписання 17 лютого 1986 року ще одного правового документа міжнародного значення – Єдиного європейського акта. Згаданий акт вніс зміни та доповнення до таких установчих документів, як Договір про створення Європейського об'єднання вугілля та сталі, Договір про

Європейське економічне співтовариство, Договір про Європейське співтовариство з атомної енергії, а також закріпив положення щодо економічного та соціального об'єднання, досліджень і технологічного розвитку, довкілля, європейської співпраці у сфері зовнішньої політики. Окрім цього, як уже зазначалося, акт уперше закріпив законодавчі повноваження Європарламенту, розширивши та доповнивши їх у системі інших органів Євросоюзу [3, с. 260-261].

Вагомий внесок у становлення виборчої системи до Європарламенту та розширення його повноважень зробили такі договори, як Договір про Європейський Союз, Ніццький договір і Лісабонський договір. Кожен із зазначених договорів установлював гранично допустиму кількість депутатів, кількість представників від кожної держави-члена, а також продовжував розширювати повноваження Європейського парламенту. Зокрема, Договір про Європейський Союз, який був укладений у Нідерландах 7 лютого 1992 року та набрав чинності 1 листопада 1993 року, містив положення щодо посилення ролі Європарламенту, на котрий покладалося виконання п'яти основних функцій: законодавчої, бюджетної, консультативної, політичного контролю, а також обрання Голови Комісії. Згідно з Договором про Європейський Союз, з урахуванням змін, внесених до нього Лісабонським договором, який був підписаний 13 грудня 2007 року та набрав чинності 1 грудня 2009 року у ч. 3 ст. 9 зазначено, що члени Європейського парламенту обираються загальним прямим, вільним і таємним голосуванням терміном на п'ять років [1, с. 14-16] .

Перед підписанням Лісабонського договору 2007 року, у результаті чергового етапу розширення Європейського Союзу, відбулося підписання Ніццького договору, який набрав чинності 1 лютого 2003 року. Метою його підписання стала підготовка інституцій ЄС до функціонування в розширеному Союзі. Ніццький договір, внісши зміни до Договору про заснування Європейського співтовариства (ч. 17 ст. 2) та Договору про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії (ч. 1 ст. 3), збільшив кількість місць у Європарламенті до 732 депутатів та розподілив їх між країнами-членами та країнами-кандидатами на вступ до ЄС. Зокрема, у ч. 1 ст. 2 Протоколу до Ніццького договору «Про розширення Європейського Союзу» чітко прописано кількість депутатів Європарламенту від кожної країни-члена. При цьому пропорційний принцип представництва було збережено.

Останні зміни до низки установчих договорів Співтовариств та Союзу було внесено Лісабонським договором. За формою він являє собою набір поправок до чинних договорів. Цей документ мав замінити нератифіковану деякими країнами-членами Угоду про Конституцію Європейського Союзу, підписану 29 жовтня 2004 року, яка, своєю чергою, мала продовжити процес реформування інституцій ЄС. Тому основні зміни, які запроваджувалися згідно з Лісабонським договором, стосувалися переважно інституційної сфери, а також механізмів внутрішнього ухвалення рішень. Лісабонський договір продовжив традицію інших установчих договорів Євросоюзу встановлювати виключно базові принципи виборів до Європарламенту. Водночас цей договір зберіг прямий характер виборів і принцип пропорційності, що ще з часів прийняття Єдиного європейського акта значно підвищило роль Європарламенту як демократичного інституту. Крім зазначеного, завдяки Лісабонському договору громадяни ЄС та національні парламенти отримали можливість більшого впливу на вирішення питань на загальноєвропейському рівні [6].

Отже, проведений аналіз становлення виборчої системи Європарламенту дає підстави стверджувати, що цей процес пов'язаний із процесом формування Європарламенту як представницького, наддержавного, багатонаціонального органу, а також із розширенням його повноважень.

Література

1. Булгакова Д. Конституційна реформа Європейського Союзу за Лісабонським договором. Основні положення / Д.Булгакова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2 (49). – С. 15-16.
2. Гусакова М. А. Формирование системы выборов в Европейский парламент (1957–1979 годы) / М.А. Гусакова // Известия Саратовского университета. – 2011. – Вып. 2, ч. 1. – С. 98.
3. Довгань В. М. Європейський парламент. Правовий статус і компетенція в системі органів Європейського Союзу: Монографія. – К.: КНТ, 2007. – 380 с.
4. Акт об избрании членов Европейского парламента всеобщим прямым голосованием [Электронный ресурс]. – http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/instit_organs/act_voting.htm

5. Договір про заснування Європейської спільноти від 25.03.1957 р. [Електронний ресурс]. – http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_017/page

6. Лісабонська угода [Електронний ресурс]. – http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/documents/eurobulletin/eurobulet_12_2_009_uk.pdf

Горло Н.В.

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології, докторант
Запорізького національного університету*

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ ПОНЯТЬ «ІРЕДЕНТИЗМ» І «ЕНОЗІС»

Вагома роль етнічного чинника у сучасній політиці беззаперечна, оскільки найбільш динамічними і непередбачуваними є саме ті політичні процеси, учасниками яких є етнічні групи, що прагнуть реалізувати власні інтереси.

У світі тривалий час відбуваються етнороз'єднавчі і етнооб'єднавчі процеси, які й до сьогодні не можна вважати вивченими феноменами, тому що кожен випадок є унікальним. Їх наукове осмислення потребує врахування як типових ознак, притаманним явищам даного типу, так і особливих рис. Через різні підходи науковців до аналізу цих явищ маємо відмінні їх тлумачення і, відповідно, різну термінологію, яка позначає ці явища. Наприклад, окремі види етнооб'єднавчих рухів у науковій літературі позначаються як «іредентизм» та «єнозіс». Але в одних випадках вони розрізняються, наприклад, при характеристиці різних форм сепаратизму, а в інших – фактично ототожнюються. Відповідно, наявні два протилежні наукові позиції щодо співвідношення іредентизму і єнозісу. На нашу думку, дослідження етнооб'єднавчих рухів потребує корегування спеціальної термінології задля уникнення неточностей і двозначностей. Зазначена обставина актуалізує дане дослідження, яке полягає у здійсненні порівняльного аналізу двох підходів до тлумачення змісту понять «іредентизм» і «єнозіс». Для цього необхідно розкрити сутність процесів, які узагальнені в даних поняттях, і розглянути етимологію понять.

У перекладі з грецької «єнозіс» означає «союз, об'єднання». Вперше така назва виникла для позначення об'єднавчого руху греків, який бере свій початок з 1830 р. – часу утворення Грецької держави. Метою грецького єнозісу було приєднання до Греції територій з греко-християнським населенням, що залишилися у складі Османської імперії. «Іредентизм» походить від назви італійської політичної організації «Об'єднання за визволення Італії» (*l'Associazione in pro dell'Italia irredenta*). У суспільному дискурсі ця політична організація почала називатися «*Italia irredenta*», тобто «незвільнена Італія». Італійські іредентисти вимагали приєднання до Італії всіх областей, які перебували під іноземним пануванням і населення яких розмовляло італійською мовою.

Перший науковий підхід чітко розмежовує іредентизм і єнозіс за характером причин, що їх породжують: єнозіс обумовлюється етнічним чинником, а іредентизм – цілим комплексом причин, включаючи етнічні. Таке розмежування присутнє у класифікації сепаратистських рухів за критерієм стратегічних цілей, якої дотримуються В. Дівак, Р. Нуруллін, Н. Романюк, О. Цебенко та ряд інших науковців. Наприклад, українська дослідниця В. Дівак наводить такі форми сепаратистських рухів: сецесія – відділення етносу чи нації з метою створення власної держави; іредентизм – відділення частини території з метою приєднання її до сусідньої держави; єнозіс – відділення з метою приєднання до держави, де проживає основна частина однойменного етносу [1, с. 15,16]. Російський дослідник Р. Нуруллін зазначає, що формальною мотивацією до ініціювання єнозісу є спільна етнічність меншості і державно-організованої більшості, а у розкритті сутності іредентизму він спирається на думку авторитетного зарубіжного науковця Т. Амброзіо про те, що іредентизм в якості обґрунтування може передбачати не тільки етнічні, але й культурні, географічні, національні і історичні причини [2, с. 216].

У цих працях як приклади єнозісу наводяться грецький об'єднавчий рух та наміри жителів Південної Осетії приєднатися до Північної Осетії, знову ж таки на основі етнічної спорідненості. В самій Північній Осетії сформувалися прагнення інгушів вивести частину Пригородного району зі складу Північної Осетії і приєднати її до Інгушетії. Натомість іредентизм ілюструють наміри Абхазії та деяких політичних сил Криму об'єднатися з Росією.

Важливим аргументом на користь першої позиції може бути апелювання до часу появи цих наукових понять: термін «єнозіс» виник

раніше, у першій половині XIX століття, а «іредентизм» – у другій половині XIX століття. Є й слабкі сторони, які долає інша точка зору.

Другий науковий підхід не розмежовує ці процеси, визнаючи енозіс окремим випадком іредентизму, що чітко асоціюється саме з грецьким досвідом об'єднання. Для прикладу звернемося до визначення іредентизму, яке подає В. Євтух. У визначенні вказані різні аспекти цього явища: це і захист анексованих територій, керованих іншою державою, і політика держави чи політичного руху, спрямованих на об'єднання народу, етносу, нації у рамках одного етнополітичного організму (держави), і форма етнічної мобілізації, яка передбачає возз'єднання території, на якій проживають члени іреденти, з територією титульного етносу. Названі найбільш поширені типи іредентизму: італійський іредентизм (кінець XIX – перша половина XX-го ст.), угорський іредентизм (у Північній Трансильванії), грецький іредентизм (енозіс), румунський іредентизм (ідея Великої Румунії), німецький іредентизм (Південний Тіроль) [3, с. 165].

На нашу думку, дійсно, недоцільно протиставляти поняття «іредентизм» і «енозіс», фактично вони позначають одне явище. Такий поділ досить умовний, оскільки невірним є акцентування уваги для енозісу тільки на етнічному чиннику, а для іредентизму – на цілому комплексі причин. Для прикладу, навіть грецький енозіс фактично був рухом, заснованим і на етнічній спорідненості, і на низці інших причин: культурних (міфологія, звичаї), історичних (відновлення кордонів держави у межах Візантійської імперії), релігійних (об'єднання православних віруючих і виведення частини їх зі складу мусульманської держави). Крім того, в грецькому енозісі мало місце повернення «незвільнених земель» («терра іредента»), які перебували під турецьким контролем. Тобто не існує таких етнополітичних рухів, заснованих тільки на одному чиннику, у цьому й полягає специфіка етнополітичних процесів, які завжди є багатофакторними.

Крім того, за умови розмежування обох явищ, і, відповідно, понять, що їх позначають, в іншому випадку потребувалася б особлива наукова термінологія також для назв тих об'єднавчих рухів, у яких домінують переважно релігійні, культурні чи історичні причини, а це б тільки призвело до поглиблення термінологічних неточностей. Наявність власної назви для іредентистських рухів тих чи інших народів цілком виправдана, якщо, дійсно, конкретний випадок іредентизму має яскраву специфіку і скеровується оригінальною ідеєю. Наприклад, «енозіс» є власною назвою грецького іредентизму, який має тривалу історію і у якому яскраве місце

посідає великодержавницька «Мегалі ідея» («Велика ідея»). Так само вірменський іредентизм нерозривно пов'язаний з ідеєю «міацум» («возз'єднання») і чітко з нею асоціюється. Таку назву має етнічна ідеологія вірмен Нагірного Карабаху, які прагнуть вийти зі складу Азербайджану і приєднатися до Вірменії.

Отже, на наш погляд, другий підхід є більш аргументованим, тому недоцільно розглядати іредентизм і енозис як різні види об'єднавчих рухів, а поняття «енозис» доречно використовувати в якості власної назви грецького іредентизму.

Література

1. Дівак В. В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти: автореф. дис... к.політ.н.: спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси / Дівак Вікторія Віталіївна ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2010. – 23 с.
2. Нуруллин Р. М. Понятие сецессии в политической науке / Р. М. Нуруллин // Ученые записки Казанского государственного университета. – 2010. – Том 152, кн. 1. Гуманитарные науки. – С. 212-221.
3. Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник / В. Б. Євтух ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. – К.: Фенікс, 2012. – 396 с.

Денисова А.О.

аспірант кафедри соціальних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОГРАМИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВА ПАРТІЙНОГО ДИСКУРСУ

У демократичному політичному процесі партії виступають одним із основних інститутів представництва, який виконує важливі соціальні функції. Особливої ваги політичні партії набувають у перехідні періоди. Вони мають сприяти налагодженню ефективної комунікації між владою та соціальними групами, брати участь у виборах, формувати та відбирати

політичних лідерів, забезпечувати політичну соціалізацію та інтеграцію суспільства.

Партійний дискурс, у тому числі виражений у мас-медіа функціонує у просторі політичних комунікацій. Через дискурсивні практики учасники політики визначають порядок денний суспільства, а політичні партії виступають в ролі ретрансляторів сенсів та цінностей, політичних ідей та ідеологій. У дискурсивній площині формуються образи політичної реальності, які згодом нав'язуються громадській думці.

Партійний дискурс в умовах становлення інформаційного суспільства не просто віддзеркалює епістемологічні й риторичні практики політичної групи та відображає основні лінії політичного конфлікту. Він виступає потужним інструментом політичної боротьби: перевага у дискурсивній площині дозволяє партіям отримувати та утримувати політичну владу. За контроль над змістовним наповненням партійного дискурсу ведеться конкурентна політична боротьба, у якій використовуються різні ресурси політична влада, адміністративний тиск, правові та фінансові механізми, інформаційні послання й комунікативні технології (політична реклама, пропаганда та PR).

Партійний дискурс формує політичні уявлення та стереотипи громадян, соціальних груп та суспільства у цілому. Усе це свідчить про актуальність дослідження особливостей та складових партійного дискурсу.

Серед представників вітчизняної політичної науки ґрунтовні роботи, присвячені дослідженню політичних партій, становленню та розвитку партійного дискурсу належать В. Бебіку, Б. Гагалюку, М. Головатому, Н. Костенко, Г. Почепцову, Н. Потураєву, А. Романюку, С. Рябову, Ю. Шайгородському, Ю. Шведі, Ю. Якименко, Д. Яковлеву та ін.

У партійному дискурсі в Україні перетинаються різноманітні бачення політичної реальності, які формуються політичними лідерами, виходячи із власних інтересів. При цьому, функціонування партійного дискурсу має свої особливості.

У сучасних умовах ідеологічна складова поступається технологічній – використанню у політичній боротьбі рекламних та PR-технологій. На думку Д. Яковлева «Загальна невизначеність щодо політичних ідеологій – і в громадській думці, і в партійних структурах, розмитість шкали «праві – центр – ліві» має наслідком створення квазіпартійних угруповань... Так само персоніфікація («Блок імені лідера») виборчого процесу вказує на нездатність провідних політиків та державних посадовців сформулювати ідеологію та сформувати щодо неї громадську думку» [3, с. 129].

Партійний дискурс формує та нав'язує (із використанням м'яких технологій політичного впливу) моделі прийнятної поведінки, утворює простір партійних ідентичностей.

У партійному дискурсі повною мірою відображаються функції політичних партій: змагання за владу, формування, виявлення та презентація у публічному просторі інтересів відповідних соціальних груп, формування громадської думки, підготовка кадрів та лідерів для партійних, державних, громадських структур, політична соціалізація, ін. Партійний дискурс, як частина комунікативного простору, формується у процесі горизонтальних та вертикальних політичних комунікацій.

На думку К. Байме «...політична партія виступає інституціональною спільністю громадян, взаємодія яких визначається ідеологією та внутрішньопартійною організацією з метою завоювати (шляхом виборів або іншими способами), утримувати та використовувати державну владу для реалізації інтересів певних груп» [1].

Партійний дискурс нав'язує політичну поведінку та політичну ідентичність за допомогою мас-медіа. У сучасних умовах технологічні можливості мас-медіа (передусім – електронних) дозволяють не тільки звертатись до величезної аудиторії (робити партійні інформаційні повідомлення масовими), а і створювати потужні інформаційні кампанії на підтримку тієї чи іншої партійної ідентичності.

У цілому, розуміння процесу формування партійного дискурсу як невід'ємної складової партійної діяльності дозволяє виділити наступні його характеристики та особливості. По-перше, партійний дискурс постійно трансформується, він є відкритим та рухомим, бо знаходиться у взаємодії з іншими дискурсами (медійним, парламентським, дискурсом громадянського суспільства, ін.). По-друге, партійний дискурс виступає простором конкурентної боротьби та змагань за владу між представниками різних політичних партій з метою нав'язати суспільству власне бачення політичної реальності. По-третє, у партійному дискурсі мова йде артикуляцію значень, визначення політичного курсу та формування сенсу політики у конкуренції з альтернативними партійними програмами, заявами партійних спікерів, повідомлень для преси. Усе вищезазначене дозволяє інтерпретувати партійний дискурс як специфічний владний ресурс, який домінує в умовах становлення інформаційного суспільства та розвитку комунікативних технологій.

Напередодні парламентських виборів 2014 року у партійному дискурсі домінували наступні теми.

По-перше, децентралізація влади у різних формах – від передачі повноважень державних обласних адміністрацій до виконкомів обласних, міських і селищних рад та збільшення податкових надходжень, які залишаються на місцевому рівні до прямих виборів голів областей. Також БПП, ГП, «Батьківщина» та Опозиційний Блок пропонують взагалі ліквідувати обласні державні адміністрації.

По-друге питання євроатлантичної інтеграції. «Батьківщина, Громадянська позиція (ГП), Народний фронт (НФ) та Самопоміч вважають, що Україні варто приєднатися до НАТО (причому перша пропонує провести референдум на цю тему вже 26 жовтня, що, звісно, нереально), КПУ та ОБ виступають за «позаблоковість», а БПП та РП жодним чином не коментують це питання. Членство України в ЄС ставлять собі за мету БПП, Батьківщина та ГП» [2].

По-третє, проблема забезпечення обороноздатності країни. У партійному дискурсі присутні два аспекти цієї проблеми: розвиток вітчизняного ВПК та боєздатної армії. А РП до того ж робить наголос на необхідності відновлення ядерного потенціалу України.

По-четверте, боротьба із корупцією. У партійному дискурсі витали ідеї утворення Антикорупційного бюро, декларування витрат чиновників, прийняття закону про фінансування політичних партій з державного бюджету, відкриття усіх реєстрів власності, конфіскація майна, походження грошей на придбання якого не доведено власником.

По-п'яте, судова реформа. Пропозиції обертаються навколо люстрації суддів («Батьківщина», «Самопоміч»), обрання їх прямим голосуванням та забезпечення самоврядування суддівського корпусу (БПП, «Самопоміч», Опозиційний Блок).

Таким чином, у партійному дискурсі переважають політичні технології (реклама та PR, агітація та пропаганда), спрямовані на здобуття підтримки виборців під час електоральних кампаній.

Можна стверджувати, що партії досить формально ставляться до виборчих програм, акцентуючи увагу на електоральному, а не на управлінському процесі.

Активно використовуються мас-медіа які поширюють інформацію від політиків до громадян, створюють віртуальні образи політиків («іміджі»), продукують медіа-скандали. Основними суб'єктами формування партійного

дискурсу є політичні лідери, публічні виступи яких поширюються у мас-медіа та не передбачають зворотного зв'язку із соціальними групами.

Література

1. Байме К. Політичні теорії сучасності / К. Байме; пер. з нім. М. Култаєвої, М. Бойченка. – К.: Стилос, 2008. – 396 с.
2. Сологуб І. Програми політичних партій: що обирати, коли нема з чого обирати [Електронний ресурс] / І. Сологуб. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/999463-programi-politichnih-partiy-scho-obirati-koli-nema-z-chogo-obirati.html>
3. Яковлев Д.В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д.В. Яковлев. – Одеса: Астропринт, 2009. – 288 с.

Івашко О.Д.

студент архітектурного факультету

Перегуда Є.В.

доктор політичних наук, завідувач кафедри політичних наук

Київського національного університету будівництва і архітектури

ВЗАЄМОДІЯ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ АКТИВІЗАЦІЇ СИМВОЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Взаємодія громадянського суспільства та влади є однією з найбільш розроблених у науці тем. Але суспільні трансформації постійно надають нові кейси. Поштовхом повернення до цієї теми стали революція та постреволюційний розвиток України. Автори вирішили подивитись на проблему під кутом зору символічної політики, а точніше, розвитку муралізму. Останній означає «настінне мистецтво». Воно походить від подій в Мексиці у 1920-тих роках [2]. Донедавна українцям більше був знайомий термін графіті, але це різні види мистецтва: графіті – це переважно написи, а мурали – малюнки.

В політологічному контексті вивчати мурали змушують кілька фактів. По-перше, в незалежній Україні муралізм має тривалу історію, але лише

після Євромайдану це явище стало масовим. По-друге, це тематика значної частини муралів, зокрема, портрети героїв революції (Сергія Нігояна), історичних діячів (Лесі Українки, М. Грушевського та ін.), малюнки на теми АТО, національних символів (кольорова гама, вишиванки, віночки) тощо.

Муралізм політологами не вивчався. Є лише окремі положення у працях з інших проблем. Але це не означає, що у дослідників відсутнє теоретичне підґрунтя. Це концепти символічної політики, які від 1960-тих років з'явилися у світовій науці. Родоначальником був М. Едельман, провідними дослідниками – також П. Бурдьйо, У. Сарцинеллі, Т. Мейер та ін. Нині з'явилися праці, присвячені символічній політиці у колишньому СРСР (Г. Гілл, К. Бжола). В РФ у цьому напрямі працюють С. Поцелуєв, О. Малінова, Д. Місюров, в Україні – В. Бушанський, В. Полянська, Ю. Прокопчук, М. Бутиріна та ін. Низка вчених вивчала окремі складові символічної політики та явища, які її торкаються – ідеології, комунікацію, ідентичності, мовну політику, медіатизацію (Ж. Бодрійяр, О. Зернецька, Е. Касіер, Ж.-Ф. Ліотар, Л. Нагорна, Г. Почепцов, П. Рікьор, М. Фуко, Ю. Хабермас, Ю. Шайгородський, Д. Яковлев та ін.).

Дослідники розуміють під символічною політикою, що спрямована на «конструювання й підтримання легітимності влади на рівні довіри до її інститутів та персонажів, реалізується через субституції (підміна політичної реальності в свідомості громадян), ...нагнітання (підміна політичної реальності та шантаж політичної свідомості маніпулятивними засобами)...» [6, с. 7]. Завдання символічної влади – «конструювати реальність, встановлюючи гносеологічний порядок: безпосереднє світосприйняття (особливо – відчуття соціального світу) передбачає те, що Дюркгейм називав ...»гомогенним сприйняттям часу, простору, числа, причини, що робить можливим згоду між умами» [8, с. 407].

Але у вчених є суперечності у поглядах на символічну політику. Одна з цих них стосується її суб'єктивного виміру. Більшість вбачає у ній інструмент влади, вказують, що символічні системи виконують свою функцію шляхом «нав'язування або легітимації панування (символічного насильства)» [8, с. 409. Політичну участь громадян, яка стимулюється засобами символічної політики, дослідники вважають ілюзорною. Водночас вони визнають, що до символічної політики вдається не лише влада. М. Едельман серед її суб'єктів називає структури громадянського суспільства. Т. Мейер виокремлює символічну політику «знизу» [9, с. 177]. Її суть – протест проти влади. Це відповідає баченню родоначальниками

муралізму Д. Сікейросом, Д. Ріверою його мети [5, с. 201] та сучасному розумінню стріт-арту як протесту проти догм суспільства [10]. Гасло одного з фестивалів муралізму в Україні: «Мистецтво – наша зброя» [12].

Точка зору на проблему залежать від контексту. Російські дослідники здебільшого обмежують її суб'єктів державою [3, с. 92]. Натомість Україні властиві соціальна диверсифікація та політичний плюралізм. Це віддзеркалюється й на тематиці муралів. Вітчизняні муралісти не завжди суб'єктивно орієнтовані на політичну дію. Гаслом райтерів Мелітополя є: «Мир ярче! Город чище! Люди добрее» [11], а група *Interesni kazki* метою вважає «позитивний вплив на людину» [7]. Це не означає, що тут відсутній політичний підтекст. Мер закликає муралістів активізуватись, зробити місто комфортнішим, сподівається, що це позитивно вплине на ставлення до влади.

Вітчизняні муралісти завжди були у діалозі з іноземними колегами. Зокрема, іноземні митці працювали в Україні. З 2011 г. тут проводились міжнародні фестивалі *Muralissimo*, *Respublica*, «арТЕРвізія» та ін. Цей процес посилюється після Революції Гідності. Нині в Україні працюють француз Remed (Г. Албі), португалець Vhils (О. Фарто; автор портрета Нігояна), австралієць Ф. Мегі та багато ін. Французский культурний центр в Одесі провів фестиваль «Французская весна 2015». Г. ван Хелтен з Австралії став автором муралу «Конвалія» з зображенням Лесі Українки та 43-метрового муралу «Дівчина з вишиванкою». Ці митці пропагують українську національну ідентичність.

Звичайно, найбільшу роль грають вітчизняні художні об'єднання. Крім згаданих, можна назвати Kickit, «ВакциНация» та безліч ін. Вони поширюють позитивну інформацію про муралізм, сприяють естетичній освіті громадян, встановленню міжнародних контактів, опануванню нових технологій. Завдяки фестивалю *Respublica* Кам'янець-Подільський брав участь у проекті Google Street Art Project. У Києві реалізують проект CityArt, щоб привернути увагу до України шляхом концертів, запрошення художників, розвиток туризму.

Специфіка муралізму зумовлює контакт з владою та політичними групами. По-перше, він впливає на розвиток міст, а тому потребує узгодження. По-друге, муралізм – коштвна справа, що гостро відчувається в останні роки. Це полегшує політичний контроль над муралістами. Серед замовників муралів виділяються міськради [4], місцеві депутати, парторганізації. Влада реалізує інтереси через контроль сюжетів,

диференціацію статусних позицій муралістів. Так, якщо діяльність Г. ван Хелтена знаходиться під опікою мера, то інші художники відчують складнощі при отриманні дозволів. Часто причиною стають не сюжети, а прагнення бюрократії скинути відповідальність [7].

Встановити контроль над стріт-артом прагнуть й громадські організації, які мають політичні інтереси. Прикладом є полк «Азов», який себе позиціонує не лише як військовий підрозділ, а як суспільно-політичний рух, результатом діяльності якого стали мурали у Маріуполі на теми АТО, у Харкові тощо.

Відтак на муралізм впливають ідеологічні розбіжності. Війна, формування національної ідеї вузьким колом еліт, нехтування владою опозиції зумовлюють розколи й щодо муралізму. Майже не активні громадські організації, які мають відмінні від влади погляди. Це віддзеркалюється й на інтенсивності регіональної тематики муралів, яка представлена лише в деяких регіонах з особливостями, зокрема, Одесі [1], але в цілому виражена слабо, поступається національній та формально аполітичній проблематиці.

Посиленню політичного контролю над муралізмом сприяє перехід низки муралістів до виставкової діяльності. Це також закономірно, оскільки муралізм вимагає інституціоналізації. Але нині серед причин цього – розчарування у постреволуційному розвитку, скрутна фінансова ситуація.

Отже, український муралізм не є поки суто протестним явищем. Його розвиток після революції став проявом громадянського суспільства. Але є тенденції до посилення політичного контролю над ним. Цьому сприяють політика влади та політизація самого муралізму як відповідь на соціальний запит. Щодо протесту, то він каналізуватиметься у позаполітичну тематику. Серед рекомендацій виділимо спільну розробку мистецькими об'єднаннями, владою (місцевою) та політичними структурами правил у цій сфері.

Література

1. В Одессе закончено восстановление дома Бабеля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mayak.org.ua/news/in-odessa-finished-the-restoration-of-the-house-of-babel-on-walls-there-were-murals-photo/>.
2. Варгас Кальсада Х. Монументальная живопись Мексики (Древние индейские цивилизации, Испанская конкиста, Мурализм XX столетия): автореф. дисс. ... канд. искусствоведения: 17.00.05 / [Електронний ресурс] / Х. Варгас Кальсада. – Москва: 1991. – Режим доступу:

<http://cheloveknauka.com/monumentalnaya-zhivopis-meksiki-drevnie-indeyskie-tsivilizatsii-ispanskaya-konkista-muralizm-xx-stoletiya-1>.

3. Малинова О. Ю. Символическая политика и конструирование макрополитической идентичности в постсоветской России / О. Ю. Малинова // Полис. – 2010. – №2. – С. 90–105.

4. Переможці конкурсу VIN-ART-CITY: сайт Вінницької міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://playday.vmr.gov.ua/Lists/VinArtCityList/CompactMode.aspx>.

5. Полевой В. М. Двадцатый век. Изобразительное искусство и архитектура народов мира / В. М. Полевой. – М.: Советский художник, 1989. – 456 с.

6. Полянська В.Ю. Символічна політика як система політичних технологій: автореф. дис ... канд. політ. наук: 23.00.02 / В. Ю. Полянська . – Дніпропетровськ: Б.в., 2004.

7. УКР МУРАЛІЗМ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://parasol-studio.com/uk/visualkaintervju/76-ukrmuralism.html>.

8. Bourdieu P. Sur le pouvoir symbolique / P. Bourdieu // Annales. Economic. Societe. Civilisations. – 1977. – № 3. – P. 405-412.

9. Meyer T. Inszenierung des Scheins. – Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1992.

10. Hundertmark C. The art of rebellion: world of streetart. – Gingko Press, 2003. – 143 p.

11. PEOPLE.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vk.com/public72651019>.

12. Respublica Festival [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com/culturalinstitute/u/0/exhibit/gQoTJdRC?projectId=street-art&hl=uk>.

Ладані В.О.

*здобувач кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

АНАЛІЗ ІНСТИТУЦІЙНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ: ЕМПІРИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ POLITY IV

Дослідження та оцінка системної трансформації посткомуністичних країн у сучасній порівняльній політичній науці є одним із найбільш перспективних аналітичних напрямів. Для визначення динамічності процесів демократизації та підтвердження чи спростування методологічних моделей дослідження, доцільним є застосування широкого емпіричного спектру індексування. Емпіричні показники якісних змін у процесі демократизації надають змогу у компаративному розрізі відслідкувати особливості критеріїв та факторів демократизації у чисельній площині.

Найбільш широкі межі хронології у дослідженні інституційних характеристик політичних режимів помітні в методології ряду дослідницьких програм Polity. Останнім проектом є Polity IV під керівництвом М. Маршалла (супроводжують Т. Гурр, К. Джеггерс) і реалізується Центром міжнародного розвитку і управління конфліктами та Центром глобальної політики (США). Часові рамки дослідження охоплюють 1800–2012 роки.

Методологія дослідження полягає в експертній оцінці динаміки інституціоналізації політичних режимів. Досліджуються країни з населенням не менше 500 тис. чол. та різними формами державного врядування. Принцип емпіричного аналізу базується на широкій історико-політичній ретроспективі, статистичних даних та порівняльних експертних висновках. Політичні режими вивчаються крізь призму впливу зовнішніх (війни, міжнародні відносини, зовнішня політика) та внутрішніх (революції, етнічні, релігійні конфлікти) факторів. Методологічною основою для класифікації політичного режиму є емпіричні індикатори, що визначають перспективи режиму завдяки нормативним особливостям політичних інститутів [1].

Центральним емпіричним індикатором є Індекс Політії (Polity), який визначається на порівняльній основі через середній показник двох індикаторів – Індекс Демократії (Democ) та Індекс Авторитаризму (Autoc). За допомогою Індекса Демократії розраховують рівень інституціоналізації

демократії (режим консолідованої демократії); Індекс Авторитаризму визначає інституціоналізацію автократії (авторитарний режим).

Кожен з проміжних індексів вираховується через фіксований перелік ознак/індикаторів політичного режиму. Індикатор політичного режиму складається з групи інституційних ознак (змінних). Відповідні кількісні величини по кожному індикатору визначають близькість країни до демократії чи авторитаризму і складають підсумковий Індекс Політії.

Індикатори політичних режимів:

- 1) конкурентність формування органів виконавчої влади (Competitiveness of Executive Recruitment) – позначається XRCOMP;
- 2) відкритість каналів формування органів виконавчої влади (Openness of Executive Recruitment) – XROPEN;
- 3) система обмежень органів виконавчої влади (Constraint on Chief Executive) – XCONST;
- 4) інституціоналізація конкурентної політичної участі (Competitiveness of Political Participation) – PARCOMP;
- 5) регулювання участі (Regulation of Participation) – PARREG [2].

Кожен індикатор розміщується на шкалі від -10 до $+10$ і розраховується окремо за Індексом Демократії та Індексом Авторитаризму. Середній показник складає кінцевий Індекс Політії.

Підсумковий кількісний вимір Індексу Політії включає три групи політичних режимів:

1. Автократія (авторитарний політичний режим): Індекс включає чисельну площину -10 — -6 .
2. Анократія (проміжний тип політичного режиму з атрибутами державності): Індекс рівний -5 — $+6$.
3. Демократія (політичний режим консолідованої демократії): Індекс позначається $+5$ — $+10$.

Загалом, емпіричну методологію індексування інституційних характеристик політичного режиму Polity IV слід відносити до групи системного рівня емпіричного аналізу транзитивних країн. На цьому рівні проводяться заміри рівня демократичності політичних інститутів у хронологічному розрізі. Завдяки підсумковим показникам Індексу Політії можна з'ясувати особливості трансформації як цілісної політичної системи країни, так й конкретних політичних інститутів. Відповідно близькість країни до авторитарного чи демократичного типу політичного режиму проектує майбутню динаміку політичної системи в країні.

Література

1. Polity IV Project [Електронний ресурс] // Political Regime Characteristics and Transitions, 1800–2012. – Режим доступу: <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>.
2. Polity IV Project: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800–2012 [Електронний ресурс] / Monty G. Marshall, Ted Robert Gurr, Keith Jagers // Dataset's Users Manual. – 2013 (April 21). – Center for Systemic Peace. – Р. 13–17. – Режим доступу: <http://www.systemicpeace.org/inscr/p4manualv2012.pdf>.

Лисенко Л.Г.

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри суспільних дисциплін*

Карасевич А.О.

*кандидат філософських наук, професор,
завідувач кафедри суспільних дисциплін*

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

РЕФЕРЕНДУМ ЯК ІНСТИТУТ ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Сучасні демократичні режими реалізуються через дві основні форми демократії: представницьку і безпосередню (пряму). Якщо представницька форма демократії передбачає, що громадяни здійснюють своє конституційне право брати участь у політичному житті через виборні органи влади та обраних ними посадовців, то безпосередня (пряма) демократія допускає волевиявлення народу в процесі вироблення й прийняття політичних рішень. Форми прямої демократії – це різного роду референдуми, плебісцити, народні збори, мітинги, демонстрації тощо.

Референдум як форма прямої демократії передбачає, що громадяни поза безпосередньою взаємодією висловлюють ставлення до вже прийнятих рішень влади чи здійснюють тиск на неї через необхідність прийняття нових рішень. Учасник референдуму безпосередньо приймає рішення, без дискусійної участі інших акторів. Саме тому американський політолог Дж.

Сарторі вважав референдум самостійною формою прямої демократії, оскільки в учасників відсутні посередники.

Ідею референдуму вперше висунув у 1791 році французький філософ і математик Ніколя де Кондорсе у зв'язку з ухваленням першої Конституції Французької Республіки, а також щоб дати громадянам можливість взяти участь у розробці та прийнятті законів і конституційних змін між виборами.

Цю ідею підхопили швейцарські демократи в 60-х роках XIX століття та американські популісти у 90-х роках XIX століття – на початку XX століття. В цей період в Швейцарії та США відбувалися широкі народні рухи за проведення референдумів з метою тиску на владу, щоб вона врешті-решт прийняла рішення про реформування парламентів, які були корумпованими, приймали рішення на угоду тим чи іншим бізнес-групам, приносили волю та інтереси людей у жертву прибуткам та грошолобству. Внаслідок активізації народних виступів у 1867-1869 рр. в Цюриху відбулися чотири референдуми та у 1911 році відбувся референдум в Каліфорнії, на яких громадяни прийняли оновлені конституції, які надали парламентам право законодавчої та конституційної ініціативи, зокрема й змогу ініціювати проведення референдумів. Це призвело до демократизації парламентів, посилило їх відповідальність за свою діяльність перед суспільством, олігархи втратили свій вплив на їх діяльність, було покладено край поєднанню бізнесу та влади. В сучасних умовах кожна конституційна зміна, яка пропонується громадянами у Швейцарії, підлягає неодмінному обговоренню й розгляду у парламенті, перш ніж її буде винесено на всенародний референдум.

На думку А. Гросса, голови групи соціалістів у ПАРЄ, первісна ідея Кондорсе полягала у тому, щоб використати референдум як форму прямої демократії для розширення простору свободи, демократії на протидію авторитаризму [1, с. 16]. Водночас М. Тетчер колись зневажливо охарактеризувала референдуми як «знаряддя диктаторів і демагогів» [2, с. 32]. Дійсно, з одного боку, у випадку центрально- і східноєвропейських держав, які приєдналися до ЄС на початку XXI століття слухним є перше твердження, бо їхній вступ до об'єднаного європейського співтовариства, за який проголосувала більшість громадян, що взяли участь у референдумах, засвідчив відмову від авторитаризму і підтримку демократії, з іншого боку, на жаль, як зазначає український філософ, політичний аналітик І. Лосєв, «європейська демократія співіснує з популізмом із часів стародавніх Афін, що були колискою всіх наступних європейських політичних форм, проявів і

процесів» [3, с. 21]. Таким чином, популізм був біля першоджерел європейської демократії. Можна говорити про його суттєве обмеження сьогодні в країнах Західної Європи, США, Канаді, певною мірою в нових країнах Європейського Союзу тощо. Однак він продовжує існувати під маскою євроскептицизму та націоналістичних настроїв, тому в європейських державах нерідко ті чи інші рішення приймаються не політиками, а визначаються настроями електорату та іншими випадковими чинниками.

Сьогодні референдуми в ЄС проводяться з різних питань. Так, кілька місяців тому грецький прем'єр-міністр А. Ципрас оголосив про проведення референдуму щодо умов угоди про фінансову допомогу його державі з боку країн-членів єврозони, хоч сама угода фактично втрачала чинність ще до дня проведення референдуму. У грудні 2015 року в Данії відбувся референдум щодо того, чи змінювати «своє право на неучасть» у нормах ЄС, пов'язаних з юстицією та охороною правопорядку. Данці висловилися за статус-кво, що змусило уряд давати пояснення у Брюсселі. Два роки тому швейцарці проголосували на референдумі за обмеження імміграції з ЄС, що суперечило попереднім угодам про вільне пересування. Це змусило Брюссель заявити про можливість тимчасової зупинки дії чисельних двосторонніх угод, якщо Швейцарія проведе імплементацію результатів референдуму.

Слід зазначити, що дедалі більша кількість референдумів в країнах-членах ЄС гальмує процес європейської інтеграції. На думку Фернандо Мендеса із Центру досліджень прямої демократії у Швейцарії, самі ж політики вбачають певну користь у проведенні референдумів, бо «із-поміж національних волевиявлень, які мають наслідки для всього ЄС (скажімо, про ратифікацію угод), третину було скликано радше з партійних, ніж із конституційних міркувань» [2, с. 32]. До того ж ЄС не є федерацією, де федеральне право має пріоритет над правом суб'єктів федерації, а тому не має можливості заборонити тій чи іншій країні-члену проведення референдуму з будь-яких питань. Іще одна проблема в тому, що ЄС необхідна глибша інтеграція саме тоді, коли громадяни держав-членів все більш критично сприймають рішення його керівних органів. З одного боку, в цьому доля провини лягає на плечі національних політиків, які не пояснюють громадянам своєї держави, що передбачають умови членства в ЄС, а з іншого боку, чиновники Брюсселя занадто ретельно дотримуються думки основоположника європейського єднання Жана Монне, що «...недоречно радитися з народами Європи про структуру спільноти, якої вони не знають із практичного досвіду» [2, с. 33].

До речі, на думку відомого українського історика С. Кульчицького, фактично існування незалежної України почалося з всенародного референдуму 1 грудня 1991 року, який підтвердив прийнятий Верховною Радою 24 серпня 1991 року Акт проголошення незалежності. Вже наступного дня незалежність України визнали Польща і Канада, 3-го грудня – Угорщина, 4-го – Литва і Латвія. Протягом грудня 1991 року Україну визнали 68 держав, зокрема всі держави-члени Великої сімки [4, с. 11].

Формально ідея референдуму апелює до народу як єдиного джерела влади в країні. Проте в реаліях України попередні влади намагалися систематично спотворювати його волевиявлення. Це засвідчив, зокрема, референдум 2000 року, який проводився за часів президентства Л. Кучми.

6 листопада 2012 року Верховна Рада прийняла в цілому Закон України «Про всеукраїнський референдум». Прийняла традиційно, тобто без детального обговорення і врахування чисельних доповнень і поправок, тим більше що відповідний законопроект № 6278, пройшовши перше читання, пролежав у парламенті понад два роки. Найбільше занепокоєння й зауваження експертів й громадськості викликала норма закону, що стосувалася порядку ухвалення конституційних змін і законів та набуття ними чинності. Закон вважав, що нова Конституція і законодавчі акти не тільки можуть бути затверджені, а й імplementовані позитивною відповіддю більшості громадян під час референдуму, без участі Верховної Ради, тобто законодавчої гілки влади. Водночас, ця норма давала можливість тодішньому президентові В. Януковичу через референдум, застосовуючи звичні для його режиму фальсифікації, прийняти нову редакцію Конституції, яка посилить повноваження глави держави, продовжить термін перебування на посаді президента держави тощо [5, с. 12–13]. Експерти звертали увагу ще на одну проблему, що могла виникнути після підписання цього закону, – на можливість активізації російської п'ятої колони в Україні. Через референдум можна було б вирішити питання від надання статусу другої державної російській мові, вступу до Митного союзу аж до територіальних змін включно. Врешті-решт, вони передбачили, що референдум, за цим законом, може стати інструментом прагнень проросійських політичних сил до федералізації України [5, с. 13].

З часом ці передбачення справдилися. В Україні, зокрема в Криму та на Донбасі, заговорили про необхідність проведення референдумів вже після подій на Майдані, які поклали край режиму Януковича. У 2014 році референдуми були проведені як в Криму, так і на Донбасі. В результаті,

Україна втратила контроль над Кримом і частиною Донбасу, що призвело до формування квазідержав «ДНР» і «ЛНР», бойовики яких почали військові зіткнення з підрозділами ЗСУ, вторгнення на нашу територію військових РФ.

Російська федерація має великий досвід розпалювання конфліктів на територіях інших держав – в Гагаузії, Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії. Сценарії були різними і призвели до різних результатів, проте деякі методи, форми дій, ситуації повторюються. Практично в усіх названих конфліктах Росія ініціювала проведення референдумів з метою дистанціювання регіону від центральної влади і оформлення його в самостійного державного суб'єкта. Вперше це відбулося в Придністров'ї, де в 1989-1990 роках була проведена низка референдумів в окремих населених пунктах, які виводили місцеві органи влади з-під контролю Кишинева [6, с. 4]. Не стала винятком й Україна, бо те, що останнім часом відбувається на її теренах, виглядає фарсом, повторенням трагедії Молдови і Грузії.

Отже, для того, щоб референдум дійсно виступав як форма прямої демократії, питання, які планується винести на референдум, повинні пройти обговорення в парламенті і бути затверджені ним. Друга умова – незалежний громадський контроль за волевиявленням громадян, далі – наявність незалежних ЗМІ, у яких питання референдуму стануть предметом вільного обговорення, що дасть можливість громадянам сформулювати власну думку, необхідно врахувати й рівень загальної освіченості громадян, домінуючі типи політичної культури, рівень відповідальності громадян, якість правових актів. Референдум має проводитися в мирний час, за відсутності озброєних самовільних угруповань, без тиску ззовні. Ще однією умовою проведення референдуму є високий рівень політичної і громадянської культури населення, його активності, належного рівня інформованості щодо питань, які виносяться на обговорення, і можливих наслідків їх прийняття та імплементації.

Література

1. Гросс А. Концепція референдуму – ключ до його вартості / Андреас Гросс. // Український тиждень. – 2013. – № 13. – С. 16.
2. Безумство референдумів: Любителі плебісцитів підчепили європейських виборців на приманку прямої демократії / The Economist Newspaper Limited // Український тиждень. – 2016. – № 3. – С. 32–33.

3. Лосєв І. Хліба і видовищ назавжди? Звідки прийшло до нас мистецтво спекулятивних загравань із масами / І. Лосєв. // Український тиждень. – 2016. – № 3. – С. 20–21.

4. Станіслав Кульчицький: «Політичну незалежність у 1991 році здобула радянська Україна. Трансформації в економіці й головах людей затягнулися на десятиліття» / Спілкувалася М. Пономаренко. // Український тиждень. – 2016. – № 3. – С. 10–13.

5. Коваленко А., Скумін А. Узурпація ім'ям народу / Андрій Коваленко, Андрій Скумін. // Український тиждень. – 2012. – № 46. – С. 12–13.

6. Ижак М. Как это делается Россией: Технология замороженных конфликтов / Алексей Ижак. // Зеркало недели. – 2014. – 26 апреля. – С. 4.

Манелюк Ю.М.

*кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

РЕЛІГІЯ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

На всіх етапах історичного розвитку нашої держави релігія й церква як форма суспільної свідомості та інститут громадянського суспільства були одним із важливих чинників політичного процесу в Україні. Значення цього чинника суперечливе. Не скрізь і не в усьому він чітко простежується. Далеко не кожен учасник політичного процесу віддає йому належне. Не відразу вдається з'ясувати його природу. А тому дослідження місця, ролі і важливості релігійного та церковного чинників у політичному процесі постає як одна із необхідних складових усвідомлення природи й спрямованості цього процесу [1].

Безперечно, релігійні організації здатні виступати на боці певних політичних сил і справляти досить відчутний вплив на політичне життя суспільства [4, с. 126-129]. Не лише політики намагаються використовувати релігійні організації, а й самі церкви, їхні ієрархи, духовництво, частина простих віруючих також орієнтуються на певні політичні сили, намагаються з ними співпрацювати. Деякі церкви та релігійні діячі так втягнулися у вир

політичних подій, що серед них з'явилися свої «ліві», «праві», помірковані й радикально налаштовані. В той чи інший спосіб релігійні групи беруть участь у політичному житті суспільства. Ця участь визначається або релігійною ідеологією, або об'єктивними обставинами їх функціонування. Участь може виражатися у формі політичної пасивності, орієнтації на неучасть, підтримки влади або відчуження від влади певної частини населення. Вони не тільки не чинять опору їх втягненню в політику, а, навпаки, добровільно долучаються до неї. Деякі з них відкрито співпрацюють з тими чи іншими політичними партіями, виступають під їхніми прапорами й гаслами.

І церква, і держава служать тому самому народові, тому їх треба вважати партнерами. Кожен має свою царину діяльності, повинна поважати паралельну структуру і не встрявати у її діяльність. В ідеально налагодженому суспільстві ці два партнери доповнюють один одного, хоча ніколи не сміють зливатися в одну дійсність або бути підпорядкованими один одному.

На жаль, у житті мало що відбувається ідеальним чином. З гіркого досвіду століть відомо, які негативні наслідки те, що держава використовує Церкву як підрозділ своєї структури, або навпаки – що релігійна організація намагається керувати суспільством з допомогою державних структур, обмежуючи свободу і права громадян. А як же тоді бути зі святим началом? Чи від такого повороту не зникає саме розуміння церкви як чогось важливого і потрібного людям?

У зв'язку з цим постають цілком логічні запитання: Чому Церква, яка повинна бути нашою духовною колискою, місцем єднання людини з Богом стає маріонеткою в руках влади? Чи повинна держава втручатися в діла Церкви?

Як стверджують представники Церкви, наприклад Єпископ Філарет «Церква відокремлена від держави, але не може бути відокремлена від суспільства.»[6]. На практиці ми маємо прямо протилежне. Вже саме прийняття християнства Володимиром на Русі поклато початок конфлікту між цими соціальними інститутами: церквою, державою та суспільством.

По-перше, почнемо з того, що князь Володимир був язичником. Більше того, ставши в 980 році правителем Київської Русі, він навіть спробував провести в державі релігійну реформу, бажаючи звести стародавні вірування слов'ян в статус державної релігії (до цього віра у русичів не змішувалася з політикою). Пізніше згідно з літописом «Повісті временних літ», після

хрещення у Візантії Володимир повернувся до Києва і почав люто знищувати ним же споруджених язичницьких кумирів. Після розправи над язичницькими кумирами князь оголосив: «На ранок всяк зійде на річку Почайну хреститися. А коли хто від нехрещених завтра до річки не з'явиться, багатий чи жебрак, вельможа чи раб, той за противника за велінням моєму полічений буде».

Тобто, релігія насаджувалася силою, але ж свобода світогляду (совісті) є сферою, яка за своєю сутністю не має будь-якої правової санкції. Долучення (участь) людини до віри залежить від інтимного переконання, над яким держава, навіть за її бажання, не має можливості здійснювати вплив. Свобода світогляду, думки є фундаментальним положенням, що зумовлює розвиток усіх інших свобод, включаючи релігійну свободу, право віросповідання [2, с. 95-100]. Виправдати це можна звернувшись до літератури з канонічного права, де апостол Павло писав: «Усяка душа нехай підкоряється вищій владі; бо немає влади не від Бога, існуючі ж власті поставлені Богом. Тому той, хто противиться владі, противиться Божому повелінню...» [5, с. 212]. Тобто, за Біблією, держава може вільно вибирати у яку релігію вірити її народу? Де ж церква відокремлена від держави?

Християнство як державна релігія Київської Русі обґрунтовувало певну систему духовних авторитетів, правил і законів буття. Воно не лише запозичило моральні норми античної культури, але і зробило певний внесок у розвиток етики, акцентуючи увагу на пріоритетній ідеї братського єднання людей в ім'я зміцнення держави, на осмисленні важливості моральних якостей людини, а головне – на ідеї смирення, покори князю як наміснику Бога на Землі. Для влади релігія була радше інструментом збереження тієї ж таки влади. Тому релігія стала одним із чинників, який постійно враховували у своїй державній політиці князі Київської Русі.

На сьогоднішній день ця тенденція зберіглася. Православ'я є дуже зручною ідеологією для впливу на суспільство. Найбільш виразно це проявляється у Російській Федерації, де Цар-Батюшка Путін є намісником Бога на Землі, який захищає та бере під своє крило всі слов'янські народи та який є гарантом миру, злагоди, любові та єдності в усьому східному світі. Церква підвладна «монархії» Путіна, вона пояснює її існування волею Бога.

Можемо стверджувати не лише про вплив держави на церкву, а й навпаки: церква (а також її інформаційне поле – релігійна преса) здійснює вплив на державу (її ідеологію, культуру). Православна періодика як одна із форм суспільного спілкування виступає джерелом інформації для

специфічної аудиторії – для людей віруючих, що меншою мірою аналізують цю інформацію, а більшою мірою сприймають її за дійсність. [3]. Але у Церкви не повинно бути самоціллю головним чином вплив на суспільство. Першим все ж є допомога жити по заповідях Божих.

Виходячи з вищесказаного, держава в Церкву втручатися не повинна, бо приналежність до Церкви – справа особиста і суто добровільна, на відміну від приналежності до держави, якій ти стаєш зобов'язаний за правом народження і дуже рідко за вибором.

Література

1. Журавський В. Релігійні чинники у політичному процесі України // Спостерігач. – № 21. – лютий 1996р.
2. Кочкадан А. Загальні засади взаємодії держави і релігійних об'єднань в Україні: новелізація правового регулювання. – Вісник Львів. УН-ТУ Серія юрид. 2009. Вип. 49. – С. 95–100.
3. Левчук М.А. Діалог церкви і держави: концептуальні проблеми (на матеріалі православної газети «Дзвони Волині») / <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1389>
4. Пасічний Р. Релігія та політика: взаємовідносини в Україні / Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розв. – 2007. – Вип. 19. – С. 126-129.
5. Цыпин В. Церковное право. – М. 1994, Издательство МФТИ, – с. 212.
6. Доповідь єпископа Філарета на круглому столі «Роль Церков у розвитку громадянського суспільства» / http://www.upc.lviv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1175%3A-q-q&catid=30%3A2011-02-09-21-35-03&Itemid=38&lang=ru

Міхейченко М.А.

*кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

ІНФОРМАЦІЙНІ ТА КОМУНІКАЦІЙНІ СКЛАДОВІ ПОЛІТИКИ ЗБЛИЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 2014-2020 РР.

Дослідження інформаційних та комунікаційних складових політики зближення Європейського Союзу 2014-2020 рр., викликане зростанням інтересу до особливостей реалізації єдиної комунікаційної стратегії ЄС. Центральне місце в цьому аспекті належить співробітництву держав-членів ЄС у галузі інформації та комунікації, підвищенню рівня громадської підтримки ініціатив ЄС.

Україна, послідовно реалізуючи кроки з європейської інтеграції, також зацікавлена у пошуку ефективних механізмів розбудови та реалізації єдиної комунікаційної стратегії. Особливої актуальності дана проблематика набуває в контексті збереження територіальної цілісності країни та необхідності інтенсифікації реформ за широкої підтримки громадськості. Отже, актуальність вище наведеної тематики є беззаперечною.

Загалом, різні аспекти інформаційно-комунікаційної політики ЄС досліджували такі вчені як Карпчук Н.П., Тихомирова Є.Б., Макаренко Є.А., Карпас С., Мозіс Н., Майєр Х., Бругеман М [3]. Проте, комплексний розгляд інформаційних та комунікаційних складових політики зближення ЄС 2014-2020 рр. не знайшов належного втілення як в зарубіжній, так і вітчизняній науковій літературі.

Розглядаючи інформаційно-комунікаційні аспекти політики зближення ЄС 2014-2020 рр. бачимо, що саме ці складові формують єдину комунікаційну стратегію ЄС на 2014-2020 рр. Дана стратегія стала результатом інтенсивних консультацій з 28-ма державами-членами, серед її здобутків останніх років можна виділити досягнення високого ступеню прозорості і доступності інформації в країнах ЄС.

Базові інформаційні та комунікаційні складові політики зближення ЄС 2014-2020 рр. були сформовані у березні 2014 року і передбачають:

- наявність єдиної комунікаційної стратегії, розрахованої на сім років (2014-2020 рр.);
- проведення щорічних інформаційних консультацій-івентів за активної підтримки інституцій Європейської Комісії;

- наявність єдиного інтернет-ресурсу, інтернет-сайту для всіх країн членів-ЄС для висвітлення важливих подій;

- виокремлення чітких кроків, спрямованих на реалізацію комунікаційної та інформаційної складових політики зближення на рівні окремих держав членів-ЄС;

- забезпечення широкої інформаційної підтримки всіх кроків з реалізації політики зближення ЄС на 2014-2020 рр. [6].

Аналізуючи інформаційні та комунікаційні складові політики зближення ЄС 2014-2020 рр., слід констатувати, що ряд елементів були оптимізовані, зокрема були деталізовані обов'язки сторін.

Таким чином, інформаційні та комунікаційні заходи в країнах ЄС здійснюються відповідно до комунікаційної стратегії; всі заходи в рамках політики зближення ЄС максимально висвітлюються широким колом засобів масової інформації, використовуються різні форми комунікації із громадськістю; інформаційна діяльність зорганізована відповідно до чітких та логічних річних програм-дій; обов'язковою є наявність символіки ЄС на відповідних представницьких заходах (наприклад, прапору ЄС), перелік заходів, публікується та оновлюється не менш одного разу на 6 місяців; приклади проектів розміщені на веб-ресурсі, оновлюється інформація про реалізацію програм з політики зближення ЄС, у тому числі основних досягнень [6].

Інформаційно-комунікаційні складові політики зближення ЄС 2014-2020 рр. втілюють у собі важливий механізм досягнення цілей Європейської стратегії 2020 р.

Серед магістральних цілей політики зближення ЄС 2014-2020 рр. можна виділити наступні:

- інформаційна підтримка проектів, спрямованих на покращення інвестиційного клімату в країнах ЄС;

- проведення широкомасштабної роз'яснювальної політики щодо привабливості реалізації проектів, спрямованих на залучення інвестицій всередині ЄС;

- надання грантової підтримки проектам та громадським ініціативам щодо реалізації інноваційних проектів, дієвість яких, спрямована на розвиток усіх 274 регіонів ЄС;

- інформаційно-роз'яснювальна робота щодо видатків ЄС для платників податків в усіх 274 регіонах Європейського Союзу;

– залучення інституцій ЄС до щодо організації та сприяння роботі комунікаційних мереж в регіонах ЄС [6].

Головна мета політики зближення ЄС, спричинена послідовною реалізацією репрезентованої вище низки завдань, полягає у збереженні єдності Європейського Союзу та підвищенні рівня громадської підтримки ініціатив політичних інститутів ЄС.

Оцінюючи ефективність реалізації політики зближення ЄС 2014–2020 рр., слід констатувати, що дана політика дійсно стала тим фактором, що сприяє подоланню економічної нерівності всередині ЄС та надає впевненості більш бідним країнам членам-ЄС та ініціює вироблення власних ефективних кроків до подолання кризових явищ на національному рівні.

Інвестиції в сучасну інфраструктуру та інноваційну діяльність, більш якісна освіта та професійна підготовка для людей в слабких регіонах відкривають нові ринки і розширюють економічний потенціал всіх країн-учасників. Водночас, політика зближення допомагає підтримувати консенсус на тлі ключових історичних досягнень ЄС.

Вивчення інформаційно-комунікаційних аспектів реалізації політики зближення ЄС видається надзвичайно актуальним і надалі, оскільки дана політика орієнтована на перетворення проблем в можливості. Що насамперед, є найбільш прийнятним для України на тлі економічних та суспільно-політичних трансформацій. Адже, принципи політики зближення ЄС неодноразово удосконалювалися, успіх цієї політики базується на партнерстві в рамках ЄС, плануванні та належному управлінні. У разі використання цих принципів, управління програмами розвитку може здійснюватися децентралізовано. Дана політика ЄС тепер являє собою політику, яка визначає і орієнтується на майбутні можливості, мобілізуючи недостатньо використаний потенціал, а не виплачуючи компенсацію за проблеми минулого.

Один із способів використання досвіду ЄС у сфері політики зближення полягає в спробі виділити з цього досвіду важливі питання або проблеми, які слід було б врахувати при розробці комунікаційної стратегії та управлінні нею. Нижче розглянемо рекомендації щодо вироблення комунікаційної стратегії, що запропоновані Д.Анером, экс-генеральним директором з регіональної політики Європейської Комісії.

По-перше, розбудова комунікаційної стратегії та інформаційної політики вимагає довгострокового стратегічного бачення цілей, яких необхідно досягти. Вони можуть включати розвиток ключових секторів,

надання пріоритету менш розвиненим територіям. Програми ЄС характеризуються як секторним, так і географічним підходами. По-друге, повинен існувати об'єктивний, або «неполітичний» метод залучення і розподілу ресурсів [5].

На думку українського дослідника Карпчука Н.П., реалізація комунікаційної політики ЄС також супроводжується певними проблемними аспектами, власне в частині громадської підтримки, зокрема він зазначає: «комунікація має стати повною мірою політикою ЄС на службі громадян. Вона повинна базуватися на справжньому діалозі між людьми та політиками і на жвавих дискусіях між самими громадянами. Усі прошарки суспільства повинні мати право на чесну та повну інформацію про ЄС і бути впевненими, що їх погляди та переживання почуті інституціями ЄС» [3].

Щодо України, то незважаючи на певні досягнення насамперед недержавного сектора, загальний рівень інформованості громадян залишається низьким. Він не є достатнім особливо з огляду на перспективу поглиблення інтеграції з ЄС. Відповідно, виникла потреба у розробленні та обговоренні таких процедур та проектів, що мають на меті подолати труднощі у цій сфері. В цьому контексті досвід ЄС є надзвичайно важливим для України.

Література

1. Карпчук Н.П. ЄС у пошуках комунікаційної стратегії (1957-2004 Р.Р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/19155/1/32-Karpchuk-156-160.pdf>
2. Карпчук Н.П. Роль Європейської Комісії у формуванні комунікаційної політики ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://vuzlib.com/content/view/2637/74/>
3. Карпчук Н.П. Генеза комунікаційної політики ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/.../1/geneza.doc
4. Макаренко Є.А. Міжнародні інформаційні відносини [Текст] / Є.А. Макаренко. – К.: Наша культура і наука, 2002. – 452 с.
5. Европейская региональная политика: источник вдохновения для стран, которые не входят в ЕС? [Електронний ресурс]. – Режим доступу - http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/international/external_ru.pdf
6. Ensuring the visibility of cohesion policy: information and communication rules 2014-2020 [Electronic resource] – Access regime: <http://ec.europa.eu/>

regional_policy/en/information/publications/brochures/2014/ensuring-the-visibility-of-cohesion-policy-information-and-communication-rules-2014-2020

7. Future of Cohesion policy 2014-2020– Key achievements [Electronic resource] – Access regime: file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80% D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/cohesion_brochure_march2014_optimised.pdf

Молдованенко А.О.

аспірант кафедри соціальних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ

Розвиток суспільства, його перспективи і благополуччя в значній мірі залежать від згуртованості суспільства та рівня його соціальної солідарності. Тому аналіз соціальної солідарності, основних її рис та перспектив є вкрай важливим. Саме зараз відбувається перехід від органічної солідарності до взаємодії нового типу, де основний ресурс – інформація. Така солідарність виникає не на основі усвідомлення однаковості або залежності у зв'язку з поділом труда, а на тлі усвідомлення спорідненості знаходження в одному співтоваристві. Ключову роль в формуванні такої солідарності грають сучасні соціальні медіа. Вони є важливим інструментом збереження традиційних соціальних зв'язків і формування цілісної громадянської спільноти.

Дослідженням соціальних медіа присвячено праці таких зарубіжних дослідників, як: П. Гіллін, А.Каплан, Є.Морозов, К. Ширки та ін. Дослідженням цієї теми займалися також такі вітчизняні вчені, як: О. Безрук, Ю.Залізник, Б. Ковалевич, Т. Кремень, Д. Яковлев та ін.

Окремі аспекти соціальної солідарності у своїх працях досліджували М. Бреслер, Е. Дюркгейм, М. Казаков, Р. Коллінз, А. Окара та ін. У вітчизняному науковому середовищі цій темі значну увагу приділяють такі вчені, як: В. Горовий, О. Онищенко, Л. Чуприна.

«Соціальна солідарність» – це поняття, яке служить для визначення соціальної єдності, єдності інтересів, взаємозалежності інтересів і спільної відповідальності суспільства, класу або групи. У економічному вимірі

соціальну солідарність можна визначити як «принцип соціального існування, що передбачає об'єднання ресурсів і можливостей суб'єктів для досягнення спільних цілей, при цьому інтереси кожного із суб'єктів знаходяться в рівновазі з інтересами спільності» [2, 238]. Саме тому соціальна солідарність є важливим фактором соціальної стійкості суспільства.

Згідно Дюркгейму існує два типи солідарності: механічна і органічна. Механічна солідарність існує в архаїчних суспільствах, де немає достатнього поділу праці. Така солідарність визначається «аналогічними соціальними функціями, які виконують ці індивіди» [3, 67]. Органічна солідарність властива розвиненим товариствам, де кожен «індивід виконує специфічну функцію відповідно до поділу праці» [3, 120]. Це породжує співпрацю і кооперацію. Дюркгейм вважав, що провідну роль у формуванні соціальної солідарності грає поділ праці.

А. Окара виділяє такі типи солідарності:

1. Загальнонаціональна солідарність – вона розвивається за допомогою символічного і культурного ряду (гімну, герба та інших символів державності), національної культури.

2. Етнічна, мовна, расова солідарність розвивається за аналогією з загальнонаціональною солідарністю, однак межі спільнот які солідаризуються можуть не збігатися з державними.

3. Локальна, регіональна, солідарність проявляється в таких культурних і політичних аспектах, як: сепаратизм, вимоги до автономії регіону чи зміни територіального устрою країни.

4. Трудова солідарність реалізується у взаємодії працівників, яка спрямована на поліпшення умов праці та збільшення зарплати.

5. Історична солідарність «реалізується в так званій політиці пам'яті, заснованій на ідеологічній інтерпретації історичного процесу і системі уявлень про «загальне минуле» [6].

Крім того, за джерелом походження солідарність поділяють на макросоціальну та мікросоціальну. В першому випадку, в якості її основи виступають макросоціальні ініціативи влади. У другому – соціальна солідарність ґрунтується на локальних зв'язках індивідів. Макросоціальна солідарність – здебільшого штучна і конструюється владою. Мікросоціальна солідарність – «природна, так як формується з природного бажання індивіда вижити» [4, 75].

На даному етапі цивілізаційного розвитку велику роль у формуванні соціальної солідарності грають такі сучасні засоби масової комунікації як

соціальні медіа. Вони надають можливість усім користувачам мережі Інтернет створювати свої власні медіа канали. Можливості об'єднуватися в співтовариства відкривають для громадян нові можливості для взаємодії і взаємодопомоги. Д. Яковлев звертає увагу на те, що взаємодія в соціальних медіа «фіксує не тільки обмін інформацією, але й призводить до організації спільних дій, що дозволяють партнерам реалізувати деяку спільну для них діяльність» [9]. М. Бреслер відмічає, що однією з простих форм прояву солідарності у соціальних медіа є прохання про репост чи «прохання надати допомогу в пошуку, поширенні або створенні будь-якої інформації, висловити схвалення матеріалу або фотографії, прокоментувати повідомлення, розмістити на своїй сторінці матеріал передплатника – «друга», а також проголосувати на його прохання» [1, 157]. Важливо, що найчастіше поширення чи схвалення такої інформації проходить не за рахунок її новизни чи актуальності, а за рахунок особистих прохань користувачів соціальних медіа.

Існує багато прикладів, коли саме соціальні медіа ставали саме тим майданчиком де зароджувалась та утворювалась соціальна солідарність. Так, теракти в Парижі 13 листопада 2015 року, в результаті яких загинули 120 чоловік, викликали безпрецедентну реакцію в соціальних медіа. У такому соціальному медіа як «Твіттер» користувачі на знак солідарності з парижанами постили «хештеги»: «Я – Париж», «Париж, ми с тобою», «Я молюся за Париж» та інші. Особливу популярність набрав «хештег» «PorteOuverte». У перекладі з французького це означає «відкриття дверей». Цим «хештегом» небайдужі користувачі соціальних медіа позначали пости про те, що готові прийняти у себе вдома постраждалих від терактів в Парижі. У них люди пропонували нужденним їжу, можливість подзвонити або будь-яку іншу допомогу. Крім того, одразу після терактів такий популярний соціальний медіа-ресурс як «Фейсбук» додав нову функцію – забарвлювання фотографії профілю в кольори французького прапора. Цією функцією «на знак солідарності з французами скористалися мільйони людей по всьому світі»[10]. Крім того, французький художник Жан Жюльєн виклав в соціальних медіа малюнок: Ейфелеву вежу, укладену в символ миру – «Пацифік» і підписав його: «Мир Парижу». «Малюнок миттєво розлетівся по соціальних медіа і став всесвітнім символом підтримки і співчуття постраждалим від терактів: люди репостили його з підписами «Мир Парижу» і «Моліться за Париж». Тільки оригінальні пости в «Твіттері» і «Фейсбуці» художника перепостили понад 42 тис. і 23 тис. відповідно»[10].

Таким чином, соціальні медіа – це сучасний інструмент прояву соціальної солідарності в суспільстві.

Література

1. Бреслер М. Социальная солидарность в информационном обществе [Текст] /Бреслер М. //Евразийский юридический журнал . –2014. – № 2. – С. 178–179
2. Джери Д. Большой толковый социологический словарь // Джери Д., Джери Дж. – М.: АСТ, Вече, 1999. Т. 2 – С. 528
3. Дюркгейм, Э. О разделении общественного труда / Э. Дюркгейм.– М.: Канон, 1996. – 432 с.
4. Казаков М. Социально-коммуникативные основы формирования социальной солидарности в сетевом (со)обществе: дисс. канд. филос. наук, Нижний Новгород – 2014. – С. 18–20
5. Коллінз Р. Програма теорії ритуалу інтеракції // Журнал соціології та соціальної антропології. М.,– 2004. – № 1.
6. Окара А. Социальная солидарность как основа нового «миро-строительного» проекта [Электронный ресурс] // Перспективы. Фонд исторической перспективы. URL: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=51931>
7. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства: [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – С. 220
8. Чуприна Л. Соціальні мережі як інструмент реалізації громадських ініціатив [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1085:sotsialni-merezhi-yak-instrument-realizatsiji-gromadskikh-initsiativ&catid=127&Itemid=460%20
9. Яковлев Д. Політична інтеракція у сучасній Україні: особливості та складові [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/1657>
10. <http://www.telegraph.co.uk/art/what-to-see/jean-jullien-peace-for-paris-symbol/>

Пальшков К.Є.

кандидат політичних наук,

доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін

Одеського державного університету внутрішніх справ

ІНТЕГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЛИТВИ У ПЕРЕДЄВРОАТЛАНТИЧНИЙ ПЕРІОД

Із розпадом Радянського Союзу його колишні республіки постали перед проблемою пошуку нових механізмів захисту національних інтересів. Інакше говорячи, національні еліти мали, не втрачаючи часу, звернутись до пошуків нових ефективних зовнішньополітичних стратегій, які б гарантували, перш за все, військову та економічну безпеку таких країн у світі.

Подібно іншим пострадянським країнам Балтії, Литвою, міг бути обраний один із наступних базових варіантів інтеграції: переформатувати та поглиблювати напрацьовані останніми десятиліттями фінансово-економічні, соціально-культурні, військові тощо відносини із пострадянськими країнами та, перш за все, із Росією; зберігати нейтралітет у міжнародних відносинах або обрати за основу євроінтеграційний шлях розвитку.

Цілком очікувано проросійський варіант розвитку було рішуче підтримано лівими елітами, кістяк яких складала ортодоксальна частина колишньої номенклатури, та якими поглиблення зовнішньоекономічних відносин із Російською Федерацією, розглядалося як запорука, перш за все, економічної та енергетичної безпеки країни. При цьому, окремі факти можна було використати в якості сприятливого підґрунтя для розвитку добросусідських відносин між двома країнами. Наприклад, лише Литвою із відновленням незалежності були надані рівні можливості в отриманні литовського громадянства всім, хто проживав на той момент на території республіки, незалежно від національного походження. Зворотна ж національна політика в Естонії та Латвії, де хоча і на порядок більше за литовські показники проживало етнічних росіян, на роки ускладнила відносини із РФ.

Однак, опонентами такого розвитку подій у якості аргументів висувалися сумнівні результати історичних відносин між двома країнами, складний характер яких мав глибоку історичну генезу.

Не поглиблюючись у витoki розбіжностей РФ та Литви, зазначимо, що новий виток загострення відносин окреслився разом із розвалом радянської

імперії. Так, у 1990-ті предметом суперечок двох вже самостійних держав стала Калінінградська область, транспортному сполученню якої з більшою частиною Росії тепер географічно «заважала» незалежна Литва. При цьому, політична дискусія навколо «Калінінградського питання» не обмежувалась лише проблемою транзиту. Так, націоналістично налаштованими литовськими політиками, піднімалося питання про споконвічну «литовськість» калінінградських земель.

Крім того, не на користь російського вектору інтеграції на початку 1990-х років виступали і недобросусідські настрої етнічних литовців, постреволуційне напруження яких підтримували загальний імідж росіян як «окупантів». Негативно сприймалось знаходження на території вже незалежної Литви військових частин РФ та згадувались болісні наслідки нафтової блокади застосованої М. С. Горбачовим.

На доведення ознак спадковості складних відносин Литви та Росії, слід зазначити, що сьогодні на це вказує значне протистояння цих країн в енергетичній сфері. Так, колишній заступник міністра енергетики та лектор Вільнюського університету Р. Шведас називає геополітичною метою проект Калінінградської атомної електростанції, будівництво якої, на думку експерта, спрямовано на штучне створення конкуренції енергетичним проектам країнам Балтії [3, с. 45].

Отже, противники східного напрямку інтеграції були глибоко переконані в тому, що теоретично збалансовані дипломатичні відносини будуть розглядатися російською владою виключного з позиції домінування, детермінованої традиційно високими імперськими інстинктами Росії, що з часом могло призвести до повної залежності та практичної втрати щойно відновленої державності.

Хоча обрання в якості доктрини нейтрального статусу і має істотні переваги для позиціонування на зовнішньополітичній арені в вигляді можливості розвитку багатостороннього плідного співробітництва, повних гарантій безпеки оголошення позаблоковості апріорі забезпечити не здатне. Не звертаючись до численних історичних прецедентів, коли оголошення нейтралітету не запобігло втягненню держав – носіїв відповідного статусу до різного роду конфліктів, слід згадати лише факт, коли 2014 року територіальну цілісність та недоторканість України не змогли забезпечити положення Будапештського меморандуму. Втім, навіть незважаючи на теоретичні недоліки позаблокового статусу, практично оцінюючи обмежену ресурсну базу, варіант збереження нейтралітету Литвою здавався

маловірогідним через складність вирішування самотужки наслідків соціально-економічних труднощів перших часів незалежності.

У якості унікального механізму забезпечення безпеки на регіональному рівні слідувало також розглядати власне об'єднання Литви, Латвії та Естонії. Серед переваг такого варіанту тісного співробітництва М. О. Замікула вказує, зокрема, на гнучкість у реагуванні на загрози з боку Росії, адже до такого союзу б не входили такі потенційні лобісти кремлівських інтересів в Європі як, наприклад, Германия та Франція. Втім, на думку цього ж дослідника, недоліками даного варіанту були б зростання напруги у регіоні з боку тієї ж Росії, яка б відчувала загрозу з боку такого міжнародного утворення, та недостатня ресурсна потужність Литви, Латвії та Естонії задля забезпечення ефективності їхнього союзу [1, с. 92].

Втім, незважаючи на вищенаведені обставини та наявні об'єктивні відмінності трьох народів цивілізаційного та культурного характеру, певні кроки у розробленні «балтійського формату інтеграції» елітами цих країн були здійснені. Так, схильність до об'єднання у кризових ситуаціях народами Латвії, Литви та Естонії, продемонстровано під час проведення у серпні 1989 року відомої акції «Балтійський шлях», коли сотні тисяч громадян утворили «живий ланцюг», що з'єднав три республіки. Виходячи з географічного сусідства, історичних, культурних тощо чинників Латвія, Литва та Естонія на взаємовигідних умовах узгодили торгівельну і митну співпрацю, та утворили низку міждержавних установ.

У першу чергу, йдеться про Союз балтійських держав, утворення якого було викликано прагненням об'єднання зусиль опозиційних до Комуністичної партії Радянського Союзу та її республіканських осередків сил, в отриманні суверенітету від СРСР. По суті це був дорадчий орган, головну роль у якому відігравали глави держав. Органом же, робота якого була організована в рамках парламентського співробітництва, стала Балтійська асамблея, що також була утворена на етапі виходу з СРСР, та яка, на відміну від Союзу балтійських держав, зберігає певну активність і сьогодні.

Починаючи з 1992 року більш глибоким варіантом інтеграції Литви, стала участь на правах одного із засновників Ради держав Балтійського моря, до якої також увійшли Німеччина, Данія, Норвегія, Польща, Фінляндія, Швеція і ще три пострадянські республіки Латвія, Росія та Естонія. Основними цілями Ради держав Балтійського моря є: демократичний розвиток у районі Балтійського моря, єдність країн-членів Ради та їх

сприятливе економічне зростання. Під егідою Ради діють біля 70 різних структур, найбільш помітними з яких є, зокрема, Асоціація субрегіонального співробітництва країн Балтійського моря, Організація економічного співробітництва та розвитку, Асоціація торговельних палат, Консультативна рад ділових кіл Балтійських країн та інші [2]. Якісною відмінністю даного формату для посттоталітарної Литви, було розширення міжнародних зв'язків із провідними країнами Європи, суспільно-політичний устрій яких був побудований на демократії та ринкових відносинах.

В цілому ж, слід зазначити, що діяльність міждержавних установ Латвії, Литви та Естонії можна назвати такою, що сприяла досягненню цілей у вигляді затвердження державності та відстоюванні національних інтересів країн-учасниць на міжнародній арені.

Література

1. Замікула М.О. Країни Балтії на початку 1990-х років: передумови євроатлантичної інтеграції / Замікула М.О. // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Історія. – 2010. – Т. 129, Вип. 116. – С. 91-94.
2. Структура и координаты Совета государств Балтийского моря (СГБМ) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.mid.ru/bdomp/sbor.nsf/fe3845c0f6d9b35443256c8a004e8835/cca1b66e02e51d9c43256c8c003e544a!OpenDocument>.
3. Шведас Р. Трансформація Литви від товарів до енергетики / Ромас Шведас // Литва – історія успішного вибору. – 2013. – С. 44-46.

Романюк Н.А.

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри країнознавства і міжнародного туризму*

Романюк Р.Й.

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка*

БЕЗПЕКА ОСОБИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Проблеми безпеки завжди були і залишаються невід'ємною частиною життя людини, оскільки пов'язані, насамперед, з її буттям та можливістю функціонування у світі. Незважаючи на те, чи проблематика безпеки усвідомлювалася і конкретизувалася, чи залишалася поза увагою людської спільноти на певному етапі історичного розвитку, саме вона детермінувала рівень суспільної і цивілізаційної динаміки [3, с. 5]. Безпека, як базова потреба людини та створених нею інституцій, і як основа міжособистісної взаємодії, часто є предметом теоретичних дискусій у контексті різних наукових напрямів, зокрема, теорії міжнародних відносин. Це зумовило формування різних підходів до розуміння суті безпеки, її параметрів та способів забезпечення.

У найширшому значенні термін «безпека» походить від латинського *sine cura (securitas)* і означає «стан відсутності загроз, стан спокою, впевненості» [7, с. 2053-2054]. Поняття «безпека» передбачає можливість існування, щонайменше, трьох варіантів його розуміння. Перший з них, це підхід до безпеки як до багатоаспектного стану, другий, – як до багатогранного уявлення про те, яким має бути такий стан і яким він є насправді. У рамках третього підходу безпека розглядається як мета [2, с. 18]. Стан безпеки може бути кращим або гіршим. Мета може чітко усвідомлюватися або бути неясною, частково усвідомленою. Уявлення про безпеку може бути правильним, тобто адекватно відображати реальний стан безпеки, або спотвореним – перебільшувати чи применшувати ступінь безпеки чи небезпеки. У будь-якому випадку, уявлення про безпеку посідає визначальне місце щодо безпеки, як стану, і безпеки, як мети [2, с. 19].

Можна також виокремити негативний і позитивний підходи до трактування безпеки. Негативний підхід пов'язаний із сприйняттям безпеки

як протиставлення загрозам, а позитивний підхід, натомість, характеризує предмет безпеки, тобто потенціал протидії загрозам, і вказує напрям його розвитку.

Загроза і безпека – поняття антонімічного характеру, які взаємно визначають одне одного. Проте, відсутність загрози у певний момент часу не повинна означати резигнацію з розвитку безпеки суб'єкта чи об'єкта у майбутньому [3, с. 10]. Загрози безпеці можуть бути реальними, або потенційними, відтак, вимагають певного реагування. У той же час, на кожному з рівнів безпеки (індивідуально-особистісному, суспільному, національно-державному чи міжнародному) вони можуть надходити як із зовнішнього оточення, так і кристалізуватися з процесів, що відбуваються в структурі самого суб'єкта або об'єкта безпеки. У підсумку, формується ще один поділ, який ніби пронизує всі рівні безпеки: зовнішня безпека і внутрішня безпека.

З точки зору окремих акторів міжнародних відносин, безпека може мати об'єктивний і суб'єктивний характер. Об'єктивна безпека розуміється, як реальна оцінка стану потенційної чи фактичної загрози, натомість, суб'єктивна безпека відображає поверхневу або спрощену перцепцію стану загроз для окремих учасників чи всієї міжнародної системи [8, с. 25].

У теорії міжнародних відносин базовим рівнем аналізу є національно-державна безпека, яка існує, щонайменше, з часу появи суверенної держави, і пов'язана із застосуванням військової сили. Дискусії щодо ролі та способів гарантування саме національно-державної безпеки впродовж тривалого часу велися між традиційними напрямками теорії міжнародних відносин – реалістами та лібералами. У 1980-90-х рр. починає утверджуватися концепція всезагальної безпеки, яка є гнучкішою і збалансованішою, аніж концепція національно-державної безпеки. Основою концепції всезагальної безпеки є положення щодо множинності, різноманітності і взаємозалежності всіх суб'єктів безпеки у світовому масштабі.

Новим рівнем аналізу в теорії безпеки є безпека індивіда, або особистісна безпека. Сьогодні відбувається зміщення акценту від розгляду національно-державної безпеки та загроз їй у сучасному світі до вивчення загроз існуванню людини більш загального характеру та шляхів захисту від них. Це спричинило появу нової концепції, ядром якої стала безпека особистості – *human security* [4, с. 96-98]. Якщо традиційні концепції безпеки зосереджуються на порядку і стабільності, то концепція *human security* покликана захищати, насамперед, життя і гідність людини, базуючись на

чотирьох основних принципах: універсальності, взаємозалежності компонентів, превентивному характері та орієнтації на людей. *Human security* спрямовується на захист цінностей, зокрема, громадянських прав і свобод, демократії, ринкової економіки тощо. Очевидно, що головним гарантом забезпечення особистісної безпеки повинна бути держава. Проте, часто держава, виконуючи роль суб'єкта безпеки особи, стає, водночас, і джерелом загроз для неї. На захист цього аргументу виступають представники сучасних теорій міжнародних відносин, стверджуючи, що держава сьогодні не є ключовим об'єктом безпеки. Поставивши людську емансипацію у центр дослідження проблем безпеки, вони розглядають особу як основний об'єкт аналізу. Відтак, можна припустити, що суверенітет і особистісна безпека несумісні у сучасних умовах. Приклад держав «що не відбулись», так званих *failed states*, які, з одного боку, володіють обмеженим суверенітетом, а, з іншого, вдаються до репресій щодо власного населення з метою збереження влади, часто не береться до уваги представниками традиційних підходів до розуміння безпеки, які звертають увагу радше на геополітичні та ринкові співвідношення сил і все ж розглядають державу як єдину одиницю аналізу. У цих умовах міжнародні організації можуть стати сполучною ланкою між потребами індивідів і можливістю та готовністю держави задовольняти їх.

Особистісна безпека включає безліч аспектів всезагальної безпеки. Це: економічна захищеність; стан здоров'я і доступність медичної допомоги; забезпеченість продовольством; безпечне навколишнє середовище; особиста захищеність від різних видів насильства; збереження культурної, релігійної, етнічної та іншої самобутності; повага прав людини, захист від диктатури та репресій з боку держави тощо [6]. Відтак, і особистісна, і всезагальна безпека розглядають різноманітні питання невоєнного характеру, включаючи політичні, економічні, суспільні, екологічні та ін. Проте одиниця аналізу в цих підходах різна. У той час, як особистісна безпека зосереджується на потребах окремого індивіда (хоча і залученого в суспільство), всезагальна безпека одиницею аналізу вважає національну державу. Хоча у концепції всезагальної безпеки визнається важливість інтересів особи для суспільства і держави, національна безпека може бути забезпечена і без захисту цих інтересів. Щодо характеру загроз суспільству і державі, прихильники всезагальної безпеки вважають їх результатом суб'єктивного сприйняття суспільством і державою.

Наприкінці XX – на початку XXI ст. традиційні підходи до розуміння безпеки почали зазнавати критики з боку нових теоретичних напрямів у науці про міжнародні відносини. Поліморфність загроз безпеці на різних рівнях – від індивідуального (особа) до загального (світове співтовариство) – вимагає, на думку постмодерністів, плюралізму концепцій безпеки.

Постмодерністське трактування проблем безпеки засноване на критичному ставленні до ролі національних держав у сучасній світовій політиці. Сьогодні, на думку постмодерністів, на зміну територіальними спільнотам поступово приходять мережеві спільноти, які існують і функціонують на основі спільних інтересів та цінностей, а, відтак, не залежать від територіальної приналежності їхніх учасників [1]. У цих умовах безпека особи є найвищою цінністю, а гарантом цієї безпеки не може бути виключно національна держава. Такі чинники, як приналежність до певної релігії, економічні інтереси чи політична солідарність можуть перевершити за значенням політичну лояльність щодо держави. Більше того, постмодерністи зазначають, що держава не лише не здатна забезпечити безпеку особи в традиційному її розумінні, але й сама стає джерелом загроз для суспільства і особи [1].

Серед сучасних досліджень проблем безпеки виділяється феміністський напрям теорії міжнародних відносин, у рамках якого розглядається гендерна складова. Чоловіче сприйняття світу крізь призму категорій сили та агресії переносить феномен безпеки, насамперед, у військово-політичну площину. Жінки, натомість, звертають увагу на проблеми безпеки (наприклад, екологічні чи економічні), вирішення яких вимагає кооперації та колективних зусиль. Відтак, представники феміністського напрямку вважають, що «справжня безпека має супроводжуватися подоланням ієрархії суспільних відносин і участю всіх людей у забезпеченні власної безпеки» [5, с. 193].

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що сучасні теорії міжнародних відносин сприяли переходу від традиційного одностороннього сприйняття безпеки до розуміння її як складного і багаторівневого феномену, забезпечення якого вимагає пошуку нових альтернативних форм у сучасній міжнародно-політичній практиці. Визначальним рівнем дослідження безпеки на сучасному етапі стала безпека особи як невід’ємний атрибут життя і розвитку людини.

Література

1. Ланцов С., Усмонов Ф. Проблемы безопасности в теории международных отношений: сравнительный анализ основных направлений // ПОЛИТЭКС. – 2008. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.politex.info/content/view/437/30/>
2. Миграция и безопасность в России / Под ред. Г. Витковской и С. Панарина. – М.: Интердиалект +, 2000. – 341 с.
3. Bezpieczeństwo. Teoria – Badania – Praktyka / Red. nauk. A.Czupryński, B.Wiśniewski, J.Zboina. – Warszawa: Wydawnictwo CNBOP-PIB, 2015. – 146 s.
4. Roland P. Human Security: Paradigm Shift or Hot Air? // International Security. –2001. – Vol. 26. – №. 2. – P. 87-102.
5. Tickner J.A. Re-visioning security // International relations theory today / K. Booth and S. Smith (eds.). – Polity Press, Oxford, 1995. – P.175-198.
6. United Nations Human Development Program. Human Development Report 1994. – New Dimensions of Human Security. – New York: Oxford University Press, 1994. – 210 p.
7. Webster's Third New International Dictionary / Ed. Philip Babcock Gove. – Cologne: Könnemann, 1993. – 2783 p.
8. Zygmuntowicz J. Bezpieczeństwo w nauce o stosunkach międzynarodowych // Problemy bezpieczeństwa. Czasopismo Krakowskiej Szkoły Wyższej im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego. – Kraków, 2007. – №1. – S.23-40.

Тиский М.Г.

кандидат історичних наук,

доцент кафедри політології та державного управління

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ XX – ПОЧАТОК XXI СТ.)

Виникнення та розвиток політичного конфлікту зумовлений дією об'єктивних, організаційно-управлінських, соціально-психологічних та особистісних чинників. Джерелом виникнення політичних конфліктів за роки існування української держави, насмперед були розбіжності у базових цінностях та політичних ідеалах.

Політичний конфлікт в СРСР, з часу його створення, мав ідеологічний характер і вирішуввся передусім шляхом терору з боку державних інститутів. В процесі його розгортання він почав набувати етнополічного характеру завдяки діяльності національних еліт у фомуванні національної ідентичності. Останні роки правління Сталіна відзначались не меншим драматизмом, а ніж у попередні 30-ті роки. Тоді розпочався черговий етап наступу на українську культуру, зокрема пропагувалась теза про «злиття мов» як неминучу перспективу розвитку радянського суспільства. Позитивні зміни започатковані його наступником, М. Хрущовим, відкрили шлях до лібералізації і гуманізації суспільства. Однак, процес реформ було загальмовано, а згодом повністю зупинено. Фізична смерть Сталіна ще не означала смерті сталінщини та тоталітаризму. Плодами нетривалого періоду лібералізації і десталінізації скористалась тоді ціла плеяда молодих митців (В. Симоненко, Ліна Костенко, І. Драч, Д. Павличко, І. Калинець, В. Стус, І. Дзюба, І. Світличний, Є. Сверстюк та інші), які внесли свіжий струмінь в українську культуру. Ці представники української національної еліти були натхнені вірою в оновлення суспільства, в торжество свободи та національної гідності. На початку 60-х рр. в Україні зародився дисидентський рух, метою якого був вихід України зі складу СРСР шляхом всенародного Референдуму [1, с. 44].

Внаслідок перевороту 1964 року та відсторонення М. Хрущова від влади, брежнєвсько-сусловське керівництво встановило консервативний режим, за якого будь-яке оновлення суспільства стало неможливим. Тим самим сталінська модель соціалізму була тоді дещо помякшена і лібералізована, передусім без масового терору. Процес реформ, який почався за М. Хрущова, сприяв зростанню громадської активності. Люди повірили в себе, у можливість перемін, в оновленні краю. Міцніли інтерес до рідної мови, історії, культури та почуття національної гідності. Але після зміни влади в СРСР цей процес поступово почав зустрічати відвертий опір. У середині 60-их рр. по Україні прокотилась хвиля арештів – перша після приходу до влади нового керівництва. У вересні 1965 року заарештовано кілька десятків представників молодшої творчої і наукової інтелігенції, в тому числі літературного критика І. Світличного, мистецтвознавця Б. Гориня, художника О. Заливаха, поета В. Стуса та інших [1, с. 79].

З початку 1972 року в республіці прокотилась друга хвиля арештів, яка торкнулась, передусім представників української творчої інтелігенції. Репресивні органи брежнєвсько-сусловського режиму разом з партійними

комітетами – від обкомів до первинних партійних комітетів зосередили свою увагу, насамперед на боротьбу із проявами « українського буржуазного націоналізму», « релігійними пережитками» та українськими народними традиціями. Прикриваючись постулатами марксистсько-ленінської ідеології режим оправдовував ці репресії благородною метою формування людини нового типу (радянської людини), тим самим він повернувся до російської імперської практики русифікації.

У своєму есеїстичному трактаті «Малоросійство» Є. Маланюк відзначив, що « Кожна многонаціональна держава в процесі свого історичного існування витворювала своєрідний пересічний тип імперської людини. На теренах, що офіційно називається нині СРСР, а зазвичай просто « Росією»...,формування в Росії типу імперської людини – «росіянина» – не був ані процесом історичним, ані процесом взагалі. Це був брутальний, масово– механічний виріб, виконаний терористично-поліційною машиною тотально-зцентралізованої держави» [2, с. 29].

Арешти представників української інтелігенції продовжувались аж до самого початку горбачовської «перебудови». Однак, слід зауважити, що брижнєвсько-сусловський режим був значно ліберальніший, а ніж сталінський тоталітаризм. Якщо сталінський режим у 30-тих роках фізично знищував українську інтелігенцію тоді як брежнєвський арештовував та направляв їх на перевиховання у в'язниці. Винятком із правил став тоді арешт і судовий смертний вирок Л. Лукіяненку за участь у створенні Гельсінської спілки, головною метою якої було сприяння в ознайомленні широкої громадкості з Декларацією прав людини. Протягом не одного століття прислужники російських імперських режимів (в тому числі у формі СРСР) в літературі, театрі та кінофільмах намагались сформувати стереотипи українця як бандита, « хитрого малороса» (простакуватого, але кмітливого, шахрайкуватого і зрадливого), тобто без почуття національної та власної гідності [3, с. 83].

Політичний конфлікт, що зародився в часи тоталітарного сталінського режиму за характером був найбільш ідеологізованим. Ідеологія яку сповідував цей режим перетворилась на незаперечну цінність тоталітарного режиму. Джерелом виникнення конфлікту стали розбіжності у базових цінностях та політичних ідеалах. Причинами виникнення політичного конфлікту стали, загальна ідеологізація суспільного життя і заперечення інакомислення, а також відсутність можливості легальної протидії існуючій владі. Суб'єктами цього політичного конфлікту виступали, з одного боку

державні інститути й організації, зокрема, КПРС (Комуністична партія Радянського союзу), котрі виражали інтереси правлячої еліти, з іншого – опозиційні організації та незначна частка української інтелігенції. Рух інтелектуального політичного дисиденства, що заявив про себе в Україні після півстоліття масових репресій, поступово набрав відверто опозиційного характеру.

Народний рух України, що виник на хвилі громадської активності, викликаній перебудовчими процесами в СРСР, був за своїм характером національно-визвольним рухом українського народу. НРУ у своїй діяльності став школою громадського життя, поглиблював національну свідомість людей та утверджував їхню національну гідність [4, с. 143].

З проголошенням незалежності України відбулось врегулювання етнополітичного конфлікту між тоталітарним режимом імперії, з одного боку та українською опозицією, котра представлял український народ.

Після революційних подій в серпні 1991 року, колишня керівна еліта відтіснивши найодіозніших своїх представників, свідомо причинила двері для більшості схильних до конформізму – лідерів новостворених політичних об'єднань. На початку 1992 року « партії влади» вдалось поглинути частину колишньої опозиції, допустивши її частково у свої ряди. Цим вона досягла головного: провела демаркаційну лінію між більшістю, яка пасивно очікувала змін на краще, і тими, хто ще недавно претендував виступати від імені цієї більшості, – контрелітою. Обезброївши і розколовши опозицію, колишня партійна номенклатура значно зміцнила себе, бо в обмін на символічні поступки і посади здобула, тепер уже «націонал-демократичну» легітимність. Таким чином, колишня партійна номенклатра набула, передусім, легітимності в очах представників тієї частини української інтелігенції з якою вела нищівну боротьбу усі попередні десятиліття і тим самим інтелектуально послабила опозицію. Об'єктивно, посткомуністична номенклатура не була зацікавлена у появі справжніх демократичних інститутів, які стимулювали б демократичний поступ суспільства та сприяли пробудженню соціально-політичної активності українського народу. Адже у цьому разі це загрожувало б її панівному статусові, можливості розподіляти та перерозподіляти власність. Водночас, низький інтелектуальний та культурний рівень посткомуністичної номенклатури досить швидко зменшив її потенціал для політичного маневрування та легітимації. Таким чином, підтримка статус-кво стала достатньо складною справою. На цьому фоні виникли об'єктивні передумови для застосування примусу та насилства.

Сутність трансформації політичної влади після розпаду СРСР полягала у безболісному переходу від комуністичного номенклатурного тоталітаризму до посткомуністичного авторитаризму. Цей процес в Україні відбувався за ініціативи другого Президента України. Схожі процеси відбувались і в сусідніх республіках – Росії та Білорусії. З метою забезпечення свого подальшого панування вони вдавались до використання технології проведення керованих виборів, тобто «вибори без вибору», які практикувались ще в радянський період. Їх успішно застосовували вже декілька десятиліть в Білорусії та Росії. Однак, застосування їх в Україні у 2004 році, під час чергових виборів Президента України, призвело до масових протестів.

«Помаранчева революція» виявилась логічним продовженням національного піднесення 1989–1991рр. в Україні. Тому одним з її головних завдань було завершення того, що невдалось зробити після здобуття незалежності. Якщо енергія народних мас наприкінці 80-х – початку 90-х рр. була спрямована на завоювання незалежності, то у 2004 році народ прагнув свободи та гідного життя [5, с. 10].

Власне визначення сутності політичного режиму, що склався в посткомуністичній Україні, дав академік М. Жулинський: «Окупація влади капіталом, який відчуває себе всевладним, бо диктує впокореній олігархічною системою владі свої правила гри – цинічні, спрямовані на забезпечення передусім прибутків, – призвели до формування в Україні так званої демократії, демократії на замовлення влади». Ця владна демократія, на думку вченого, переростає в тоталітарну [6, с. 18].

Причиною конфлікту всередині державно-адміністративного апарату у 2005 році стала управлінська криза яка виникла у стосунках між Президентом України і Верховною Радою двох скликань та між Президентом і двома Прем'єр-Міністрами. Кожен з них у призначенні управлінців середньої ланки призвела до некерованості на місцях та в центральних органах влади. Внаслідок цього в органи влади проникли представники фінансово-промислових груп та кримінальних угруповань, котрі діяли у своїх власних інтересах. З цього приводу доречно пригадати вислів Івана Мазепи «През незгоду всі пропали – Самі себе зводили» [7, с. 3].

Після перемоги у 2010 році четвертий Президент України, досить швидко, через Конституційний суд відновив положення Конституції України 1996 року щодо своїх повноважень та почав відновлювати авторитарний

посткомуністичний режим, який був сформований ще другим Президентом України. Насамперед він розпочав вибудовувати модель влади яка утверджує єдиний погляд з центру та спирається на ретельно підібраних і залежних від нього чиновників, які спільно діють, виправдовуючи і схвалюють прийняті ним рішення. Владна еліта фомувалась, тоді, із числа посткомуністичної номенклатури, олігархів та осіб з кримінальним минулим. Четвертий Президент України був переконаний, що російська модель формування авторитарного режиму є досить надійною, а через те його владі нічого не загрожує. Однак, наприкінці 2013 року, неочікано, вибухнула «Революція гідності – Євромайдан».

Початком революції стало жорстоке побиття 30 листопада 2013 року учасників мирного студентського мітингу, які зібралися на підтримку інтеграції України в Європейський Союз. Політична влада тоді намагалась продемонструвати свою силу і тим самим посіяти страх у суспільстві. Однак, українська інтелігенція за участю громадянського суспільства продемонструвала свою рішучість у відстоюванні своїх прав і свобод та національної гідності. Перемозі «Революції гідності» слід завдячувати, пердусім українській молоді, однак помітне місце належить також тим, хто виборював незалежність української держави у 1989–1991 рр., та учаникам «Помаранчевій революції».

У контексті процесів глобалізації, яка розгортається в сучасному світі, відбувається посилення ролі загальних людських цінностей. Ще під час Нюрнберзького трибуналу над нацистськими злочинцями універсальні людські цінності були вперше поставлені вище закону. Тому покарання злочинців відбулось не за законами країни, а за ціннісними нормами.

Ціннісно-раціональна дія базується на нормах і цінностях певних світоглядних систем і підпорядкована «заповітам» або «вимогам», у підкоренні яких бачить свій обов'язок індивід. Ціннісна раціональність завжди ірраціональна, вважає М. Вебер, тим більше, коли вона абсолютизує цінність, на яку орієнтується поведінка. Чим більше беззаперечна для суб'єкта цінність як така (абсолютне добро, краса, власна гідність, виконання власного обов'язку), тим менше враховуються наслідки власної дії [8, с. 630].

Отже, з проголошенням у 1991 році незалежності України був розв'язаний тривалий етнополітичний конфлікт. Однак, у незалежній державі появились принципово нові за змістом політичні конфлікти. Серед інших, насамперед слід виділити політичні конфлікти між гілками влади, між політичними партіями та політичними лідерами. Останніми роками в Україні

політична діяльність дедалі більше зводиться до міжінституційних конфліктів. Управлінська криза у 2005 році стала причиною конфлікту всередині державно-адміністративного апарату. Конфлікт між Президентом і Прем'єр-Міністром тоді ускладнив призначення управлінців середньої ланки, що призвело до криміналізації інститутів влади. Політичні конфлікти в Україні, що переросли в « Помаранчеву революцію» і « Революцію гідності – Євромайдан», виникли насамперед, як конфлікти інтересів та цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В. К. Україна після сталіна: Нарис історії 1953-1985рр./ В. К. Баран. – Львів: МП « Свобода», 1992. – 124с.
2. Маланюк Євген. Малоросійство / Євген Маланюк. – К:, ТОВ «Український пріоритет», 2015. – 48 с.
3. Нагорний В. Сучасні проблеми політичної культури України // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 83–94.
4. Тиский М. Г. Народний рух України: становлення Волинської регіональної організації / Монографія. – Луцьк:, Твердиня, 2009. – 212 с.
5. Бортніков В. І. « Помаранчева революція» на Волині: Історія. Факти, Документи / В. І. Бортніков. Монографія. – Луцьк:. Ви-во «Волинська обласна друкарня», 2005. – 223 с.
6. Жулинський М. Україна: випробування свободою або чим зумовляється прогрес нації // Дзеркало тижня. – 25 вересня – 1 жовтня. – 2004.
7. Сергійчук В.І. Самі себе звоювали/ В. І. Сергійчук. – К:. Українська видавнича спілка, 2003. – 80 с.
8. Вебер М. Основные социологические понятия // Избр. пр./ Пер.с нем. – М,: Прогресс, 1990. – С. 602-643.

Ткач Т.Я.

*аспірант кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ «ГУМАНІТАРИЗМУ»

Необхідність здійснення гуманітарної діяльності базується на ідеях гуманітаризму. Гуманітаризм – це діяльність, мотивована альтруїстичними бажаннями надавати життєво необхідну допомогу, поважаючи при цьому принципи людяності, нейтралітету, неупередженості, незалежності та роблячи при цьому більше добра, аніж зла [1, р. 11].

Ідеї гуманітаризму становили невід’ємну частину людського існування з початку історії. Антропологи дійшли висновку, що у доісторичних суспільствах соціальна норма милосердя була не просто доброю справою, а необхідністю [2, р. 40]. У всіх релігійних традиціях присутня ідея необхідності забезпечення захисту найбільш уразливих членів суспільства: вдів, дітей-сиріт, інвалідів та хворих. Наприклад, закят, який зобов’язує роздавати милостиню бідним, щоб допомогти сприяти встановленню соціальної рівності, становить один з п’яти стовпів ісламу. Ще задовго до появи міжнародного гуманітарного права, різноманітні соціальні інститути були створені в різних частинах світу, щоб дбати про найбільш вразливі верстви населення.

Хоча поняття, що лежать в основі концепції гуманітаризму, залишаються незмінними, сама концепція пройшла певні етапи свого розвитку. М.Барнетт виокремлює наступні періоди розвитку гуманітаризму: з початку ХІХ століття до завершення Другої світової війни; із завершення Другої світової війни до завершення Холодної війни; із завершення Холодної війни до сьогодення.

На першому етапі виникло явище гуманітаризму, засноване на релігійних переконаннях та ідеях Просвітлення. На цьому етапі політики, представники інтелектуальної еліти, духовенства, активно пропагували необхідність втручання у справи суспільства, у тому що стосується полегшення страждань найбільш незахищених верств населення. Ключовим моментом розвитку гуманітаризму стало заснування Ж. Дюнаном, підприємцем зі Швейцарії, який, випадково збившись зі свого шляху, потрапив на поле бою, і мав змогу побачити умови життя мирного населення під час бойових дій та становище

поранених полонених солдатів, Міжнародного комітету Червоного Хреста у 1863 році. На цьому етапі були прийняті Женевські конвенції 1864 [3], які регулювали становище комбатантів, які через хворобу чи поранення припинили участь у бойових діях.

З кінця Другої світової війни до завершення Холодної війни тривав етап, який ознаменувався міжнародно-правовим визначенням рівності всіх людей незалежно від раси, кольору шкіри, статті, мови, віросповідання. Саме у цей час виникли чисельні міжнародні гуманітарні організації, що було пов'язано із трагічним досвідом, яке пережило людство, звірствами і стражданнями Другої світової війни.

Із завершення Холодної війни до сьогодення, на думку М.Барнета, тривав третій етап розвитку гуманітаризму. Цей етап був пов'язаний із утвердженням концепції «відповідальності за захист», яка полягала у праві міжнародного співтовариства втручатися у внутрішні справи певної країни, якщо населення країни страждає від гуманітарної катастрофи, а офіційна влада не може або не бажає полегшити становище даних осіб [4, р. 201].

Автор дисертаційного дослідження з огляду на сучасні події не погоджується із запропонованою Барнеттом періодизацією та наводить свою періодизацію розвитку концепції гуманітаризму. Дисертант виділяє наступні етапи: з 313 року до XV століття; із XV століття до кінця XVIII століття; з початку XIX століття до 1945 року; з 1945 року до 1991 року; з 1991 року до серпня 2014 року; із серпня 2014 року по сьогодення.

Перший етап розвитку гуманітаризму тривав із моменту утвердження християнства як державної релігії Римської Імперії (Міланський едикт 313 р.) до Великих географічних відкриттів. Саме релігійні положення щодо милосердя та необхідності допомоги тим, хто страждає, становили підвалини для формування концепції гуманітаризму.

Другий етап, що тривав від початку Великих географічних відкриттів до кінця XVIII століття був тісно пов'язаний із таким явищем як місіонерство. Утвердження практики місіонерства стимулювало розвиток ідей гуманітаризму та їх поширення на весь світ. У часи колоніалізму гуманітарна діяльність метрополій розглядалась колоніями як допомога у побудові міцних самодостатніх держав.

Третій етап тривав із початку XIX століття до завершення Другої світової війни. У цей період розвиток гуманітаризму міжнародне співтовариство було зосереджене на вирішенні проблем із забезпеченням прав мирного населення, що страждало від збройних конфліктів; солдатів,

військовополонених, що було пов'язано із прийняттям ряду міжнародно-правових документів, покликаних регулювати вищезгадані проблеми, таких як: Гаазькі конвенції 1899 і 1907 років про закони і звичаї сухопутної війни [5], Женевська Конвенція про поліпшення долі поранених та хворих у регулярних арміях 1929 року [6], Женевська Конвенція про поводження з військовополоненими 1929 [7] і т.п.

Четвертий етап розпочався у 1945 році із завершенням Другої світової війни і тривав до 1991 року, тобто до розпаду СРСР. Цей етап ознаменувався фрагментацією гуманітаризму, адже наддержави надавали гуманітарну допомогу здебільшого дружнім режимам.

Переважно до кінця 80-х років XX століття гуманітаризм визначався як аполітична допомога тим, хто страждає від наслідків стихійного лиха чи військового конфлікту. Надалі гуманітарні актори спрямували свої зусилля на зміну умов, що призводять до гуманітарних криз.

Із завершенням розпадом СРСР розпочався новий етап розвитку гуманітаризму, який тривав до серпня 2014 року, тобто до першого конвою із заявленою від Російської Федерацією гуманітарною допомогою, який Росія відправила на Донбас.

Цей період ознаменувався витісненням принципу поваги до суверенітету та утвердженням інтервенціоністського режиму в міжнародних відносинах. На цьому етапі утвердилось переконання, що володіння суверенітетом не гарантує повноправну участь держави у міжнародному співробітництві, адже держави повинні для цього демонструвати свою відданість принципам міжнародного права та нормам політичної та економічної поведінки на міжнародній арені. Держави, які не розділяють спільні цінності, виштовхуються за межі міжнародного співробітництва та стають об'єктами запровадження міжнародних санкцій та обмежень, що мають на меті схилити певну державу до загальноприйнятих норм поведінки.

Останній етап розвитку гуманітаризму розпочався к серпні 2014 та був пов'язаний із використанням концепції гуманітаризму для прикриття власних національних інтересів та експансіоністської політики. Цей етап можна охарактеризувати, як такий, що підриває концепцію гуманітаризму. Гуманітарні конвої, що надсилалися без згоди влади України, із сумнівним вмістом заявленої гуманітарної допомоги, ставлять під загрозу концепцію гуманітаризму. В подальшому Російська Федерація продовжує звертатися до свого права надавати гуманітарну допомогу, в результаті чого нові

гуманітарні вантажі направляються до Сирії. Таким чином, можна спрогнозувати, що у подальшому держави неохоче братимуть необхідну допомогу, що призведе до посилення страждань у світі.

Література

1. Barnett M. Humanitarianism in question: Politics, power, ethics / M. Barnett, T. Weiss. – Ithaca: Cornell University Press, 2008. – 303 с. – 11 с.
2. Brody H. Brody H. The Other Side of Eden: Hunters, Farmers and the Shaping of the World / Hugh Brody. – New York: North Point Press, 2001. – 376 с.
3. Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 22 August 1864 [Електронний ресурс] // IFRC – Режим доступу до ресурсу: <https://www.icrc.org/ihl/INTRO/120?OpenDocument>
4. Barnett M. Humanitarianism in question: Politics, power, ethics / M. Barnett, T. Weiss. – Ithaca: Cornell University Press, 2008. – 303 с.
5. Конвенція про закони і звичаї суходільної війни (IV Гаазька конвенція) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 1907. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_222.
6. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 1929. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_151
7. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 1929. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_153.

Широв М.А.

*аспирант кафедры социально-гуманитарных дисциплин
и иностранных языков
Европейского университета*

НЕЙТРАЛИТЕТ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Как известно, в декабре 1995 г. на заседании Генеральной Ассамблеи ООН Туркменистан официально получил статус нейтрального государства. Однако во второй половине 2015 г. Ашхабад, столкнувшись с угрозами атак со стороны радикалов Афганистана, настойчиво пытается найти поддержку у

США. В Вашингтон по поручению президента Гурбангулы Бердымухамедова с 14 по 16 октября 2015 г. пребывала делегация во главе с главой Министерства иностранных дел Рашидом Мередовым, которая среди широкого спектра вопросов обсудила возможные меры по обеспечению безопасности страны и Центрально-Азиатского региона. Страна, находящаяся в тисках угроз вооруженных атак со стороны радикальных исламистов Афганистана, финансово-экономического прессинга со стороны Китая, ставшего де-факто монопольным покупателем туркменского газа и навязывающего выгодные себе цены, политического давления со стороны РФ и Ирана, препятствующих строительству Транскаспийского газопровода для вывода туркменских углеводородов в Европу, вынуждена искать поддержки у Вашингтона сразу по нескольким направлениям [1]. Как оказалось, статус нейтральной страны не подкреплён соответствующими гарантиями со стороны мирового сообщества.

Таким образом, есть необходимость посмотреть на нейтральность в контексте различных теоретических подходов. В самом широком смысле этого термина, в международном правовой теории «нейтралитет» означает перманентное состояние воздержания от всякого участия в войне (т.е. любом международном вооруженном конфликте) между другими государствами. Практика нейтралитета была впервые задекларирована на Венском конгрессе 1815 г. по окончании эпохи наполеоновских войн. Именно тогда статус нейтральной страны получила Швейцария. Позднее, условия и правила нейтралитета были кодифицированы в двух Гаагских конвенций 1899 и 1907 гг. [2]. Как справедливо отмечает К. Агиус, это была первая международная практика права относительно прав и обязанностей нейтральных государств. С тех пор нейтральность юридически определяется на основе многосторонних или двусторонних соглашений между отдельными государствами [3, с. 15].

Вместе с тем, статус нейтральной страны в теории международных отношений долгое время игнорировался. Большинство исследований касалось области права и истории. В частности, самые ранние упоминания о попытках установления нейтралитета можно найти в таких классических произведениях, как «История Пелопонесских войн», Фукидида, «Государь» Н. Макиавелли, «О праве войны и мира» Г. Гроция и других.

Межвоенный идеализм, установившийся после Первой мировой войны, ориентировался на положения, изложенные в знаменитой работе И.Канта «К вечному миру» (1795 г.), однако статус нейтральности входил в конфликт с

«гармонией интересов» всех государств и принципом «коллективной безопасности», который, как предполагалось, должен быть положен в основу мирового порядка [4, с. 12].

После Второй мировой войны, в связи с преобладанием в международных отношениях концепции политического реализма, где экономическая и военная мощь государств вышла на первое место, к нейтральным государствам было двойственное отношение. С одной стороны, это противоречило идее силовой политики, а с другой – риторика нейтральности укрепляла суверенитет государств. Но в целом реалисты не воспринимали морально-этическую аргументацию сторонников нейтралитета и считали эту концепцию в долговременной перспективе нежизнеспособной.

Изменения в концепциях безопасности, обусловленные процессами глобализации и трансформациями в композиции международных отношений в связи с окончанием холодной войны, изменили отношение к нейтралитету. В первую очередь, «нейтралитет», как понятие, почти де-факто исчез с официального дискурса безопасности. С более широким и глубоким введением в научный и медийный оборот таких терминов как «государство», «суверенитет», «власть», «анархия» появилась тенденция рассматривать нейтралитет как определенную социальную конструкцию. Нейтралитет стал восприниматься как некая специфичность национальной идентичности (исторический опыт, культура, практики и т.д.).

В практике международных отношений он приобрел значение изоляционизма для собственного благополучия страны. Общеизвестно, что первые нейтральные государства появились только в XIX ст. (Швейцария, Бельгия, Люксембург или, по факту, были нейтральными (скандинавские страны). Их статус был грубо нарушен как во время Первой мировой войны (агрессии подверглись Бельгия, Норвегия), так и Второй мировой войны (Бельгия, Норвегия, Дания, Ирландия, Люксембург, Нидерланды).

После создания ООН нейтральные страны стали играть более активную роль в биполярном противостоянии двух мировых систем. В то же время, они попали под прессинг жесткого идеологического, политического, экономического и военного выбора со стороны СССР и США.

Крушение биполярного мира принесло много неопределенности в международном порядке. Нейтралитет стал ассоциироваться с прошлыми традициями и практиками. Начались поиски каких-то новых форм нейтралитета, таких, например, как «военное неприсоединение», которое по

сути является лишь одним из ключевых элементов политики нейтрального государства.

Последние международные события, связанные с ростом международного терроризма, аннексией Крыма и боевыми действиями на востоке Украины, неконтролируемыми волнами беженцев в Европу из арабских стран Севернй Африки и Ближнего Востока ставят актуальность нейтралитета в современных международных отношениях под большое сомнение.

Тем не менее, ни одна из нейтральных стран еще публично и явно не отказалась от традиционной политика безопасности. Большинство изменений касается только повышению уровня сотрудничества с различными международными институтами. Ирландия остается в составе Европейского союза, усиливает кооперацию с другими государствами ЕС в Общей внешней политике и политике безопасности. В 1995 г. Австрия, Финляндия и Швеция также вошли в состав ЕС и весьма успешно во всех сферах его деятельности.

Литература

1. Панфилова В. Туркменистан теряет статус нейтрального государства / Виктория Панфилова // Независимая газета – 16.10.2015. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.ng.ru/cis/2015-10-16/1_turkmenia.html
2. Конвенция о законах и обычаях сухопутной войны Гаага, 18 октября 1907 г. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.cneat.ru/konv.html>
3. Agius C. The social construction of Swedish neutrality. Challenges to Swedish identity and sovereignty / C. Agius. – Manchester and New York: Manchester University Press, 2006. – 256 pp.
4. Rolenc J.M.. The Relevance of Neutrality in Contemporary International Relations. / Jan Martin Rolenc. – University of Economics, Prague, Faculty of International Relations Working Papers, 2008. – 20 pp.

Яковлев Д.В.

*доктор політичних наук, професор,
декан факультету правової політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІОЛОГІЧНІ ДИЛЕМИ ВИБОРУ

Вибір інтерпретується як інтелектуальна модель прийняття політичних рішень у умовах нестабільності, кризи, перехідного періоду. Ситуація вибору розуміється як пошук та визначення оптимального варіанту з-поміж наявних альтернатив. Дилема передбачає вибір з-поміж двох однаково неприємних можливостей. Відповідно, політичні дилеми трактуються як вибір не між «добрим» та «поганим», а між далекими від ідеалу формами правління, виборчими системами, соціологічними підходами.

Вибір утворює соціальні простори. Політика, економіка, культура, наука, освіта – усе це результат індивідуального та колективного (суспільного, публічного) вибору. Напевно, так було завжди: крилатий вислів часів Цезаря «Жереб кинуто!» означає фактично «Вибір Зроблено!». Але саме у сучасному світі вибір став справді одним із визначальних факторів життя усіх індивідів, увійшов до тканини повсякденного життя. Ми тільки й робимо, що обираємо: їжу, одяг, місце навчання й праці, друзів, гаджети, політиків, інформацію... Вибір – це результат соціальних відносин, він обумовлений соціально; актор вибору не може вийти за межі соціального простору, ані у альтернативах, ані у самому рішенні та його реалізації. І Ось вам перша дилема вибору. Дійсно, вибір породжує соціум, а соціум утворює ситуації вибору.

Чим відрізнявся вибір у традиційному, модерному та постмодерному суспільствах? Якщо дуже стисло, то у традиційному суспільстві вибір був привілеєм еліт, царів та героїв. Вибір – *героїчний акт*, дія всупереч встановленим нормам та традиціям, на яку здатні далеко не усі. Навпаки, у добу модерну вибір стає звичайним явищем. Індивіди обирають щодня, якщо не щохвилини. Вибір перетворюється на рутинну справу з визначеною послідовністю кроків: проблемна ситуація – формулювання альтернатив – вибір однієї з них – рішення. Модернізація утворила суспільство, в якому споживач щодня обирає товари у супермаркеті, глядач обирає телевізійні канали, виборець обирає політиків, а бюрократ – напрямок політики (Policy). «Великі наративи» легітимізують вибір, пояснюють його та утворюють

альтернативи. Нарешті, постмодерн, як інтелектуальна гра, здійснив деконструкцію вибору. У постмодерністському дискурсі образ «*лицаря на роздоріжжі*», що ілюстрував ситуацію вибору у традиційному суспільстві, змінюється моделлю «*людини з пультом*» (або з іншим гаджетом), яка «перегортає» канали, сайти, комп'ютерні ігри, послуги, товари, партії, лідерів, ідеології.

Що це означає для України? По-перше, необхідність вибору політичного режиму. Тобто, усвідомлення того, що процес переходу від радянської / пострадянської до демократичної політичної системи можливий лише за умов здійснення відповідного політичного вибору між авторитаризмом та демократією. Це передбачає вибір форми правління (парламентської або президентської) та виборчої моделі (пропорційної або змішаної). По-друге, вибір інтелектуальної моделі політичних реформ. Раціональна модель демократичного переходу передбачає розуміння переваг та недоліків сучасного наукового дискурсу, передусім – соціологічного. Без вирішення дилем між структурою та дією, мережею та ієрархією, індивідуалізмом та колективізмом, конфліктом та стабільністю неможливо побудувати модель сучасного українського суспільства. А отже – і визначення напрямків його реформування. Без знання соціології реформаторам та прихильникам демократії залишається лише апелювати до успішного досвіду інших країн, а значить – жити у їх реальності, у світі поганих копій демократії (Симулякрів). По-третє, розуміння джерел сучасної політичної системи. Радянська модель пережила не одне потрясіння і довела свою стійкість не лише на рівні формальних інститутів, а й неформальних практик (корупція, вирішення питань не по закону, небажання «виносити сміття з хати», ін.). Передусім, як не прикро це визнавати, радянська/пострадянська модель виявилась дієвою, бо її представники (номенклатура) навчилися уникати вибору. Так, *перестройка* М. Горбачова була спробою шляхом половинчастих реформ поєднати капіталізм та соціалізм, партократів та підприємців, свободу слова та КДБ, Марксизм та сталінізм, авторитаризм та демократію, Захід та Схід. Умовно кажучи, метою перестройки було створення режиму, де б комфортно почували себе як Сахаров так і Берія. Чи не стали 25 років *незалежності* продовженням *перестройки*? Як результат, маємо «гібридний» режим, у якому процвітають політичні оксюмори: «змішана» форма правління, «змішана» виборча система, «змішана» конституція та ін. Виклики, перед лицем яких сьогодні

опинилась Україна, змушують політичний клас зрештою робити вибір. «Гібридна війна» можлива лише у «гібридній» державі.

До політичних дилем, які не втрачають актуальності протягом усього періоду незалежності відносяться:

1) вибір між авторитарною та демократичною моделлю управління. За 25 років вдалось якщо не зруйнувати радянську модель остаточно, то принаймні запобігти її відтворенню у політиці та економіці. Проте, пошук оптимальної управлінської моделі в Україні триває (що знаходить відображення у конституційному процесі);

2) вибір між президентською та парламентською формами правління. Враховуючи принцип забезпечення безвідповідальності за прийняття політичних рішень у пострадянській політичній системі, оптимальною моделлю управління стала змішана модель. Традиційно пострадянська еліта намагається уникати вибору за принципом «або – або», але політична історія України знає багато прикладів, коли «змішування» призводило до політичних криз, протистояння гілок влади та їх безвідповідальності;

3) вибір електоральної моделі. В Україні вибори до парламенту проводились за пропорційною, мажоритарною та змішаною моделями. Основна дилема щодо електоральної моделі полягає у виборі між повноцінним представництвом й структурованим парламентом. Пропорційний розподіл голосів на парламентських виборах забезпечує чітку і відносно стабільну структуру парламенту – у цьому полягає перевага пропорційної системи. Проте, впровадження на виборах 2006 та 2007 років пропорційної моделі продемонструвало її недоліки. Перш за все мається на увазі «закритість» списків, що заважає раціональному вибору громадян. А також – зростання ролі партійної бюрократії та перетворення партій та блоків на лідерські проекти.

Політичний вибір потребує інтелектуальної моделі аналізу, яка передбачає відповідну наукову картину світу. Дослідник, формуючи власну дослідницьку програму оперує альтернативними підходами, що пропонуються наявними соціологічними парадигмами. До соціологічних дилем політичного вибору, без вирішення яких неможливий їх аналіз, відносяться:

1) вибір між індивідуалізмом та колективізмом, що є продовженням дискусій між атомістами й солістами, ліберальними мислителями та комунітаристами. Одиницею аналізу ситуації вибору може бути індивід або група, від цього залежать подальші кроки;

2) структура v. дія. Вибір між структурними та інтерпретативними парадигмами. Цей вибір передбачає постановку у центр дослідницької програми соціальної структури або соціальної дії;

3) ієрархія v. мережа. Для політичного вибору сучасності вкрай важливим стає розуміння політичної організації. Фактично, ми спостерігаємо перехід від ієрархічної до мережевої організації політичного поля, що позначається на політичному виборі;

4) конфлікт v. стабільність. В історії філософської та соціологічної думки перетинаються підходи, що зосереджуються на засобах забезпечення миру та стабільності (передусім для правителів) та критичне бачення соціального світу з наголосом на неминучих конфліктах. До представників другого підходу належать Макіавеллі та Гоббс, Маркс та Ніцше;

5) раціональність v. ірраціональність. У сучасних пізнавальних умовах переосмислюється і зазнає критики віра у всевладдя людського розуму, занепад «духу Просвіти», що у свій час забезпечив теоретичне обґрунтування пріоритету економічної цілераціональності. Представники теорії раціонального вибору та публічного вибору К. Ероу, Дж. Бюкенен, Г. Таллок, М. Олсон, ін. вважають, що раціональний політичний вибір передбачає формулювання мети суспільного розвитку, пошук найбільш ефективних засобів її досягнення, калькуляцію витрат та вигід від реалізації певної стратегії, врахування поведінки інших акторів та оцінювання ситуації в цілому.

Основна дилема політичного вибору стосується усіх виборців та обранців – громадянина та еліти, політичного класу та інших соціальних груп. Вона полягає у вирішенні питання щодо оптимальної поведінки в умовах невизначеності: «Обирати чи не обирати?». В якості ілюстрації першого шляху – «Обирати!» – наведемо легендарний приклад щодо вибору релігії князем Володимиром. Якщо вірити літописам, цей діяч не лише обрав монотеїстичну релігію – християнство візантійського обряду, але й, говорячи сучасною мовою «запровадив» власне диктаторське рішення таким чином, що вибір київського князя визначав життя Європи протягом багатьох століть. І продовжує визначати! Для альтернативи «Не обирай!» можна навести діяльність останнього генсека СРСР М. Горбачова. Незважаючи на масштабні (як для комуністичного лідера) реформи, він так і не спромігся на Вибір між радянською моделлю та демократією. Натомість, з метою їх поєднання він запропонував проект напів-реформ – «перестройку».

Здійснення вибору передбачає пошук власної відповіді на виклики сьогодення. Політичний вибір – це один із найважливіших механізмів демократизації пострадянського суспільства. Аргументація, деталізація правил та форм публічних дискусій, їх складність, витонченість та елегантність у ситуації вибору свідчать про зрілість суспільства і влади. Навпаки, спрощення суспільних проблем, популізм, демагогія, схильність до монологу, уникнення дебатів, їх ігнорування свідчать про елімінування вибору з політичного простору, чергової версії «перебудови», а не реформ.

Зейналова Г.К.

докторант

Отдела теоретических и прикладных проблем эстетики

Института философии и права

Национальной академии наук Азербайджана

ПРОБЛЕМЫ КОСМОСА В ИСТОРИИ ЭСТЕТИКИ: ИНДИЯ И КИТАЙ

На развитие представлений о космологии повлияли новые научные открытия в эпоху Возрождения и Нового времени. На выход науки на новый уровень развития в области физики и математики повлияли идеи Г. Галилея, Н. Коперника, Дж. Бруно, И. Ньютона, чья деятельность и активное творчество сыграли важную роль в этих процессах. Через эксперимент, с использованием математических методов и наблюдений мыслители пришли к выводу, что все на Земле и во Вселенной управляется законами физики которым подчинено движение планет, звезд и других небесных тел. Все это – единая система. Именно Галилео говорил о математической структура мира, пытаясь объяснить строение и развитие мира путем рациональных размышлений [1, s. 28].

Известно, что, наряду с Г.Галилеем о фактическом положении Земли и Солнца (в виде гелиоцентрической системы) говорил также Н.Коперник. известно, что в древних цивилизациях было представление о том, что по звездам, их движению в небесной сфере можно было узнать свою судьбу. Ученые из Вавилонии, Египта, Китая серьезно наблюдали за движением небесных тел, они представляли себе, что при этом пишутся особые письмена и знаки. В переводе с японского языка слово «астрономия» переводится как «речи Вселенной». Задача астрономов заключалась в том, чтобы передавать божественную информацию людям, переводить их на человеческий язык.

Хоть и несколько в примитивном виде, древние люди размышляли о картине Вселенной, стремились выразить свои мысли. Еще древние греки выдвигали идеи гелиоцентризма (кроме Аристотеля и Гиппарха). Несмотря

на это, геоцентризм длительное время властвовал над умами людей. Эта идея была принята также и католической церковью. На основании этих идей К.Птоломей произвел расчеты с тем, чтобы доказать их реальность [2, s. 22].

Идеи космоцентризма завоевали себе место и в представлениях древних греков о красоте и гармонии. В их представлении красота мира, ее прекрасное начало повлияло и на весь остальной мир, в том числе человеческий. Именно благодаря космосу, его целостности, соразмерности, гармонии и величию люди стали осознавать и воспринимать все прекрасное, что их окружало, а также самим становиться лучше. Рассмотрим эти вопросы в древней Индии. Известно, что философская система и представления здесь пошли от древнеиндийских даршанов, сюда также можно включить религиозные представления о религиозных верованиях и идеях, несмотря на то, что в онтологических представлениях имеется большое многообразие, здесь преобладают идеи адвайта-веданты. В усвоении божественной реальности чувства, разум и практика не могут на самом деле помочь, здесь нужен экстаз, интуиция, озарение [3]. Как и в любой философской школе, в индийской философии также есть различные подходы, течения и традиции, с позиции которых оцениваются гносеологические и онтологические вопросы. В адвайта-веданте, как ведущем философском направлении, также освещаются вопросы космологии и эстетики, имеется ряд эстетических идей. Один из древних источников – «Упанишады» подчеркивают, что единственным универсальным, идеальным явлением бытия является Брахман, поскольку он есть обязательный, вечный, неподвижный, без определенных качеств, бесконечный, аморфный. Брахман, превращаясь в природу, использует возможности времени, пространства, причинности, основываясь на универсуме. Процесс превращения Абсолюта в природу есть тайна, ее никто не знает. Для соединения с брахманом нужно освободиться от материальной оболочки, чтобы остался один лишь дух [4].

В основе буддийской космологии лежит общемифологическое представление о мировой оси, воплощении закона мироздания, благодаря которому мир отделен от внешнего хаоса. Мировая ось (гора) мыслится максимальным средоточием блага и порядка. На вершине мировой горы обитают благие боги, все эти боги не покидают сансары и так же смертны, как и люди, с той лишь разницей, что живут неизмеримо дольше. Здесь изображена картина духовного роста – от обычного человека, раба своих страстей, до личности, восходящей к Просветлению [5].

Говоря о Брахмане, древние индийцы имели в виду то, что есть самое лучшее в жизни, ценности, благодать. Прежде всего имелось в виду озарение, свечение, цвет, блеск звезд, сияние небесных светил, свет горячего солнца и т.д. эстетические представления были связаны именно с указанными понятиями. Даже озарение высшего и священного в своей чистоте Брахмана оценивалось как большая радость, удовольствие. Высший свет, светоч светочей Брахман является источником света и красоты [6]. В указанный и последующий периоды индийская культура поднялась на небывалую высоту. Это относится и к эстетическим идеям. Достаточно указать на произведения с мировым именем: это «Махарабхарата» и «Рамаяна».

В китайской философии также рассматривались космологические представления о мире и о бытии. Ведущими течениями являлись, как известно, даосизм и буддизм. Здесь обосновывались идеи о иллюзорности бытия, о том, что этот мир лишь в нашем сознании, душа бессмертна и подвергается процессу реинкарнации, дорога же в вечный мир идет через самопознание и его совершенствование. В теориях конфуцианства и неоконфуцианства рассматриваются взаимоотношения между «ли» (форма, закон) и «ци» (вещество, материя). Ли есть разумное начало, первичность, а ци есть вторичное, производное, создает конкретные вещи и формы, управляет ими. Ли объективно и непознаваемо, является положительными качествами в человеке, а ци – создает в нем отрицательные качества.

Неоконфуцианцы считали, что первичная форма бытия – это «тай цы», то есть «ци» есть бесконечное пространство с крохотными частицами. Впоследствии формируется этап «тай хэ», на основании чего происходит становление «великой гармонии». Здесь частицы делятся на пассивные и активные части, создавая тем самым предметы (инь, ян). При таком развитии, как следствие развития вообще, достигается всеобщее согласие [7]. Можно сказать, что и в основе китайской философии лежит постижение закономерностей природы и общества, их познание и их соблюдение. В величии мира и во внутреннем величии человека имел место поиск эстетического идеала. В этой сфере следует особо подчеркнуть заслуги даосизма и конфуцианства. Качества, на которые в основном опирается в своей жизни человек, то есть соответствие, гармония, равенство, аналогия, симметрия, противоположности и т.д. получили свое отражение и в онтологических и космологических представлениях. Представители философских течений не представляли себе разделение эстетических и

этических сторон человеческого сознания. Даосисты представляли, что человек и общество могут считаться красивыми в том случае, когда они могут приспособиться к красоте объективного мира. Понятие «мэй» Конфуция носило в себе смысл доброго и красивого начала [8].

Как известно, проблематика исследования прекрасного в древнем Китае была больше связана с человеком и обществом. Однако и идеи космологии здесь были достаточно разнообразны и глубоки. Они составляли существенную часть социальных представлений людей. Чтобы стать мужественным человеком, следует вести праведную жизнь, быть в гармонии с Небом. Это было основным требованием Конфуция к людям [9, s. 28].

Таким образом, древние люди не представляли себе бытие и вселенную без свойственных им гармонии и красоты. Представления об этих категориях переносились и на повседневную жизнь, в духовную культуру в эстетическое сознание.

Литература

1. Галилео Галилей // 100 человек, которые изменили историю. М.: 2008, № 9. – 32 с.
2. Коперник Николай // 100 человек, которые изменили историю. М.: Де Агостини, 2009, 32 с.
3. Литман А.Д. Философия в независимой Индии. Проблемы, противоречия, дискуссии. М.: 1988
4. Небеса Брахмы // <http://abhidharma.ru/>
5. Космология в буддизме // <http://www.oum.ru/>
6. Ведическая культура и мировоззрение // <http://harekrishna.ru/>
7. Неоконфуцианство – «ортодоксальная идеология феодального Китая» // <http://philosophy-books.info>
8. drevnimir.ru
9. Конфуций. // 100 человек, которые изменили ход истории. М.: 2009, № 46. – 32 с

Ивакин А.А.

доктор философских наук, профессор,
заведующий кафедрой философии

Национального университета «Одесская юридическая академия»

ВАЖНОСТЬ ФИЛОСОФСКОЙ ОРИЕНТАЦИИ

Начну с вопроса, который кому-то может показаться странным: можно ли вполне демократическим голосованием решать, кого из философов следует прославить за его философские взгляды, а кого, наоборот, изгнать, а то и казнить. С одной стороны, в честь софиста Горгия, причем прижизненно, была поставлена золотая статуя. Возможно, это – всего лишь легенда. Но, с другой стороны, и уж это-то мы знаем точно, только вмешательство Перикла предотвратило «демократический» смертный приговор Анаксагору, а для приговоренного к смерти Сократа, и тоже демократическим голосованием, такого защитника уже не нашлось.

Думаю, однако, что ни прихоть толпы, ни воля правителей не вправе решать вопрос пользы или вреда учения того или иного философа. Вообще-то, тут единственным судьей может быть только время. Но ведь и время проявляет свое могущество через волю и разум людей, и поэтому желательно, чтобы этот вопрос решался вполне объективно, на основе каких-то вполне ощутимых признаков. Мне в этом отношении кажется интересной предложенная Мартином Хайдеггером формула: *«Великий мыслитель велик тем, что он в труде других «великих» умеет уловить своим слухом их величайшее и самобытно его перетворить»* (выделено мною, – А.И.) [1, с. 17].

Правда, мне могут возразить, что здесь речь идет не о пользе, а о величии. Но мне кажется, если бы вершителям судеб философов кто-то очень авторитетный всякий раз убедительно растолковывал, что они поднимают руку на великого мыслителя, который на самом деле должен быть и является их гордостью, то эти понятия – польза и величие – слились бы для них воедино. По крайней мере, для меня это именно так. Да мне кажется, что и Хайдеггер не стал бы возражать против такого отождествления, ибо та незаметная деталь, что в своей фразе он слово «великих» взял в кавычки, красноречиво говорит о том, что для него это слово важно не столько для обозначения «масштабности» того или иного философа, сколько для обозначения водораздела между настоящими (чего-то стоящими, то есть как раз – полезными) философами и – эпигонами.

Предвижу и еще одно возражение, суть которого состоит в том, что мы попадаем в замкнутый круг, ибо кто и каким образом докажет, что данный мыслитель нашел у великих именно великое, и почему именно они, а не кто-то другой – великие.

Попробую все же привести систему аргументов в защиту Хайдеггеровой «формулы». Во-первых, поставленная нами задача упрощается этой формулой уже тем, что «судить» приходится не одинокого мыслителя, а некое их множество, по крайней мере – двоих. Таким образом, мышление (не берусь судить об ученых и поэтому продолжаю разговор о философах) – это факельная эстафета, но эстафета своеобразная: тот, кто принимает факел, должен передать его не затухающим, а горящим еще ярче.

Во-вторых, мне кажется довольно важным дополнение и конкретизация, которой подверг Ганс-Георг Гадамер указанную выше формулу своего учителя. Правда, Гадамера больше интересует не величие, а право «самобытности перетворения» исследуемого текста. Смысл размышлений Гадамера заключается в том, что человек-интерпретатор, принимающий как эстафету текст от того или иного мыслителя, имеет право вносить в это наследие свое собственное мнение только в том случае, если оно является лучшим ответом на вопрос, нежели тот ответ, который был дан в трудах самого интерпретируемого им мыслителя. Но для этого, естественно, интерпретатор должен хорошо понять сам этот вопрос, который поставил перед собой исследуемый им мыслитель. Таким образом, интерпретатору позволительно сказать не что ему заблагорассудится, а именно то, что в тексте изучаемого им автора как бы само так и просится быть высказанным и дополненным.

Итак, знаменитые философы-герменевты всегда имеют дело с той или иной «цепочкой» мыслителей, рождающих и передающих читателям ту или иную философскую категорию или же – мировоззренческую картину бытия. При этом что интересно, и сам герменевт неизбежно «встраивается» в эту компанию мыслителей. Мне очень импонирует метод сопоставления, продемонстрированный Хайдеггером, сравнившим глубоко продуманное мировоззрение Гераклита с еще неустоявшимся мировоззрением Ф.Ницше, который, судя по его черновым записям, предпринимал попытку по-своему переосмыслить то, что было сказано Гераклитом. При этом Хайдеггер вынужден и сам «самобытно перетворять» сказанное как Гераклитом, так и Ницше [2, с. 37]. Так что можно видеть, что в самой истории философии всегда выстраивается череда философов, отстаивающих и развивающих

величие великих. И именно поэтому величие Сократа, несмотря на то, что его мысли нам известны лишь из трудов его учеников и учеников его учеников, не подвергается никем сомнению, а является абсолютной истиной, которую лучше всех выразил Карл Маркс, назвав Сократа «воплощенной философией».

Сказанное, кстати, говорит о том, что современным преподавателям философии нельзя «двигаться» по философскому наследию чисто хронологически, а следует постоянно из одних горизонтов помысленного человеком бытия переходить в другие, в том числе – и современные.

Ну, и, наконец, в-третьих, в качестве аргумента назову то, что отрицается большинством ученых и философов: не только научные, но и философские выводы верифицируемы, то есть рано или поздно, но они подтверждаются или опровергаются практикой.

Так, сама жизнь подтверждает правильность и важность выдвинутой родоначальниками философии идеи абсолютной зависимости человеческого мышления и практического деяния от Логоса – логического строения Бытия. И, напротив, сама жизнь опровергает идею противопоставления свободы человека – царящей в мире необходимости. Хотим мы этого или не хотим, но за таким противопоставлением скрывается оправдание произвола.

Как хорошо, что стали появляться серьезные научные труды, обосновывающие иерархичность систем, взаимодействующих между собой и с миром в целом!

Так, российскими учеными разработана теория ДОТУ (Достаточно общая теория управления), основанная на анализе соотношения систем разноуровневого управления, согласно которой процессы низших уровней управления могут находиться с иерархически более высокими уровнями в гармоничном отношении (возникновение положительных обратных связей), а могут, наоборот, вступать с ними в серьезный конфликт (возникновение отрицательных обратных связей). К сожалению, «эти положения ДОТУ по отношению к ... проблематике цивилизационного развития означают, что человечество находится в конфликте с иерархически высшим по отношению к нему ноосферным управлением, которое носит сдерживающе-подавляющий характер по отношению к развитию цивилизации по исторически выработанному ею пути и в перспективе способно её уничтожить как вредоносное по отношению к биосфере Земли и Космосу явление: мы не можем ждать милостей от Природы после того, что с нею

сделали (шутка, опубликованная в «Литературной газете» ещё в начале 1970-х гг.)» [3, с. 18].

Исходя из сказанного, эгоизм софистических разновидностей философии, на словах превозносящий право человека самостоятельно принимать самые серьезные решения, а на деле лукаво прикрывающий вредоносное направление воздействия человека на биосферу и социосферу, уже приведший человечество к страданиям, вполне может привести его даже к гибели. И наоборот, философия, нацеленная на познание Логоса и следование ему, необходимо приносит и будет приносить человеку помощь и поощрение в виде появления новых возможностей его дальнейшего развития. В религиозных терминах эта древняя, схваченная интуитивно, мудрость выражена, с одной стороны, в терминах греха и наказания, а с другой стороны – в терминах исполнения Воли Отца Небесного и спасения человеческой души [3, с. 18-19].

Очень важно также, что уже в античности стала пробивать себе дорогу идея отбора наилучших веществ и существ, наиболее пригодных для работы над соответствием, над слаженностью явления – с его сущностью, а вещи – со средой её обитания. Результатом такой слаженности (гармонии) становится появление все более сложных и совершенных форм бытия, все более мудро – идеально и материально – отражающих породивший и вмещающий их в себя мир [4].

Все сказанное здесь мною позволяет сделать следующий общий вывод. Всем известно, что подобно тому, как Гераклит является родоначальником диалектики, так и Платон является родоначальником философского идеализма. И это – самое великое в учениях этих великих философов. И, перефразируя слова Гегеля, которые он произнес относительно философии Спинозы, хочется сказать, что исторически следующие за Гераклитом и Платоном философы уже не могут не быть (хотя бы в какой-то степени) гераклитовцами и платониками. Поэтому я уверен, что антидиалектические (а зачастую они также и софистические) и вульгарно-материалистические отклонения от этих учений исключительно рискованны, так как могут весьма серьезно дезориентировать доверившегося этим «уклонистам» мыслящего и действующего человека.

Литература

1. Хайдеггер М. Ницше: в 2-х т. / М. Хайдеггер. – СПб.: Владимир Даль, 2006 – 2007. – Т.1. – 2006. – 293 с.

2. Хайдеггер М. Изречение Анаксимандра / М.Хайдеггер. – Разговор на проселочной дороге: Сб. – М.: Высшая школа, 1991. – 192 с.
3. Величко М.В., Ефимов В.В., Иманов Г.М. Экономика и ноосфера. Научно-методологические основы государственного управления социально-экономическим развитием в условиях глобализации. Ноосферный (этико-экологический) подход. – СПб.: МФИН, 2012. – 168 с.
4. Тейяр де Шарден П. Феномен человека: Сб. очерков и эссе. – М., 2002. – с. 553.

Матюшина И.И.

*кандидат философских наук, доцент кафедры философии
Национального университета «Одесская юридическая академия»*

ЛОГИКО-СЕМИОТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ

Без сомнения, политическая коммуникация – одна из важнейших составляющих современной политической жизни. Анализу понятия, принципов, структуры, видов политической коммуникации посвящено достаточное количество работ в сфере политологии, лингвистики, социальных коммуникаций. Однако практически отсутствуют работы, посвященные проблеме логической культуры в современной украинской политической коммуникации, реальным проблемам отсутствия логической грамотности объектов и субъектов политической коммуникации. Существует достаточное количество качественной логической литературы, освещающей общие закономерности теории аргументации, но отсутствуют работы прикладного характера, показывающие реальную применимость, необходимость логических знаний в процессах политической коммуникации. Можно отметить лишь два достойных примера логического анализа политической коммуникации: отдельным логическим приемам политической полемики посвящен подраздел в монографии одесского лингвиста Натальи Васильевны Кондратенко «Український політичний дискурс: текстуалізація реальності» [1] и статья на сайте Александра Кулика, доктора философских наук «Топ-5 логических ошибок украинских политиков» [2].

Естественно возникает вопрос: почему столь важная часть коммуникативного воздействия осталась за пределами внимания современных украинских ученых? Первый, и самый простой ответ лежит на поверхности: логике не учат в школе и почти не учат в высших учебных заведениях, и поэтому общий уровень логической грамотности, а следовательно, понимания важности логической грамотности, в украинском обществе достаточно низкий. Но когда мы говорим о политологах и специалистах по коммуникациям, мы имеем в виду людей с достаточно высоким уровнем образования, следовательно, как нам представляется, причины невнимания к логике политической коммуникации нужно искать в теоретических основаниях политологической теории.

Обратимся к анализу структуры политической коммуникации. Изучив ряд украинских и российских учебников по политологии, статей украинских исследователей политической коммуникации, мы сделали вывод, что большинство авторов придерживаются той точки зрения, что структуру политической коммуникации составляют следующие элементы: 1. Отправитель. 2. Само сообщение. 3. Получатель (риципиент). 4. Канал – способ, при помощи которого риципиент получает информацию. 5. Обратная связь – реакция получателя на информацию [см: 3]. Данная модель коммуникативного процесса была предложена Г. Лассуэллом в 1948 году как модель политической коммуникации. По вопросу видов каналов (способов) политической коммуникации большинство исследователей придерживаются точки зрения Р.-Ж. Шварценберга. Выделяются три вида каналов: 1. Коммуникация через средства массовой информации; 2. Коммуникация, осуществляемая посредством политических организаций (политических партий движений и т.п.); 3. Коммуникация, осуществляемая при помощи неформальных каналов с использованием личных связей [4, с. 183]. Данная структура, по нашему мнению, требует некоторой логической и семиотической доработки, уточнения.

В основе модели Г. Лассуэлла лежит классическая семиотическая модель коммуникации (мы здесь ее изобразим в упрощенном виде, развернутая модель представлена: [5, с. 30]).

Итак, Адресант (отправитель) – Знак (сообщение) – Адресат (получатель)

Вопрос о каналах коммуникации – это вопрос об адресанте – кто и от чьего имени отправляет сообщение, выделение канала как отдельного компонента, отличного от адресанта, нецелесообразно.

Сообщение (знаки) – тело коммуникации – можно рассмотреть как речевой акт. Современные исследования в области лингвистической прагматики рассматривают речевой акт как трехуровневое образование, в котором выделяются локутивная, иллокутивная и перлокутивная части [6]. *Локутивная* часть – это сам акт произнесения (написания) предложений, знаков языка (соответственно устная и письменная). Грамотная речь, построение сообщения в соответствии с нормами конкретного языка – основа локутивной части.

Иллокутивная часть – «реализация коммуникативного намерения» [6], в качестве которого могут быть сообщение определенного вида информации, просьба, воззвание, приказ, ритуалы-действия. Теоретики-политологи выделяют *виды политической информации*, такие как 1. нейтральная (сообщения); 2. побудительная; 3. мотивирующая [4, с. 182], что и является видами иллокутивной части речевого акта. И данная классификация может быть расширена в соответствии с теорией речевых актов.

Перлокутивная часть – это «воздействие, которое данное высказывание оказывает на адресата» [6], те изменения, которые происходят (или не происходят) с адресатом после воздействия на него речевого акта. Собственно, компонент, который назван Г. Лассуэллом «*обратная связь*» и есть перлокутивная часть речевого акта.

Существует два способа выражения *иллокутивной* части речевого акта: логический (рациональный) и эмоциональный. Исследователи отмечают, что в политической коммуникации активнее используется именно эмоциональные средства воздействия (манипуляции, PR-технологии).

Рассматривая представленную схему в целом, необходимо понимать, что реальный процесс коммуникации, в том числе, политической коммуникации, задействует, включает все компоненты. Нельзя говорить, что в каждом конкретном акте коммуникации явно присутствуют все структурные элементы, некоторые из них могут «участвовать в коммуникации» неявно [см. 5, с. 32-33]. Однако полноценную картину дает лишь целостный анализ всех структурных компонентов.

Итак, из всех представленных в структуре политической коммуникации компонентов наименее изученным является логический уровень воздействия. Еще раз заметим, что данный уровень, как элемент структуры политической коммуникации не выделялся и, следовательно, не считался значимым. Наивно полагать, что данное уточнение к давно известной и принятой теории мгновенно даст результат: и политологи вместе с логиками

начнут активно исправлять логическую культуру политики и политиков. Однако, уровень политологии и политологов значительно повысится, если изучение логических основ правильного мышления будет восприниматься как необходимый компонент их профессиональной компетенции.

Литература

1. Кондратенко Н.В. Український політичний дискурс: текстуалізація реальності: Монографія / Н.В. Кондратенко. – Одеса: Чорномор'я, 2007. – 156 с.
2. Сайт Александра Кулика./ Александр Кулик. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://sites.google.com/site/kuliktexts/zapiski-prepodavatela-logiki/top-5-logiceskih-osibok-ukrainskih-politikov>
3. Ирхин Ю.В., Зотов В.Д., Зотова Л.В. Политическая коммуникация./ Ю.В. Ирхин, В.Д. Зотов, Л.В. Зотова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=97495>
4. Шиманова О. Теоретичні основи дослідження політичної комунікації / О. Шиманова // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: [збірник наукових праць] / Національний університет «Львівська політехніка» [та інші]. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – Випуск 19. – С. 179–184.
5. Сумарокова Л.М. Основы логики: навч. посібн. для юрид. вузів / Л.М. Сумарокова. – Одеса: Фенікс, 2011. – 236 с.
6. Кенжебалина Г.Н. Лингвопрагматика. Учебное пособие для студентов и магистрантов филологических специальностей. / Г.Н. Кенжебалина. – Павлодар: Кереку, 2012. – 121 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uchebnik-online.net/book/235-lingvopragmatika-uchebnoe-posobie-kanzhebalina-gn/8-21-sovremennye-klassifikacii-rechevyx-aktov.html>

Муляр В.І.

*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних і соціальних наук
Житомирського державного технологічного університету*

Ф. А. ХАЙЕК І ЙОГО «ДОРОГА ДО РАБСТВА»

В умовах, коли сучасне українське суспільство обирає шлях європейської демократії та вільного ринку, коли не затихають дискусії щодо ролі та місця держави в управлінні суспільними процесами, зокрема і у сфері економіки, варто, на мій погляд, частіше заглядати в історію: там завжди знайдуться відповіді на дуже багато питань сучасного українського сьогодення. В цьому контексті привертає особливу увагу постать відомого австрійського економіста і політичного філософа, представника Нової австрійської школи, прихильника ліберальної економіки та вільного ринку, лауреата Нобелівської премії з економіки Фрідріха Августа фон Хайєка (08.05.1899, Відень – 23.03.1992, Фрайбург). Він народився в родині лікаря і професора ботаніки Віденського університету, отримав добротну на той час освіту. У Віденському університеті вивчав правознавство, економіку та психологію. Слухав лекції відомих на той час професорів Ф. Візера та Л. Мізеса. В 1921 році Ф. Хайек стає доктором юридичних, а через два роки – доктором економічних наук. З 1931 року працює в Лондонській школі економіки і політичних наук, з 1950 – професором Чиказького університету, з 1962 – професором університету в Фрайбургу. В 1974 році Ф. Хайєку присуджена Нобелівська премія з економіки. Останні роки життя працював у Зальцбургу. За рік до смерті отримав Президентську медаль Свободи – найвищу нагороду США.

Ф. А. Хайек написав дуже багато наукових праць, однак в історію світової інтелектуалістики XX століття увійшов як автор надзвичайно популярної в наукових колах книги «Дороги до рабства», яка вийшла друком 1944 року в Англії. Книга була перекладена більше як на 20 мов світу і вважається основоположною працею з класичного лібералізму. Вона справила значний вплив на світову економіку та політику, ставши ідейною основою для відмови від державного регулювання та повернення до методів класичного конкурентного ринку, зокрема у США часів президента Р. Рейгана та Великої Британії періоду правління М. Тетчер.

«Дорога до рабства» задумувалася Ф. А. Хайєком як попередження лівій інтелігенції і була звертанням до прихильників, насамперед, соціалістичної ідеї. Показовими у цьому сенсі є епіграфи, покладені в початок роботи: «Соціалістам усіх партій»; «Свобода, в чому б вона не полягала, втрачається, як правило, поступово» (Давид Юм); «Думаю, я любив би свободу у всі часи, але в нинішній час я готовий схилитися перед нею» (Алексіс де Токвіль). Таким чином, австрійський вчений висловив стрижневу ідею свого світогляду: непересічне значення свободи людини і переконаність в тому, що процес її втрати – поступовий, невидимий і такий, що нерідко супроводжується благими колективними намірами людей. Насправді найважливішою, фактично родовою людською цінністю, а тому невідчужуваним правом будь-якої людини є її автономія, яка реалізується в якості свободи. «Можливо – зазначає Ф. А. Хайєк, – це і правильно, що більшість людей не здатні мислити самостійно, що вони в основному дотримуються загальноприйнятих переконань і почувають себе добре, сповідуючи погляди, засвоєні від народження або нав'язані в результаті якихось пізніших впливів. Свобода думки в будь-якому суспільстві відіграє важливу роль лише для меншості. Однак це не означає, що хтось має право визначати, кому ця свобода може бути надана. Ніяка група людей не може присвоювати собі владу над мисленням і поглядами інших» [2, с. 109]. Гірше того, якщо тільки одна група людей спробує владарювати над думками і поглядами усього суспільства, це неминуче приводить до катастрофічних наслідків. Адже тоді така група мусить обґрунтувати свою місію на так званих раціональних, розумних доводах. Таким чином вона підносить роль та місце раціонального як такого на вершину усієї архітекτονіки людського духу. Однак увесь парадокс такої логіки полягає в тому, що зрештою розум як стрижневий елемент колективної думки втрачає свої природні функції. «Трагедія колективної думки полягає в тому, – підкреслює Ф. А. Хайєк, – що, постулюючи на початку розум як верховний фактор розвитку, вона в кінці приходить до його руйнування, бо неправильно трактує процес, що є основою руху розуму. Парадоксальним чином колективістська доктрина, висуваючи принцип «свідомого» планування, неминуче наділяє вищою владою якийсь індивідуальний розум, тоді як індивідуалізм, навпаки, дозволяє зрозуміти значення в суспільному надіндивідуальних сил. Смиренність перед соціальними силами і терпимість до різних думок, характерні для індивідуалізму, є тим самим повною протилежністю

індивідуальній гордині, яка стоїть за будь-якою ідеєю єдиного керівництва суспільним життям» [2, с. 110].

Отже, В. А. Хайек принципово розділяє індивідуалізм та колективізм. В останньому він вбачає корінь усіх проблем сучасного суспільства, насамперед в царині людської свободи. Однак австрійський вчений іде далі: він обґрунтовує генетичну спорідненість колективізму з тоталітаризмом. Цим ключовим поняттям своєї книги Ф. А. Хайек надає чіткого і однозначного смислу. Під поняття колективізму він підводить будь-які теоретичні системи, конструкції, концепти, які прагнуть організувати все суспільство для досягнення якоїсь єдиної всепоглинаючої цілі і відмовляються визнавати захищену природним правом і законом сферу автономії індивіда. Під тоталітаризмом австрійський вчений розуміє неминучі практичні результати здійснення колективістських проєктів, частіше всього несподівані і для самих їх авторів. Таким чином, за думкою Ф. А. Хайєка, колективістська психологія і відповідно побудована їй аналогічна теоретична конструкція (ідеологія) є базовим фактором виникнення і розгортання тоталітаризму як сукупного в усіх сферах явища, насамперед в духовній, економічній та політичній сферах. Колективізм народжує тоталітаризм, а останній вбиває індивідуальну свободу, що, зрештою, гальмує розвиток усього суспільного організму.

Другим важливим висновком роботи Ф. А. Хайєка «Дорога до рабства» є обґрунтування ним думки про поступовість і непомітність розгортання тоталітаризму як явища. Це зумовлено тим, що він виявляється ненавмисним результатом самих величких устремлінь найдостойніших людей. Гонитва за дорогими нашому серцю ідеалами призводить до наслідків, які корінним чином відрізняються від того, що ми очікуємо, – такий лейтмотив книги австрійського інтелектуала. Щоб це відбулося, за думкою Ф. А. Хайєка, потрібно не так багато: поставити собі за мету організувати суспільство за наперед теоретично сконструйованим планом і послідовно, день за днем практично його втілювати. Як тільки суспільство стає на цей шлях, далі починає діяти невідворотна логіка подій. Поступово починають руйнуватися базові засади ринкового порядку і вся ціннісна архітектоніка вільного суспільства – демократія, правозаконність, моральна, особистісна незалежність, вільнодумство тощо.

Процес знищення свободи з розвитком тоталітаризму розгортається з залізною послідовністю: оскільки керівництво діяльністю суспільства по досягненню єдиного всеохоплюючого плану доручається державі як органу,

то рано чи пізно вона залучається до вирішення величезної кількості проблем. Необхідність їх швидкого вирішення рано чи пізно девальвує, а з часом взагалі паралізує демократичні процедури і відкидає їх за непотрібністю. Реальна влада концентрується в руках вузького кола «експертів». Суспільна система централізується, юридичні правила та норми замінюються інструкціями, верховенства права – верховенством влади і політичною доцільністю, обмежена форма правління – необмеженим правлінням. Створюється система кастовості людей: те, що по плану дозволено одним, заборонено іншим. В умовах руйнування моралі починає працювати механізм «оберненого відбору»: виживають і виявляються наверху «гірші», ті, які звільняють себе від непотрібного морального контролю. Система стає цілісною, ізолюється від зовнішніх впливів і відтворює саму себе автоматично. Таким чином проголошені величні цілі призводять до наслідку, протилежного їм. В цьому контексті варто процитувати слова видатного німецького поета кінця XVIII – першої половини XIX століття Ф. Гельдерліна, які Ф. А. Хайєк навів у якості епіграфа до розділу «Велика утопія». Ф. Гельдерлін писав: «Що завжди перетворювало державу у пекло на землі, то це спроби людини зробити її земним раєм» [2, с. 127].

Праця Ф. А. Хайєка «Дорога до рабства» стала надзвичайно популярною ще при першому виданні і не тільки для країн, які стають на шлях свободи, але і для країн, які сьогодні досягнули найвищих демократичних висот. Звичайно, вона дуже актуальна і для сучасного українського суспільства, яке намагається вирватися з тоталітарного минулого.

Література

1. Капелюшников Р. И. «Дорога к рабству» и «дорога к свободе»: полемика Ф. А. Хайека с тоталитаризмом // Вопросы философии. – 1990. – № 10. – С. 99-112.
2. Хайек Ф. А. Дорога к рабству // Вопросы философии. – 1990. – № 10. – С. 113-151; № 11. – С. 123-165; № 12. – С. 103-149.

Надибська О. Я.

*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ*

ЛОГІКО-КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ПРІОРИТЕТІВ

Розгляд соціально-правових пріоритетів як спеціального об'єкта логіко-методологічного дослідження продиктований, у першу чергу, внутрішнім концептуальним попитом як власне сфер знань і практичною спрямованістю модернізації конкретних напрямків, так і всього соціального пізнання. Насищення емпіричних і теоретичних схем соціально-правових пріоритетів конструктами незвичайно високого ступеня умовності й абстрактності потребує з'ясування дозволених меж активності суб'єкта в розумовому досягненні дійсності, впливу його перетворювальної діяльності на адекватність відображення досліджуваної дійсності збудованими системами знання. Тобто комплекс проблем щодо суті соціально-правових пріоритетів вимагає свого концептуального пояснення.

У нашому дослідженні функцію слід розуміти як виконання певної ролі одиничним соціально-правовим пріоритетом по відношенню до загального (цілого), усієї системи обґрунтованих пріоритетів. Визначати функції пріоритетів – значить визначити те коло гносеологічних проблем, що підлягає аналізу, епістемологічній діагностиці і складає квінтесенцію змістовно-прогностичного конструювання цих пріоритетів.

Серед різноманіття функцій соціально-правових пріоритетів особливе місце належить поясненню й прогностиці.

Вихідним моментом у формуванні пріоритету виступає відбір інформації. Він тісно пов'язаний з описом змісту пріоритету – це логічна вимога до цього пізнавального процесу. Тут опис виступає як складова частини пояснення «своєрідного прологу, преамбули, тому що воно здебільшого охоплює те, що лежить на поверхні» [1, с. 64].

Роз'яснення в обґрунтуванні пріоритетів відіграє вирішальну роль, тут розкривається сутність знання про пріоритет, надається оцінка розробленості рівня цього знання, а також обґрунтовується його соціальна значимість. У найзагальнішому вигляді роз'яснення є міркуванням, логічною відповідною операцією на поставлене питання.

Звісно, будь-який пізнавальний акт переслідує цілі, вони формулюються суб'єктом, який пізнає. Обґрунтування пріоритету завжди мало й має цілеспрямований характер. Для їх конструювання ця модель роз'яснення є визначальною.

У чому ж полягає конструктивізм причинності роз'яснення? Насамперед у тому, що воно розкриває логіку руху думки суб'єкта, який навчає. Причинне роз'яснення своїми коренями сягає виникнення явища, і в цьому випадку потребує від дослідника такого рівня абстрагування, утворення логічної моделі, яке сприяло б розумінню й засвоєнню його сутності, формувало б і розвивало його розумову діяльність і сприяло б формуванню сталих глибинних знань про об'єкт.

У конструюванні пріоритетів на всіх рівнях його обґрунтування широко застосовується структурно-функціональне роз'яснення. Воно застосовується як для аналізу наслідків, виникаючих у пізнавальному аспекті й народжуваних логікою розкриття інформації про об'єкт, що вивчається, так і для розкриття його внутрішньоструктурного змісту. Саме для розуміння сутності пріоритету, насамперед, є необхідним його роз'яснення як феномену. Структурне роз'яснення міститься в характеристиці будови цілісності об'єкта та визначення в ньому місця феномену, що пояснюється.

Раціональне роз'яснення полягає у з'ясуванні мотивів, якими керувався діючий суб'єкт, та у ствердженні, що у світлі цих мотивів його дії були раціональними (розумними).

Розкриваючи різноманітні типи роз'яснення при обґрунтуванні пріоритету, необхідно брати до уваги, що воно відображає труднощі й суперечності, якими обтяжена ця процедура в реальній практиці. Тут, як і в інших актах пізнання, може мати місце омана. Проте остання виникає тоді, коли процес передачі інформації особі, яка навчається, й який має творчий характер, відображає не лише те, що було досягнуте людством раніше, а й містить у собі елемент прогнозування, до якого додаються елементи омани у вигляді уявлення й фантазії відносно можливості подальшого розвитку предмета, що вивчається. Омана може виникнути через те, що дослідник як пояснення застосовує саме роз'яснення, у цьому випадку має місце псевдоомана, яка не відображає цілі й завдання його діяльності.

Отже, роз'яснення як елемент гносеологічного рівня спеціальних пріоритетів сприяє репрезентації їх змісту й відображає рівень розуміння суб'єктом їх структурно-змістовної сторони.

Вирішуючи питання щодо пізнання майбутнього, слід враховувати ту обставину, що зачатки майбутнього, тобто ті тенденції, які ведуть до нього, вже існують. Питання полягає саме у тому, що слід вміти відшукати та виокремити ті тенденції, зрозуміти результат та послідовність їхнього розвитку. Для цього необхідно провести глибинний та всебічний теоретичний аналіз, потрібне глибоке знання законів, визначаючих зміну сучасності майбутнім. Отже, передбачення майбутнього відбувається на основі глибинного діалектичного процесу відображення дійсності, та носить характер об'єктивної істини.

Підсумовуючи окреслені вище диспозиції, зауважимо, що гносеологічний рівень соціально-правових пріоритетів можна представити як інтегративний елемент їх структури, який забезпечує поєднання цільових настанов, засобів і методів конкретного дослідження, визначаючи його місце і роль у загальному процесі пізнання конкретної царини соціального буття.

Література

1. Пунченко О. Г. Гносеологические основания философской критики [Текст] / О. Г. Пунченко. – Одесса: Астропринт, 2000. – С. 64.

Никитченко О.Е.

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНО-РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИН В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ (РЕЛІЄЗНАВЧІЙ АСПЕКТ)

Після перемоги «революції гідності», в жорстких умовах гібридної війни і на тлі стрімкого падіння матеріального статку населення, необхідності боротьби з корупцією в усіх ланках державної влади, нагальним завданням здійснення багатьох реформ та інших негараздів і позитивних змін, що зазнала Україна за останній рік, проблема державно-конфесійних відносин не втрачає своєї актуальності.

Більшість населення нашої країни ототожнює себе зі однією з багатьох релігійних організацій, що зараз нараховує українська держава. Їх права у царині свободи совісті гарантовані Конституцією України (перш за все ст.

34, ст. 35) та іншими законами, та підзаконними нормами. Немає жодної політичної сили, за винятком на територіях, що окуповані, яка б у своїх програмах виступала проти релігійної свободи.

Якщо в одержанні незалежності релігійні організації не відіграли будь якої значущої ролі, то в протидії режиму, що впав минулого року, абсолютна більшість з них виступала на боці народу. Безумовно, що однією з мотивацій участі лідерів різних релігійних напрямків та рядових віруючих була й демократизація державно-конфесійних відносин. Усім, кому не байдужа ця тема, ми рекомендуємо книгу «Майдан та церква. Хроніка подій та експертна оцінка», видану Українською асоціацією релігієзнавців, в якій віддзеркаленні наслідки моніторингу подій зими 2013-2014 рр., що відбулися в Україні, після не підписання Україною угоди про асоціацію з Євросоюзом, коли українці вишли з мирним протестом проти політики влади [1].

Церковно-конфесійні стосунки у нашій країні вийшли дійсно на новий етап свого розвитку, що відображується і в побажаннях віруючих та у нових правових актах, відповідних основним напрямкам проекту Концепції «Про державно-конфесійні відносини» схваленої Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій.

Але, з другого боку сама «концепція» ще не ухвалена Верховною Радою, отже усі недоліки державно-конфесійні відносин, які відмітили автори «аналітичної записки», що цитувалась у 1-ому параграфі залишилися. Усі ці новітні юридичні документи суперечать закону України «Про свободу совісті та релігійні організації, та Конституції України ст.35 якої наполягає на тому, що церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа від церкви.

Вже у лютому 2015 року Всеукраїнська Рада Церков особливу увагу звернула на актуальні питання державно-конфесійних відносин, про що розповів директор Департаменту у справах релігій і національностей Міністерства культури України Андрій Юраш, та на релігійну ситуацію в Криму та на Донбасі в контексті військової агресії проти України.

В результаті обговорення цього питання, після тривалої дискусії Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій ухвалила Звернення про обов'язок допомоги у захисті Батьківщини.

«Заради спільної перемоги один нехай йде до війська, інший нехай посилено працює, допомагаючи армії як капелан, волонтер, у шпиталях, нехай допомагає родинам військовослужбовців, постраждалим мирним

мешканцям Донбасу та вимушеним переселенцям», – йдеться у Зверненні ВРЦіРО.

Також глави Церков і релігійних організацій висловили негативну оцінку рішення Верховної Ради ліквідувати Національну експертну комісію з питань захисту суспільної моралі. Релігійні діячі особливо стривожені тим, що парламентарі ухвалили відповідний закон без проведення широкого діалогу з суспільством та ігноруючи позицію релігійної спільноти» [2]. Особливо маємо підкреслити, що Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій стривожені відсутністю діалогу з парламентом.

А ще 13 лютого цього року понад 70 народних депутатів України утворили міжфракційне депутатське об'єднання «За духовність, моральність та здоров'я України», повідомляє ІРС.

Мета міжфракційної групи була – об'єднати парламентарів навколо формування духовних цінностей в українському суспільстві. Також у її складі створюється експертна група з фахівців у різних галузях для підготовки законодавчих ініціатив, спрямованих на зміцнення моралі, духовного та фізичного здоров'я нації, а також на запобігання негативним явищам в українській державі.

Новою та складною проблемою для нашої держави є захист свободи совісті на тимчасово не підконтрольних територіях (адже переслідування там відбувається не тільки щодо різних релігійних груп та їх представників, але й вже щодо вчених – релігієзнавців).

Отже процес нормалізації, демократизації державно-конфесійних відносин лише починається, частина документів прийнята Верховною Радою в першому читанні, так що можливі й зміни, може і змістовні.

Література

1. Майдан і церква. Хроніка подій та експертна оцінка/Українська асоціація релігієзнавців/ За загальною редакцією д.філос.н. Филипович Л.О. і канд.філос.н. Горкуши О.В – К.: Самміт-книга, 2014.– 656с.: іл..

2. Депутати ВР об'єдналися в міжфракційну групу за духовність і моральність України/Режим доступу/ <http://religions.unian.ua/state/1049284-deputati-vr-ukrajini-obednalisya-v-mijfraktsiynu-grupu-za-duhovnist-i-moralnist.html>

Чирка Л.Г.

завідувач науково-дослідного сектора

Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА НА УКРАЇНІ В ДОСКОВОРОДИНІВСЬКУ ДОБУ

У становленні української культури значну роль відіграла національна філософія, розвиток якої своїм корінням сягає Київської Русі. Філософська думка Київської Русі сформувалась на основі протиріччя двох тенденцій: книжної, генетично пов'язаної із богослов'ям, і народної, яка постійно тяжіла до зближення із дійсністю.

Великий вплив на національну філософію мало візантійське і південно-слов'янське посередництво, коли після прийняття християнства вона почала інтенсивно акумулювати в собі важливі теоретичні положення східно-християнської і слов'янської думки. Подальший розвиток національної думки зумовив необхідність певного переосмислення релігійних ідей, особливо в XVI–XVII ст., коли, за твердженням Д. Чижевського, розпочалася релігійна боротьба, де православна церква під тиском католицизму і протестантизму вимушена була перейти до оборони своєї віри.

Весь зміст філософування в Україні пронизувала ідея про віковічну боротьбу добра і зла. Враховуючи постійні міжконфесійні християнські суперечки, ідея споконвічної боротьби добра і зла, в національній думці, виглядає цілком закономірно. Адже пригноблений народ споглядає оточуючий світ крізь призму двох категорій – воля і неволя, де, відповідно, воля ототожнюється із добром, а неволя – із злом.

Відображення антитетики добра та зла проглядається і в стилі бароко, який увійшов у національну традицію завдяки зусиллям Києво-Могилянської академії. Саме бароко синтезувало «структурні компоненти культури» – філософію, релігію, мистецтво та літературу. Цілком закономірно, що такий стан справ відобразився і на релігійному житті нації. Враховуючи ту обставину, що бароко поєднувало духовне і світське, античне і християнське, буде не дивним, що деякий час богословські курси Києво-Могилянської академії розвивалися в лоні національної філософії.

Вивчаючи проблему релігійного спрямування національної філософії, варто звернути увагу на полемічну літературу, яка, виникнувши у XVI ст., відображала здебільшого церковно-теологічне спрямування, а з різким

посиленням католицької експансії з боку Ватикану та шляхетської Польщі на східнослов'янські землі, котре відбулося в XVI ст., набрала риси публіцистично-художнього характеру й досягла свого апогею в полемічній спадщині Івана Вишенського. Сучасні дослідники творчості полеміста вбачають у ньому одного з ідеологів Реформації в її українському варіанті, хоча і зауважують, що «письменник і негативно сприймав ренесансну культуру Заходу й античності, бо помилково ототожнював її з єзуїтською схоластикою та загарбницькою експансією латинників» [1, с. 23]. У своїй творчості Іван Вишенський виступив не лише проти окремих суспільних вад, проти «своїх» та «чужих» світських та духовних гнобителів, а й проти всієї суспільно-політичної системи Речі Посполитої. Така позиція полеміста багато в чому нагадувала ідейну спрямованість книжників Острозького культурно-освітнього центру, з котрим полеміст підтримував тісні контакти.

Розвінчуючи ідейно-філософські засади католицизму того часу – схоластичний аристотелізм, острозькі книжники спрямували свою діяльність на відновлення православних джерел, вивчення та популяризацію авторитетних джерел ще з часів Київської Русі – Йоана Златоуста, Псевдо-Діонісія Ареопагіта, Григорія Богослова, Василя Великого. Так, цілком у дусі Псевдо-Діонісія Ареопагіта та «отців церкви» з каппадокійської школи, розумів Бога Іван Вишенський, зображуючи його як надприродне і нематеріальне начало, вічну й об'єктивну, існуючу в собі самому незалежну і неосяжну істину.

Цілком в дусі Псевдо-Діонісія Ареопагіта розглядав Бога і острозький книжник Василь Суразький, зображуючи його як щось неосяжне і нерухоме, що вище будь-якого слова і розуму. Подібне визначення дає і Клірик Острозький: «Один бог, который перед всѣми и над всѣми и во всѣх, в отци и в сынѣ и святѣм дусѣ нами вѣруется и выславуется. Отец не толко без лѣт, але и без початку, один – вина, и корень, и жродло в сынѣ и святѣм дусѣ бытного божества, одна вина, один одному сыну отец и одному духу святому початок, тым толко больший або отмѣнный от сына и духа, иж ест поводом, ало одно чти, одного божества» [1, с. 269]. Як бачимо, крім ствердження вічності Бога, Клірик Острозький стверджував і трипостасну єдність, яка повністю вписувалася в православну традицію. Таку ж позицію займав і згадуваний уже Василь Суразький: «В троицы поклоняемый бог есть» [1, с. 236].

Кінець XVI – початок XVII століття характеризується розвитком у вітчизняній філософській думці культурно-мистецького напрямку бароко, котрий синтезував два протилежні напрямки – аристотелізм та неоплатонізм.

Але варто зауважити, що у різних авторів елементи одного або другого напрямку відчутно переважали. Якщо прихильники аристотелізму стверджували, що розумом, так само як і вірою, людина осягає Бога через пізнання всього того, що ним створено, то неоплатоніки наполягали на осягненні Абсолюту лише завдяки використанню алегорій-символів. В жодному із філософських творів Г. Сковорода не висловив своє ставлення до філософської спадщини Аристотеля. Більше того, у переліку найбільш улюблених авторів ми теж не знайдемо імені Аристотеля. Про ставлення вітчизняного мислителя до цього представника античної філософії ми можемо судити виходячи із листа Г. Сковороди до свого учня М. Ковалинського: «Мати в собі святий дух є не що інше, як бачити істину божу, яка є єдиною істиною. Якщо її бачили Арістотель і його послідовники, то вони блаженні, якщо ні, вони безумні філософи» [2, с. 255-256]. Цілком в дусі неоплатонізму Псевдо-Діонісій Ареопагіт стверджував, що «до пізнання Найпотаємнішого ми можемо підступити лише відмовившись від будь-якої розумової діяльності» [3, с. 27]. Те, що підвладне для осягнення розумом – лише певні фігури, які приховують у собі потаємний зміст, який можна витлумачити тільки через символи. Єдиним шляхом богоуподібнення, неоплатоніки вважали занурення у внутрішнє «Я» як мікросвіт, який, у свою чергу, віддзеркалює великий світ, або макрокосм. Продовжуючи традиції неоплатонізму, Псевдо-Діонісій Ареопагіт стверджував, що пізнати Бога можна лише, «по-перше, споглядаючи упорядкованість створеного ним всесвіту, який до певної міри є відображенням і подобою Божественних прообразів, і по-друге, пізнання причини всього існуючого ми можемо досягти підіймаючись до потойбічного шляхом поступової відмови від усього оточуючого» [3, с. 71]. На відміну від неоплатоніків, Г. Сковорода вважав, що Першопочаток світу досяжний для осягнення розумом, але не всі на це здатні, бо розум більшості людей зосереджується на оманливій видимості. Справжнє пізнання здійснює лише та людина, яка за видимою стороною речей бачить невидиме, внутрішнє.

Слід відмітити, що вчення філософа про Бога розвинулось не на «голому» місці, а на творчих здобутках цілої плеяди національних мислителів – Івана Вишенського, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Петра Могили, Феофана Прокоповича, Георгія Кониського та багатьох інших. Але якщо у творчості корифеїв Києво-Могилянської академії – Феофана Прокоповича і Георгія Кониського помітний вплив західноєвропейської філософії Нового часу, то у їхнього послідовника – Г.

Сковороди, більшою мірою відображено традиції античної та середньовічної філософії. Розуміння Бога, як «таємної сили», що розчинена у світі і всім володіє, у мислителя подібне до тлумачення Бога філософами середньовіччя – Оригеном, Августином, Псевдо-Діонісієм Ареопагітом, Климентом Александрійським.

Великою заслугою Києво-Могилянської академії, на думку В. Нічик, було те, що в її добу філософія на Україні почала виділятися в окрему форму суспільної свідомості, яка в попередні епохи розвивалась у лоні релігії, літератури, мистецтва, і пов'язувалась, насамперед, із розв'язанням «смісловиттєвих проблем» та розумілась як мудрість і життя в істині. У порівнянні із західноєвропейською філософією, де остання більшою мірою орієнтувалася на раціональність, вітчизняна філософія «була вплетена в систему культури, що тяжіла до спіритуалістично-містичної духовності. Вищим щаблем у гносеологічній ієрархії був не розум, який теж не виключався, а Логос, що його розуміли і як Слово Боже, і як висвітлені ним смисли речей, і як пізнавальні акти, в тому числі й підсвідомі, інтуїтивні» [4, с. 55].

Тож не дивно, що у XVIII ст. творчість Г.Сковороди постала як синтез богослов'я і національної філософії, що було зумовлено не лише усталеною традицією, а й тією духовною кризою, в якій опинилась Україна завдяки експансії царської Росії. Саме звідси у Г.Сковороди і свій особливий підхід до богослов'я, яке, на його думку, є не що інше «как искоренение злых мыслей или, как Павел говорит, началов и властей» [2, с. 34].

ЛІТЕРАТУРА

1. Українська література XIV–XVI ст. – К.: Наукова думка, 1988. – 600 с.
2. Сковорода Григорій. Повне зібрання творів: У 2 т. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1973. – 574 с.
3. Мистическое богословие. – К., 1991. – 392с.
4. Нічик В.М. Петро Могила. – К., 1997. – 328с.

Янушевич І.А.

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та методології науки
Одеського національного політехнічного університету*

ГЛОБАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ТА ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ ДЕРЖАВНОСТІ В УКРАЇНІ

Зараз на Україні надзвичайно актуально стоїть завдання збереження єдиної держави і розробка в зв'язку з цим єдиної національної стратегії. В нових геополітичних умовах, що характеризуються реальними процесами зміни світоустрою, для сучасної політології і політичної практики особливо актуальним стає вивчення проблем національної і регіональної безпеки в їх нерозривному зв'язку з питаннями політичної стратегії українського суспільства. Становлення політики безпеки України як довготривалої програми забезпечення державно-національних інтересів зв'язано з реалізацією стратегічних національних пріоритетів збереження територіальної цілісності і суверенітету держави.

В умовах нових викликів, зовнішніх і внутрішніх загроз для політичної стабільності українського суспільства видається необхідним вивчення політичних взаємодій різних акторів політичного процесу, що по-різному трактують загрози безпеки і механізми її забезпечення. Ця діяльність позначається на виробленні національної стратегії України в умовах соціального простору, що трансформується.

Політичні національні стратегії можуть бути ідентифіковані залежно від специфічного типу пізнавальних стратегій, або, інакше кажучи, певних методологічних орієнтацій. Проблема полягає в тому, що відповідна політична технологія повинна відповідати прийнятій методології, а це вже сама по собі серйозна трудність. Як тільки ми починаємо обговорювати проблему методу, ми виходимо на більш ширші філософські питання.

Яке пояснення політичних феноменів може бути визнано адекватним і на якій підставі? Чи являється відсутність у конкретної науки (зокрема, політології) власного специфічного методу причиною її неспроможності як науки? Чи так вже важливо, звідки був запозичений метод? Важливо, щоб він давав результат. Тим більше, що для політики, якщо прийняти принцип «методологічного індивідуалізму», вимога наявності свого власного специфічного методу взагалі втрачає сенс.

Зважаючи на ці міркування, взагалі можливо виділити три наукові шляхи розробки політичної національної стратегії: індуктивний, гіпотетико-дедуктивний і синтетичний.

Індуктивний спосіб, який є стихійно-традиційним, припускає поетапне накопичення емпіричного матеріалу, подальше узагальнення даних, вироблення специфічних методів дослідження, встановлення законів або закономірностей на досліджуваному об'єкті, верифікацію і фальсифікацію тверджень. Саме по цьому шляху колись пішли майже усі науки: і природні, і гуманітарні і соціальні дисципліни, включаючи політологію [1; с. 177-178]. Але якщо природознавство на цьому шляху досягло значних успіхів, то як політична стратегія цей шлях не дав відчутних результатів. Політичні науки, майже позбавлені експерименту і кількісних засобів підтвердження і спростування її концепцій, поки не дали теоретичного знання, яке б відповідало необхідним ознакам, що пред'являються до всякої стандартної наукової теорії. Можливо, таке знання може з'явитися і в результаті розвитку індуктивного напрямку, коли історія багаторазово випробує різні політичні форми і інститути, але перспективи туманні, тоді як потреба в національній стратегії відчувається вже зараз. Тим більше, що емпіричний матеріал політичних наук швидко розростається і його, так або інакше, потрібно якось теоретично осмислювати і організовувати. Поки ця організація не буде здійснена, і політології як науки (у строгому значенні слова) не буде.

Ще один з можливих шляхів – гіпотетико-дедуктивний – припускає висунення гіпотези, яка імовірно пояснює певний круг явищ, і подальшу емпіричну перевірку наслідків з прийнятої гіпотези. Цей спосіб міркування і дії, здавалося б, має місце в політології. Чого варта одна тільки марксистська гіпотеза перевлаштування громадського життя на теоретичних началах. Проте ціна, яку доводиться платити за експеримент на людях, на жаль, занадто висока.

Третій шлях – це шлях синтетичний – характерний для більш менш розвинених (у емпіричному відношенні) областей знання, для тих предметних областей, де гостро відчувається потреба в науковій теорії, яка вирішує хоч би деякі їх проблеми. Тоді можна «зрізувати» шлях, можна відмовитися від тривалого і трудомісткого процесу поступового накопичення і узагальнення знань, а використати таку сталу національну стратегію, яку було відносно пропрацьовано. Цей спосіб побудови теорії знайшов своє застосування в гносеології і дав значні результати [2].

Приміром, Україна могла б скористатися моделлю побудови національної держави, яка успішно використовується в Ізраїлі. Сама ця держава створювалася як символ відродження і об'єднання єврейської нації. Основою державної ідеології Ізраїлю є принципи національного відродження і розвитку суспільства, а державноутворююча (титульна) нація контролює усі сфери суспільно-політичного життя країни – уряд, банки і фінанси, великий і середній бізнеси, ЗМІ і т. п.

Подібну картину можна спостерігати і у багатьох інших країнах світу, побудованих за принципом Національної держави. Окрім Ізраїлю тут в якості наочних прикладів можна привести такі країни як Китай і Іран – ці держави також рухаються по своєму суто національному культурно-історичному шляху розвитку. З упевненістю можна назвати національними державами і деякі колишні республіки Радянського Союзу – наприклад, Білорусію, Казахстан або Туркменістан. У усіх цих державах на першому місці знаходяться саме національні цінності і інтереси, і лише потім вже цінності, приміром, ліберально-демократичні, комуністичні або якісь ще.

Варто відмітити, що для національних держав взагалі властиво мати досить низький рівень злочинності і насильства в суспільстві в порівнянні з державами, де панує ліберальна ідеологія. Національна держава дозволяє корінному етносу жити у своєму традиційному культурному середовищі і успішно зберігати свою ідентичність (у відмінності, скажімо, від держави ліберальної, в якій часто-густо ліберальною пропагандою ведеться цілеспрямоване руйнування національних коренів і релігійних основ суспільства). Тому варто замислитися, чому багато народів, пішли шляхом побудови своєї Національної держави, а не стали створювати, скажімо, класичну ліберальну державу, за типом сучасної Франції або Англії.

Література

1. Цофнас А. Ю. Теория систем и теория познания / Цофнас А. Ю – Одесса: АстроПринт, 1999. – 308 с.
2. Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем / Уёмов А. И. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.

Бойко Н.А.

завідувач науково-дослідного відділу

*«Музей-діорама «Битва за Дніпро в районі Переяслава
і створення Букринського плацдарму восени 1943 року»*

Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

ДОКУМЕНТИ СВІДЧАТЬ: ОКУПАЦІЙНИЙ ПЕРІОД НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ 1941-1943 РОКИ

Розглядаються документи окремого фонду Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України – колекція мікрофотокопій документів німецько-фашистських адміністративних установ, армійських груп та їх тилових охоронних підрозділів, що діяли на окупованих східних територіях (ф. КМФ-8).

17 вересня 1941 р. до Переяслава ввійшли німецькі війська. Почався період тимчасової окупації Переяславського району, який тривав до 22 вересня 1943 року.

Військові підрозділи в окупованому місті почали створювати орган управління – гарнізонну комендатуру. В документі це зафіксовано так:

«Управління (продовольче управління 162 – авт.) створило з 3-го по 15-е жовтня в Переяславі пункт видачі продовольства і перетворило його в якості єдиного військового закладу одночасно в гарнізонну комендатуру. Цей населений пункт і його околиці були обшукані військами з метою виявлення руських солдатів, зброї і боєприпасів. Захоплених полонених і зібрану зброю і т. п. довелося відправити на збірний пункт в Яготин.

В даному районі призначені: 1 бургомістр, 1 заступник бургомістра, 1 секретар, 1 начальник колгоспу і 1 його заступник, які займаються питаннями збирання майже зібраного урожаю, який поки що знаходиться в снопах і копицях. Збір зернових і коренеплодів наразі ще продовжується» [4, арк. 228].

В звіті про роботу окремих гарнізонних комендатур, яка пророблена в період з 1-го по 19-е жовтня 1941 р. у розділі «Робота в конторах гарнізонних комендатур» наводяться перші кроки нової влади:

«Складаються списки жителів. Чоловікам призовного віку видаються посвідчення особи. До теперішнього часу в районі дій гарнізонної комендатури у Великій Каратулі появилися 50 цивільних і військовополонених. Видано 20 довідок про благонадійність, які призначені для звільнення українців із таборів для військовополонених» [4, арк. 229–230].

У селах району військові частини відразу ж почали призначати бургомістрів (так зазначено в документах – авт.). Документи, датовані 21 жовтня 1941р., зафіксували таке призначення в кількох селах.

«Гарнізонна комендатура призначила бургомістрів і начальників колгоспів у Студениках, Панфілах, на хуторі Сосновка, в Соснові і в Сомковій Долині» [4, арк. 226].

«В населених пунктах Єрківці і Старе бургомістри були призначені 111-ю піхотною дивізією» [4, арк. 225].

«8-а легка транспортна колона призначила бургомістрів у Великій Каратулі і на хуторі під Великою Каратуллю. В зазначених населених пунктах були призначені також тимчасово начальники колгоспів» [4, арк. 229].

«В районі розквартирування полку діють наступні бургомістри :

у Чопилках – Єрмак Хвилон Максимович,

у Панфілах – Лецат Євгеній Романович,

у Соснові – Бережний Павло,

на хуторі Сосновка – Данильченко Макар,

у Сомковій Долині – Царьох» [4, арк. 224].

«В якості бургомістрів призначені:

у Великій Каратулі – Обциренко Томас,

у Строковій – Юханович Роман,

у Сулимівці – Шамолов Симон,

На Хуторі ім.1 Травня під Великою Каратуллю – Овсієнко Олексій» [4, арк. 227].

У німецькому донесенні від 8 листопада 1941 року начальник оперативного тилу групи армій «Південь» телеграмою констатував: «314-й батальйон поліції завершив каральні операції в Переяславі» [2, арк. 110].

У німецькому журналі бойових дій 20 листопада 1941 року зазначено: «Поліцейський полк «Південь» завершив заходи по умиротворенню території в районі Переяслав – Золотоноша – Хорол» [2, арк. 207].

Наступний документ під грифом «таємно» від 12 листопада 1941 р. констатує: «В районах на схід від Києва знаходяться наші комендатури: в Переяславі – гарнізонна комендатура II 348» [2, арк. 140].

Комендантом гарнізонної комендатури II 348 (3 березня 1942 року зафіксовано в документі) був ротмістр фон Архер. «Комендант, не дивлячись на свій вік (67 років), справляє враження міцного і жвавого чоловіка, який обережно і енергійно справляється з поставленими перед ним завданнями» [5, арк. 19].

Гарнізонна комендатура II 348 була переведена в гарнізонну комендатуру I 348. Вдалося виявити документ, який це підтверджує: «Розпорядженням Головного командування сухопутних військ, Генерального штабу сухопутних військ / організаційного відділу /П/ № 2310/42 від 19.4. 1942 р. дозволено перетворити нижче перераховані комендатури в гарнізонні комендатури I /У/ згідно штатам військового часу № 2202 /У/: гарнізонні комендатури II /У/ 337, 348, 358, 368, 911, 933.

Вони отримують найменування: гарнізонна комендатура I /У/ 337 і т. д.» [1, арк. 17].

Ці комендатури різняться між собою штатним розкладом.

В «Наказі про введення гарнізонних комендатур» від 25 жовтня 1942 року подається штатний розклад:

«Гарнізонна Гарнізонна
комендатура / I / комендатура / II /
5 офіцерів і чиновників 3 офіцерів і чиновників
13 унтерофіцерів і рядових 9 унтерофіцерів і рядових
2 автомашини 2 автомашини
2 мотоцикли –
2 велосипеди 2 велосипеди»
[6, арк. 57].

Окреме місце в діяльності окупаційних органів влади посідала українська допоміжна поліція, кількісні показники кадрового складу якої не мали стабільності. Хоча один документ зафіксував «Число службовців допоміжної поліції в районах».

Згідно цього документу кількість службовців допоміжної поліції Переяславської гарнізонної комендатури I 348 складала 931 особу, із них Переяславський район налічував 587 осіб, а Бориспільський – 344 особи [3, арк. 268].

Документи зафіксували диверсії. Одна була проведена 10 червня 1942р.: «10.6. під Переяславською (за 10 км південно-західніше від Яготина) була перерізана лінія телефонного зв'язку залізниці» [9, арк.4]. Інша – 31 липня 1943 р.: «31.7. Зарубинці (11 км південніше Переяслава) зруйнована центрифуга на молочному пункті» [8, арк. 26].

В документі «Партизанські загони і їхні дії на території оперативного тилового району групи армій «Південь». Звітний місяць: червень 1943 року» від 7 липня 1943р. (гриф «таємно») зазначено:

«Можна сказати, що основна частина оперативного тилового району в основному вільна від великих організованих у військовому відношенні партизанських загонів. Партизанський загін чисельністю біля 300 осіб був виявлений тільки в лісовому районі в 50 км південно-східніше Києва на східному березі Дніпра, на розгром якого були кинуті відповідні сили, і який, за останніми донесеннями, в основному знищений. Він діяв вздовж берега Дніпра і поширював поле своєї діяльності через Переяслав в південному напрямку до залізниці Золотоноша – Ліпляве (лінія на Білу Церкву)» [10, арк. 40–41].

Телеграма від 26 липня 1943 року (гриф «таємно») містить згадку про переяславських партизанів: « В північній частині району компетенції управління гарнізонної комендатури в Переяславі активно діють 2 партизанських загони, із яких, як повідомляють полонені, один знаходиться в лісі і болоті між Григорівкою і Гостролуччям, північніше Баришівки, а другий в районі Круполя південніше Нової Басані. У лісі на захід від Хоцьок і у вигині Дніпра в районі Григорівки знаходиться 1 загін чисельністю 150 осіб, діяльність якого обмежується поки що грабунками і незначними нападами.

Крім звичних пограбувань продовольства дії партизанів в основному спрямовані на знищення жител старост і охоронців» [7, арк. 28–29].

В документі «Поява і дії партизанів на території оперативного тилового району групи армій «Південь» протягом липня місяця 1943 року» від 4 серпня 1943 р. про переяславських партизанів зазначено так:

«Північна частина району дій місцевої комендатури Переяслава піддається посиленням нападам з боку 2 партизанських загонів, які, можливо, зв'язані з моторизованою бандою Кохтана, що знаходилася частково за межами оперативного тилового району під Новою Басанню і північніше від неї. Сил і засобів для того, щоб знищити цю банду спільно з військами оперативного тилового району групи армій «Центр», немає» [8, арк.28].

Наведені архівні документи сприяють глибшому дослідженню окупаційного періоду на Переяславщині.

Література

1. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 138.
2. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 153.
3. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 156.
4. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 157.
5. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 172.
6. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 199.
7. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 227.
8. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 232.
9. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 466.
10. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 494.

Кухарєва Н.М.

завідувач науково-дослідного відділу

Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

ДИТЯЧА БЕЗПРИТУЛЬНІСТЬ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ У КІНЦІ 20-Х – НА ПОЧ. 30-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ ТА БОРОТЬБА З НЕЮ

Сльозами та горем, невимовним смутком та розпачем, нелюдською жорстокістю та мільйонами невинних жертв, наче смерч, пройшли по нашій рідній землі на початку ХХ століття революція, громадянська війна, колективізація, розкуркулення, голодомор...

Масова дитяча безпритульність в 20-х–30-х роках була не стільки наслідком капіталістичного минулого, скільки результатом протиріч післяреволюційного розвитку країни. Безумовно, в 20-х роках вона була посилена громадянською війною, голодом, епідеміями, безробіттям, а в 30-ті роки інспірована злочинною політикою сталінізму, формуванням тоталітарної системи. Голодомор 1932-1933 років багато в чому перекреслив здобуте у боротьбі з дитячою безпритульністю. Виникла нова її хвиля, породжена колективізацією, голодомором та політичними репресіями.

За соціальним складом переважну більшість безпритульних на початку 30-х років складали селянські діти (за підрахунками Р. Конквеста – 75%), що було обумовлено соціально-економічними і політичними процесами, які в той час відбувались на селі [5, с. 35]. Взимку 1932-1933 років дитяча безпритульність і смертність набули таких масштабів, що не рахуватися з цим стало вже не можливим. Відповідно до постанови КП(б)У «Про боротьбу з дитячою безпритульністю» (травень 1933 р.) при РНК УРСР було утворено Всеукраїнську, а при облвиконкомах – місцеві надзвичайні комісії боротьби з безпритульністю та жебрацтвом, створені сільські дитячі приймальники, організовані харчпункти при школах, створювалися трудові загони з підлітків тощо. Успіхи, хоча і надзвичайно хисткі, в боротьбі з безпритульністю виявили серед керівництва країни сумніви щодо доцільності існування комісій допомоги дітям. У листопаді 1932 р. ЦКДД була ліквідована, а її функції перейшли до товариства «Друзі дітей», що, безперечно, негативно вплинуло на весь процес ліквідації безпритульності як соціального явища.

Таким чином, боротьба з штучно створеною безпритульністю під час голодомору продовжувалася такими традиційними заходами як вилучення безпритульних з вулиці та розміщення їх в дитячих будинках, організація безкоштовних гарячих сніданків, застосування системи патронату, індивідуальна допомога з домінуванням силових методів. Відповідні органи дедалі частіше стали вдаватися до адміністративних і навіть каральних дій: ізоляції голодних районів, покарання батьків, які залишили дітей в надії на їх державне забезпечення, трудової мобілізації підлітків, примусового патронату дітей на селі тощо.

У Державному архіві Київської області знаходиться чимало документів, що свідчать про боротьбу з дитячою безпритульністю в кінці 20-х – на початку 30-х років ХХ століття. Так, станом на 1.04.1933 року в Переяславському районі було 616 безпритульних дітей, з них: до 3-х років – 70, старших 3-х років – 546, хворих – 39 дітей [2, с. 5].

Читаємо звернення до всіх завідуючих районними відділами народів: «Облвідділ Народів пропонує Вам на протязі 5-ти днів провести рішучу боротьбу з вуличною безпритульністю та дитячою бездоглядністю.

1. Підібрати всіх безпритульних та бездоглядних дітей, що вештаються по базарах, селах, залізницях, пристанях. Для чого організувати дитприємики, де таких немає.

2. Виявити дітей, що мають батьків та відрядити таких до батьків. Дітей-сиріт охопити інтернатними установами, організувавши такі на терені В/району.

3. На зав. РВНО покладається відповідальність за безпритульних дітей, що залишають район, шукаючи допомоги в других районах та містах області.

4. Під персональну відповідальність завдитбудинків вжити рішучих заходів щодо рецидивістів-втікачів, що систематично залишають дитбудинки, повертаючись на вулицю.

5. Зав. РВНО забезпечити інтернатні установи ідеологічно витриманими та методично озброєними кадрами зі складу робітників району.

6. Забезпечити медсанобслуговуванням інтернатні установи, розгорнувши профілактичну боротьбу з інфекційними захворюваннями.

7. На зав. РВНО персонально покладається відповідальність за своєчасне фінансування та матеріальний стан інтернатних установ району.

8. До одержання відповідних дотацій на боротьбу з дитячою безпритульністю зав. РВНО дозволяється витратити кошти із загального кошторису РВНО (Адм.-госп. витрати).

Не пізніше 25/V. 33 р. повідомити ОБЛВНО про пророблену роботу.

Зав. облвно (Скуратівський)

Інспектор интерн. установ (Фірова)» [3, с. 3].

Дітей забирали в дитбудинки, карантини, інтернатні установи, колгоспні та радгоспні патронати. У Переяславі в 30-х рр. існував дитбудинок в приміщенні нинішньої гімназії. А 20 травня 1933 р. було організовано ще один додатковий дитбудинок-колектор на 40 дітей, де згодом знаходилася станція техобслуговування по вул. Сковороди. Фінансування та утримання цього дитбудинку обходилося державі в суму 21 тис. крб. на рік [4, с. 2].

Нелегко жилося дітям в цих державних установах. Для забезпечення життєздатності дитячого організму, не нижче навіть голодної норми, необхідно було мати щодня: 300 грамів хліба, склянку молока, пів-яйця, 5 грамів цукру, жирів і 25 грамів м'яса. Такої норми не мали навіть робітники у містах, а тим паче діти. Уряд дбав про новобудови п'ятирічки, зводив підвалини «світлого майбутнього», а затьмарені від голоду діти мріяли тоді про рятівний шмат хліба [1, с. 9].

Як дізнаємося із документів архіву, харчування дітей було незадовільним внаслідок недоотримання дитбудинками належних продуктів, деякі продукти харчування купувалися за ринковими цінами, чим фактично зменшувалися бюджетні асигнування. Ліміти, які були виділені центром, не

відповідали фактичній кількості дітей. Так, на Переяслав відпускалось 150 пайків, а насправді потрібно було 200 [4, с. 2].

У іншому документі читаємо: «Деякі дитбудинки майже не мають одягу, білизни, взуття, ліжкового приладдя, діти ходять обірвані, сплять на соломі (Житомир, Золотоноша, Переяслав, Андрушів, Конотоп)» [3, с. 3].

Дитячі інтернатні установи надзвичайно перевантажені, велика скупченість дітей, бруд, неприпустимий санітарний стан, серед підлітків є випадки відкритої форми венеричних захворювань. Дитячі заклади були перевантажені ще й з тієї причини, що відділи праці не приділили уваги тим підліткам, яких можна було б використати на роботі, й замість розвантаження вони ще більше поповнюються за рахунок притоку дітей із села та тих, які були взяті в свій час на патронат.

У дитбудинки потрапляли не тільки діти – круглі сироти, а й такі, у яких були батьки або один із батьків. Часто-густо батьки залишали дітей на залізничних станціях, на базарах, сподіваючись, що їх підберуть і вони зможуть вижити. Але органи намагались знайти батьків чи родичів дітей і відправити їх додому. Так, в розпорядженні всім облвідділам наросвіти від 9. 01. 1933 р. в п. 2 прописано: «У зв'язку з тим, що в останній час помічається великий приплив дітей куркулів та одноосібників, батьки яких часто, попадаючи під вплив куркулів та підкуркульників, кидають дітей, не бажаючи про них турбуватися, органам охорони при затриманні безпритульних та бездоглядних, виявляючи їх батьків та родичів, належить таких дітей відправляти до батьків» [2, с. 5]. Зрозуміло, що під час голодомору 1932-1933 рр. дітей таким чином відправляли на вірну смерть, бо вдома не було чого їсти.

Головними соціально-економічними та політичними причинами виникнення дитячої безпритульності в радянській Україні у 20-х – 30-х роках ХХ ст. слід вважати:

- 1) низький матеріальний рівень життя багатьох родин;
- 2) безробіття, яке було найбільш розповсюджене серед молоді;
- 3) недоліки становлення нової освітньо-виховної системи, фактична недоступність системи освіти для певної частини дітей;
- 4) соціально-психологічний клімат перехідного періоду, формування маргінальної особистості;
- 5) соціально-класова політика радянського уряду та формування авторитарної політичної системи;
- 6) політичні репресії та депортації населення України;

7) суперечливий процес становлення системи охорони дитинства в радянській Україні.

Як правило, проблема безпритульності виникає в будь-якому суспільстві, де панує хаос, жорстокість, цинізм, де немає християнської любові, добра, де нехтуються елементарні людські права та свободи. Згадуючи трагічні сторінки нашої історії, ми повинні навчитись робити правильні висновки, розуміти справжні причини, які породили таке явище як безпритульність дітей, адже ця проблема знову постала перед нашою громадськістю вже в незалежній Українській державі.

Література

1. Виноградова-Бондаренко В. Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х рр. XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / В. Є. Виноградова-Бондаренко. – К., 2001. – 21с.
2. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 78. – Арк. 5
3. Там само. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 83. – Арк. 3
4. Там само. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 92. Арк. 2
5. Зінченко А. Г. Дитяча безпритульність в Радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років XX ст.: дис. ... канд. істор. наук / А. Г. Зінченко. – Одеса, 2002. – 189 с.

МАНУФАКТУРНЕ ВИРОБНИЦТВО ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XIX СТ.

На початку XIX ст. промисловість в Україні була в основному представлена ремісничими майстернями. Одночасно з ними діяли нечисленні мануфактури. Зародження мануфактур відбувалося на основі сільських промислів, міського ремесла та кустарного виробництва кількома шляхами: виробник ставав підприємцем; торгівельний капітал підпорядковував промислове виробництво; мануфактури засновували приватні особи та держава [4, с. 155].

Мануфактура – підприємство, базоване на ремісничій техніці, поділі праці, вільнонайманій робочій силі. Ця стадія розвитку промисловості історично передувала великому машинному виробництву. У Волинській губернії існувало декілька типів мануфактур – розсіяна (децентралізована), централізована і змішана. За формами власності мануфактури поділялися на державні (казенні) і приватні (шляхетські, купецькі, змішані та ін.), за характером праці – на капіталістичні (орієнтовані на використання найманої праці), кріпосницькі (робочою силою в них були залежні селяни), і змішані.

Технічною передумовою для створення мануфактур було широке використання водяного колеса. Серед водяних млинів були переважно дрібні, що мали по одному або двоє коліс. Наприкінці XVIII ст. у Луцькому повіті діяло 143 млини з одним колесом і 36 – з двома, у Кременецькому – відповідно – 73 і 123, Володимирському – 173 і 52. Зустрічалися й більші млини: на території Володимирського повіту працювало 8 млинів з трьома колесами, чотири – з чотирма і три – з п'ятьма [5, с. 43].

Примітивними мануфактурами були підприємства з виробництва скла – гути. Наприкінці XVIII ст. у Волинській губернії переважали підприємства, де працювало 15-20 кріпосних робітників, хоч іноді поміщики-власники застосовували й найману працю. Так, із 9 гут західноволинського регіону найману працю використовували лише три (Куклянська і Каноницька Луцького, Суразька Кременецького повіту), кріпосну – шість (Городельська, Станіславицька, Шклянська, Пікулінська, Макечківська Кременецького повіту і Лісовська Луцького повіту). Переважна більшість гут працювала на

місцевому матеріалі, лише дві – Суразька і Городельська – отримували матеріал з Корця [5, с. 44].

В с. Гута Рівненського повіту з 1765 р. працювала скляна мануфактура, яка належала поміщикаві, котрий і забезпечував виробництво всім необхідним зі своїх маєтків. Заклад виробляв просте скло, яке збувалося на локальному ринку. Прибуток мануфактури складав 90 руб. сріблом за рік. [7, с. 143]

За 1836 р. збереглася відомості про дві гуди мануфактурного типу, одна з яких знаходилася в Луцькому повіті. На цьому підприємстві сотня пляшок продавалася за 3 руб., склянок – 75 коп., а чарок – 50 коп. [1, арк.18].

Виявлення в басейні річки Корчик, притоки Случі, покладів якісних каолінових, бентонітових і пегматитових глин, наявних великих запасів промислового піску, польового шпату та інших необхідних матеріалів, багатий місцевий землевласник і поціновувач «білого золота» князь Ю. Чарторийський створив 1784 р. у своїй вотчині, містечку Корець поблизу Новограда-Волинського, першу на території сучасної України порцелянову мануфактуру [3, с. 259].

У 1799 р. розпочалося спорудження фаянсової мануфактури у містечку Гродниця на правому березі р. Случ. Вже у 1807 р. підприємство випускало фаянсову продукцію. А 1803 р. у містечку Баранівка, що також розташовувалось поблизу Случі, під керівництвом Міхаеля де Мезера, який роком раніше викупив у місцевої поміщиці Гагаріної земельну ділянку, почалося спорудження приміщень для нової порцелянової мануфактури. 1815 р. російський уряд дозволив власникові баранівської мануфактури право ставити державний герб на виробках, а також виділив фінансову допомогу на розвиток виробництва [3, с. 262].

Широкого розповсюдження на Волині досягло залізорудне виробництво. Так, якщо у 1816 р. мануфактур по виробництву заліза з кількістю робітників 15 і більше працювало лише шість, то у 1846 р. лише в Житомирському повіті таких було вісімнадцять [2, арк.120].

У містах і містечках Волинської губернії мануфактури так званого розсіяного типу були найчисельнішими саме в суконній промисловості. Вони ґрунтувалися як на праці залежних селян, та і на вільнонайманій робочій силі. Загалом, на початку XIX ст. (у 1804 р.) у Волинській губернії працювало 4 суконні мануфактури, на яких працювало 330 робітників. На 21 верстаті вони за рік виробили трохи більше 27 тис. аршинів сукна, переважно солдатського [8, с. 19]

Центром розвитку суконної мануфактури стали Заславський та Володимирський повіти губернії. У 1809 р. на Волині працювало 9 суконних мануфактур, у 1814 р. – 13, а в 1816 р. – 20. Щоправда, у 1814 р. із 13 мануфактур 8 були дрібними (кількість верстатів на кожній з них не перевищувала трьох). За соціальним станом власники цих підприємств поділялися так: шестеро з них були чиновниками, а семеро – так званими «содержателями» із дрібних купців. На всіх 13 мануфактурах було 72 верстати, а загальне виробництво сукна та іншої продукції складало 67 630 аршин на рік.

Більшість суконних мануфактур на Волині ґрунтувалися на найманій праці. У суконне виробництво активно вкладали кошти купці. Уже в 1814 р. у Волинській губернії проявилася чисельна перевага купецьких суконних мануфактур над поміщицькими, а в 1832 р. вона стала кількаразовою. Не слід також забувати, що купці також орендували деякі поміщицькі підприємства. У списках власників або орендаторів суконних фабрик Волині за 1828 р. було декілька іноземців: Бейз у Заславі, Фромерт у Полонному, Гібнер у Черняхіві, Гааге й Шмідт у Горохові, Галле в Куневі [6, с. 17]

Наприкінці XVIII ст. значна мідноливарна мануфактура – гамарня – діяла в с. Старий Тараж Кременецького повіту. Тут виготовляли не тільки устаткування для гуральництва, а й різний посуд на ринок (близько 15 найменувань). Крім 30 підданих селян, гамарю обслуговували кваліфіковані наймані робітники [5, с. 44]

Отже, поряд з цеховим та кустарним виробництвом, у волинських містах і містечках наприкінці XVIII ст. виникли перші мануфактури, засновані переважно на праці кріпосних селян, хоча існували мануфактури, на яких використовувалася вільнонаймана праця. Поява цієї нової структури виробництва зумовлювалася переважно економічними інтересами великих землевласників, а також потребами держави, особливо щодо військового забезпечення. Зустрічались різні типи мануфактур – від централізованих до розсіяних, які зосереджувались у Новоград-Волинському, Заславському, Житомирському та Рівненському повітах.

Література

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі: ЦДІАК України), ф. 442 «Канцелярія київського, подільського, волинського генерал-губернатора», оп. 1, спр. 2040, 467 арк.
2. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 6476, 142 арк.

3. Вітренко В. Створення виробництва «білого золота» на Волині в кінці XVIII – на початку XX ст. / В. Вітренко // Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині. – Науковий збірник. (Вип. 2) – 2009 р. – С. 259-268.
4. Засипко М. Розвиток мануфактурного виробництва в період гетьманування Д. Апостола / М. Засипко // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2013. – Вип. 22–23: До 85-річчя акад. В. Грабовецького. – С. 154–158.
5. Карліна О. М. Стан розвитку ремесел і промислів у західних повітах Волинської губернії наприкінці XVIII ст. / О. Карліна // Науковий вісник ВДУ: Історичні науки. – Луцьк, 1998. – Вип. 1. – С. 42–45.
6. Карліна О. Суконне виробництво в містах і містечках Волинської губернії (кінець XVIII ст. – початок 1860-х років) / О. Карліна // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2015. – Вип. 5. – С. 15-21.
7. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні / О. Нестеренко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959-1962. – Ч. 1-2. – Ч. 2: Фабрично-заводське виробництво. – 1962. – 580 с.
8. Соловйова Т. Суконне виробництво Волинської губернії в першій чверті XIX століття / Т. Соловйова, О. Ткаченко // Переяславський літопис: зб. наук. ст. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – Вип. 5. – С. 17–22.

Мочкін С.А.

аспірант

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

**ТРАГІЧНА ДОЛЯ САКРАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК
ІУДАЇЗМУ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР
(ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-Х – ПОЧАТОК 1970-Х РОКІВ)**

Складником духовного життя західного регіону України повоєнної радянської доби була наявність тут представників іудаїзму. У другій половині 1940-х – на початку 1970-х років серед основних напрямків партійно-державної політики стосовно іудейської релігії в СРСР, Українській РСР як його складовій частині, її західних областей були антисіоністські кампанії, денаціоналізація традицій єврейського народу, перешкоджання виїзду (алії) до Ізраїлю громадян єврейської національності, дискредитація, адміністрування і застосування репресивних заходів проти послідовників цієї конфесії, ін. [3, с. 603].

З перших днів своєї післявоєнної діяльності пильну увагу з боку органів державної безпеки привертала Львівська синагога, яка відновила своє існування невдовзі після визволення міста від нацистських окупантів. Голову юдейської громади Д. Соболя підозрювали у причетності до агентури американської розвідки, звинувачували у сіонізмі. Після його від'їзду до Польщі в жовтні 1945 року головою громади при Львівській синагозі став Л. Серебряний.

Синагога була значним національно-культурним центром юдейства Львова, осередком благодійності, сприяння розвитку освіти та культури єврейського населення. За підтримки керівництва синагоги було організовано пункт транзиту нелегальної алії євреїв в Палестину через Польщу. Ці та інші факти практичної діяльності синагоги, юдейської громади міста Львова загалом радянська влада оцінювала як свідчення нерелігійного стилю її роботи та грубого порушення законодавства про культури. Засобами тиску партійно-державної влади на громаду стало усунення від виконання обов'язків рабина й кантора, арешт органами державної безпеки в березні 1947 року голови громади Л. Серебряного, якого звинуватили у єврейському націоналізмі [3, с. 580–581].

Відповідно до рішення Шевченківського райвиконкому міста Львова за № 220 від 27 березня 1962 року синагогу було закрито, а її приміщення передано

під спортзал поліграфічного інституту імені Івана Федорова та районну бібліотеку для дорослих. Віруючих звинувачували у здійсненні валютних операцій, спекуляції та зв'язках з іноземними дипломатами [5, арк. 3–5].

Однією з найчисельніших у західному регіоні України була юдейська громада Чернівців. До війни тут діяло близько 170 релігійних об'єднань з понад 30 тисячами віруючих. У перші повоєнні місяці відродили свою діяльність 79 громад. Однак, у серпні 1945 року внаслідок еміграції єврейського населення їх залишилося 27; 14 з них здійснювали релігійні відправи на приватних квартирах.

Рішенням бюро Чернівецького обкому КП(б)У від 14 грудня 1946 року було увільнено з посади уповноваженого Ради у справах релігійних культів (РСРК) по області П. Котлярова, якого звинувачували у матеріальній залежності від іудейської громади. Враховуючи наявну кількість юдейських громад в місті Чернівці (станом на квітень 1948 року їх налічувалося 14), республіканське керівництво поставило перед новим уповноваженим РСРК по області завдання детально вивчити й проаналізувати характер діяльності юдейських осередків. Мова йшла про кількісний склад віруючих, питому вагу з-поміж них корінних жителів міста та прибулих зі східних регіонів країни, територіальну віддаленість громад одна від одної, місткість синагог, виявлення можливості скорочення діючих громад шляхом їх злиття. Внаслідок вжитих уповноваженим заходів на квітень 1949 року лише продовжували своє функціонування 3 громади міста (по одній закріпленій за кожною з 3 уцілілих синагог) [3, с. 581–583].

Станом на 1 січня 1945 року в іншій області західного регіону України – Станіславській (тепер – Івано-Франківській) – залишалося лише 4 довоєнні громади – у Станіславі (Івано-Франківську), Гвіздці, Рогатині та Коломиї. Слід підкреслити, що вони так і не були зареєстровані через їх нечисельність, відсутність рабина чи культового приміщення. Зокрема, найбільша з них громада у Станіславі налічувала станом на 31 липня 1946 року всього 52 особи. Вона не мала змоги відремонтувати приміщення для молитов власними силами; крім того, державні органи сліdkували, щоб не здійснювався збір коштів серед членів громади. Однак, після довгих зволікань юдейській громаді міста була надана в користування частково зруйнована синагога по вул. Чапаєва, 28. Утім, оскільки юдейська громада Станіслава так і не змогла провести ремонт переданої їм синагоги, то за рішенням міськвиконкому від 3 вересня 1952 року синагога була передана міському товариству глухонімих. В інших містах області приміщення

колишніх юдейських культових споруд використовували наступним чином: Брошнів – переобладнано під клуб, Рожнятів – під кінотеатр, Городенка – під маслозавод, Болахів – під склад, а згодом спортзал [1, с. 356–358].

У звіті уповноваженого РСРК по Україні, зазначалося, що у 1950 році було прийнято рішення поступово ліквідувати незареєстровані юдейські громади Закарпатської області через їхню малу кількість, залишивши діючими лише чотири об'єднання в Ужгороді, Береговому, Мукачевому та Хусті [3, с. 585].

Закриття синагог та їх переобладнання відбувалось і в Рівненській області. Так, вже у 1945 році було розібрано синагогу міста Березно. У жовтні 1959 року синагогу міста Рівного закрили та передали спортивній організації «Авангард» разом із рухомим майном. Синагога селища Степань, яку закрили ще у 1939 році та використовували під склад Степанського районного споживчого товариства, станом на 1961 рік підлягала знесенню. За даними одночасного обліку релігійних громад, станом на 10 вересня 1961 року в області було 2 недіючі синагоги. Рішенням облвиконкому від 27 жовтня 1962 року одну з них – у місті Дубно – передали у розпорядження місцевого осередку Добровільного товариства сприяння армії, авіації та флоту (ДТСААФ) [6, с. 169–170].

Процес руйнування синагог не оминув і Волинську область. Так, Велика хоральна синагога Володимира-Волинського, яка знаходилась по вулиці Шкільній, на межі 1940-х–1950-х років була розібрана, а матеріал використаний для будівництва аеродрому в селі Жовтневе. Стіни будівлі були настільки міцними, що для їх руйнування застосували танкові тягачі [7, с. 51]. Приміщення іншої синагоги міста, яка знаходилась по вулиці Луцькій, в післявоєнний період передали для господарських потреб консервного заводу [8, с. 54]. Дерев'яну синагогу міста Устилуг після війни радянська прикордонна застава використовувала як конюшню [4]. Синагога міста Берестечка Горохівського району після війни переобладнана в житловий будинок, внаслідок перебудування зазнала значних руйнувань. Приміщення синагоги в Камінь-Каширську у 1945 році переобладнали в дитсадок № 1. Ковельська синагога після війни переобладнана в Палац учнівської молоді [2, с. 48, 126]. Приміщення колишньої великої синагоги міста Любомля у 1947 році розібрали на цеглу, якою вимостили дорогу. Від споруди залишився лише фундамент. На місці храму побудували крамницю [2, с. 196–197].

Сумною виявилася доля іудейських культових споруд міста Луцька. Дві синагоги міста в повоєнний час використовувалися як житлові будинки

[2, с. 164, 172]. Приміщення синагоги Ашкеназі на Вульці було розібране в 1950-х під час забудови вул. Леніна [2, с. 162]. Синагогу міста Луцька під назвою Олицький Бет-гамідраш в 1950-х роках переобладнали в кінотеатр [2, с. 168–169]. Знищення загрожувало й синагозі, що знаходилася поблизу Луцького замку. У 1955–1956 роках Республіканська науково-реставраційна виробнича майстерня склала технічний проект консервації та робочі креслення синагоги. Проте реставраційні роботи не проводилися. Станом на 1959 рік підземелля частково були засипані сміттям, західна стіна майже розібрана, з інтер'єру зникли біма, ліпнина, декоративні елементи. 4 жовтня 1962 року Волинський обком КПУ рекомендував зняти пам'ятку з державного обліку через загрозу обвалу будівлі, що й було зроблено. З метою імітації становища, наближеного до воєнного та проведення подальших рятувально-аварійних робіт, на початку 1970-х років вирішили підірвати будівлю синагоги. За кілька днів до вибуху головний архітектор області Лев Санжаров повідомив про акцію Державну архітектурно-будівельну інспекцію (Держбуд) України. Звідти негайно відправили телеграму про заборону нищення синагоги. Таким чином, вдалося врятувати від руйнування цю унікальну пам'ятку архітектури XVII століття [2, с. 163].

Таким чином, внаслідок проведення радянською владою низки антирелігійних кампаній протягом другої половини 1940-х – початку 1970 років сакральна спадщина іудейської конфесії у західних областях України, як і всіх інших конфесій регіону, зазнала значних втрат. Іудейські культові споруди, які вистояли в трагічні 1941–1944 роки, піддались забуттю та руйнації партійно-державною владою СРСР під час боротьби проти так званих «космополітів», а також через довільне адміністрування і недбале ставлення до культурної спадщини.

Література

1. Андрухів І. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках XX століття. Історико-правовий аналіз / Ігор Андрухів. – Івано-Франківськ.: Лілея-НВ, 2006. – 432 с.
2. Антонюк Я. М. Трагедія руйнації храмів. Волинська область. XX століття: історико-краєзнавчий довідник / Ярослав Миколайович Антонюк. – Луцьк: Надстир'я, 2014. – 280 с.
3. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / Віктор Войналович. – К.: Світогляд, 2005. – 741 с.

4. Гнатюк Л. Місто храмів, монастиря та синагоги – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://volodymyrmuseum.com/krayeznavchi/127-misto-khramiv-monastyrya-ta-synahohy>.

5. Державний архів Львівської області, ф. Р–1332, оп.1, спр. 18, 195 арк.

6. Загребельна Л. В. Конфесійне життя Рівненщини у 60-х – першій половині 80-х рр. ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11 / Загребельна Людмила Володимирівна. – Острог, 2011. – 228 с.

7. Музиченко В. Володимир єврейський. Історія і трагедія єврейської громади м. Володимир-Волинського / Володимир Музиченко. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2011. – 256 с.

8. Янович Б. Пам'ятки іудейської культури у м. Володимирі-Волинському / Богдан Янович, Олексій Петрунін // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Володимир-Волинський в історії України і Волині: Наук. збірник. – Луцьк, 2009. – С. 53–56.

Ніколайчук Д.О.

аспірант

Інституту історії України Національної академії наук України

ІНСТИТУТ КИЇВСЬКОГО ЦИВІЛЬНОГО ГУБЕРНАТОРА: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ

Упродовж кінця XVIII – поч. ХХ ст. уряди Російської і Австро-Угорської імперій, зазначає доктор історичних наук, професор О. Реєнт [9], здійснювали щодо українців колонізаторську політику, постійно намагалися розчинити їх у пануючому етнічному середовищі, позбавити можливості для будь-яких форм національної самоорганізації.

Важливим інструментом цієї політики стали губернські правління та їхні очільники.

Система губернського управління в Російській імперії була громіздкою, заплутаною, в якій досить складно виділити прерогативи сфер діяльності чиновницького апарату. Але все-таки центральною фігурою державного управління на місцях був губернатор, який за своїм статусом був єдиним і повноважним представником центральної влади [4, с. 92].

Київська губернія як адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії утворена 18 грудня 1708 р. при першому поділі Росії на губернії. Губернське правління було введено указом 7 листопада 1775 р., а за указами від 16 та 18 вересня 1781 р. Київська губернія реформована у намісництво. Відповідними указами від 30 листопада, 12 та 31 грудня 1796 р. замість Брацлавської губернії утворено нову – Київську, принаймні, придніпровська частина колишньої Київської губернії відійшла до тодішньої Малоросійської, 1802 р. поділеної на Чернігівську та Полтавську. Такий адміністративно-територіальний поділ зберігався до 1925 р. [6, с. 220]. Київська губернія адміністративно поділялась на 12 повітів: Київський, Бердичівський, Васильківський, Звенигородський, Канівський, Липовецький, Радомисльський, Сквирський, Таращанський, Уманський, Черкаський, Чигиринський [7, с. 24-25].

Обов'язки та повноваження цивільного губернатора у різні періоди становлення управлінської моделі Російської імперії пройшло ряд етапів. Після інкорпорації українських земель до складу Російської імперії та ліквідації традиційної системи полково-сотенного устрою, упродовж XIX ст. відбувається процес формування та утвердження інституту цивільного губернатора, який фактично став чиновником вищої влади управління в краї, що призначався імператором для виконання «Його Волі» [1, с. 46].

Усе коло повноважень губернатора регламентувалися такими нормативно-правовими актами: «Наказ гражданским губернаторам» [15] (1837 р.), «Положения о земских губернских и уездных учреждениях» [10] (1864 р.), «О пространстве и пределах власти Губернаторов» [11] (1866 р.), «О предоставлении местным административным властям права издавать обязательнее постановления» [12] (1876 р.), «О мерах к охранению государственной безопасности и общественного спокойствия» [13] (1881 р.), «Правила о местностях, объявляемых состоящими на военном положении» [14] (1892 р.).

«Наказ губернаторам» від 3 червня 1837 р. найповніше відобразив обов'язки губернатора та детально означив звітність, яка на той час поступово ставала важливою формою контролю за його діяльністю. Зазначений законодавчий акт вперше детально визначав куди, кому і яка конкретно інформація мала надаватись, що дозволяє нині визначити першочергові завдання губернатора у кожен конкретний період [8]. За оцінкою російського історика О.Градовського, посада губернатора відзначалась надлишком повноважень. Так, йому необхідно було стільки

бачити, передбачити, направити, відвернути, вказати, простежити і заборонити, що добросовісне виконання повноважень з кожним роком ставало все важчим [3, с. 477].

Сучасна вітчизняна дослідниця, Р.Воробей, оцінюючи загальний обсяг повноважень губернатора зазначає: «бачимо значний обсяг його прав і обов'язків та досить низький рівень самостійності у здійсненні керівництва губернією. Головні повноваження губернатора зводилися до впровадження системи заходів щодо збереження правопорядку та існуючого ладу» [2, с. 19]. При цьому, науковець, виділяє, що «головна функція губернатора полягала саме в здійсненні загального нагляду за діяльністю всіх установ, посадових осіб та органів самоврядування губернії» [2, с. 19].

Упродовж другої половини ХІХ ст. владні повноваження начальника губернії Російської імперії лише розширювались. Якщо центральна влада намагалася забезпечити якнайкраще виконання свого розпорядження, то воно адресувалося заздалегідь губернатору. Цим пояснюється велика кількість його обов'язків, які за своїм змістом були різносторонні [5, с. 35].

Повноваження губернатора, як головного представника імператора й центральної влади в губернії полягали в керівництві всією місцевою адміністрацією, у тому числі і становою, а також в оприлюдненні законів. Нагляд здійснювався шляхом щорічних ревізій, перевіркою звітної документації. Губернатор головував у комітетах і комісіях, які укладали кошториси земських зборів, встановлювали ціни на основні продукти харчування, контролював виконання державних і місцевих повинностей, зокрема виплату прямих податків і недоїмок, схвалював торги до 20 тис. рублів. На губернатора покладался обов'язок комплектувати й утримувати війська, контролювати виконання рекрутської повинності. Губернатор був начальником місцевої поліції, відповідав за дотримання державної безпеки та соціально-господарської життєдіяльності населення, зокрема за функціонування медичної і санітарної служб [16, с. 238].

Важливим обов'язком губернатора було формування дієвого і надійного місцевого адміністративного апарату. Раз на три роки проводились дворянські вибори до місцевих адміністративних органів. Міські – через два дні після дворянських. За три дні до їх початку, губернатор надсилав губернському голові дворянства списки за даними кримінального департаменту та повітових судів про тих дворян, які перебували під судом або слідством. Останній надавав зустрічну інформацію начальнику губернії про осіб, які прибули на вибори і просив письмового дозволу на відкриття

першого засідання. Фактично цим і обмежувалась участь губернатора у виборах, за умови, якщо присутні дотримуватимуться норм та вимог законодавства [5, с. 38].

Ліберальні реформи 1860-70-х рр. значно вплинули на повноваження губернатора. Селянська реформа 1861 р., проведена за участю губернаторів, залишала за цією посадою функцію нагляду за селянським самоуправлінням. Відокремлення суду від місцевої адміністрації 1864 р. зводило нанівець судові повноваження губернатора. Земська реформа 1864 р. і міська реформа 1870 р. звільнили губернатора від вирішення місцевих соціально-господарських питань, але підвищили наглядово-контролюючі функції. Контрреформи імператора Олександра III розширили повноваження губернатора, надали йому право впливати на судові рішення, контролювати вибори суддів та присяжних засідателів, затверджувати на посадах членів земських установ. У роки царювання імператора Миколи II губернатори брали участь в організації боротьби з революційним, радикальним і соціально-національними рухами. Інститут губернаторства був ліквідований у ході лютневих подій Російської революції 1917–1921 рр. [16, с. 238].

Отже, на губернатора, як керівника краю покладался контроль за дотриманням на місцях законів Російської імперії, формування губернського чиновницького апарату, нагляд за відбуванням повинностей в краї, збором казенних коштів, вирішення господарських питань, ревізії стану речей в губернії. Разом з тим губернатор виконував додаткові обов'язки: призначати та затверджувати на виборних посадах чиновників, брати участь у спеціально створених комісіях з різного життя губернії, забезпечувати війська провіантом та фуражем, стежити за належним станом доріг та інших сфер інфраструктури в краї. Губернатор, фактично, виконував роль фундатора російської державності на місцевому рівні.

Література

1. Воробей Р.Б. Формування та становлення системи місцевих органів державної влади та управління в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття (на прикладі Чернігівської губернії) / Р.Б.Воробей: Дис... канд. наук: 25.00.01. – 2008. – 354 с.
2. Воробей Р.Б. Система місцевих органів влади та управління в другій половині XIX ст. (на прикладі Чернігівської губернії). – Чернігів: КП «Вид. «Чернігівські обереги», 2004. – 104 с.

3. Градовский А.Д. Собрание сочинений. Т. 9: Начала русского государственного права. Ч.3: Органы местного самоуправления. – 2-е изд. – СПб.: Тип. М.М.Стасюлевич, 1908. – 793 с.
4. Грукач В. Нормативно-правова база діяльності органів місцевої влади в Україні у ХІХ – на початку ХХ ст. / В. Грукач // Наукові записки з української історії. – 2012. – Вип. 32. – С.92.
5. Маркевич О. Один рік з життя губернатора / О.Маркевич // Київська старовина. – 2011. – №2. – С. 34-47.
6. Маркова О.Є. Київська губернія / О.Є.Маркова // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2007. – 528 с.
7. Мозговой В.Г. Киевская губерния. Очерк / В.Г.Мозговой. – Киев: Губернская типография, 1881. – 106 с.
8. Полное Собрание Законов Российской Империи (далі: ПСЗ РИ). – Собр. II. – Т.ХІІ. – № 10303.
9. Реєнт О.П. Україна в імперську добу: (ХІХ – початок ХХ ст.) / О.П.Реєнт. – Киев: НАН України, Ін-т історії України, 2003. – 338 с.
10. ПСЗ РИ. – Собр. 2-е. – Т. XXXIX. – № 40457.
11. ПСЗ РИ. – Собр. 2-е. – Т. ХLІ. – № 43501.
12. ПСЗ РИ. – Собр. 2-е. – Т. LІ. – № 56203.
13. ПСЗ РИ. – Собр. 3-е. – Т. І. – № 350.
14. ПСЗ РИ – Собр. 3. – Т. ХІІ. – № 8757.
15. ПСЗ РИ. – Собр. 2-е. – Т. ХІІ – №10303.
16. Шандра В. Губернатор / В.Шандра // Енциклопедія історії України: Т.2: Г-Д / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.:В-во «Наукова думка», 2004. – С.238.

Панасюк О.П.

аспірант кафедри всесвітньої історії

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ БІЛОРУСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Державотворення Білоруської Народної Республіки має чимало складних, суперечливих моментів, які вимагають детального дослідження джерел для реконструкції подій. Цінними у цьому плані є архівні матеріали. Документи із зазначеної проблематики зберігаються у фондах таких установ: Національного архіву Республіки Білорусь (Мінськ), Національного історичного архіву Білорусі (Мінськ), Білоруського державного архіву-музею літератури і мистецтва (Мінськ), Архіву Актів Нових у Варшаві, Литовського центрального державного архіву (Вільнюс), Державного архіву Російської Федерації (Москва), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (Київ), Центрального державного архіву громадських об'єднань (Київ).

Основу дослідження проблематики складають документи Національного архіву Республіки Білорусь (НАРБ). В даному архіві до історії виникнення та діяльності БНР безпосередньо чи дотично мають відношення матеріали п'яти фондів: №№ 60 п. «Комісія (Істпарт) (ЦК КП(б)Б)», 325 «Рада Народних міністрів», 455 «Державний театр Білоруської Народної Республіки (БНР) м. Мінськ», 827 «Генеральне консульство БНР в Константинополі», 864 «Консульство БНР в Ризі». Найважливішим є фонд № 325, що містить протоколи та резолюції I Всебілоруського з'їзду, документи про виникнення Білоруської Народної республіки, функції її вищих органів влади та ін.. Загалом у фонді один опис, який включає 229 справ за 1917-1925 рр., в тому числі переклади деяких документів з німецької, французької мови на російську [6; 7].

Інші фонди Національного архіву, які мають відношення до історії БНР логічно пов'язані з попереднім та доповнюють його. Так, у фонд 455 зберігаються дві справи про діяльність Білоруського державного театру. Зокрема, розпорядження дирекції театру і листування з Мінською міською театральною Комісією з фінансового та організаційного питання [8; 9]. У фонді 60 п зберігають зразки дипломатичних паспортів, зокрема одного з лідерів білоруського національного руху – Й. Воронка. Дані фонду

підтверджують, що основна увага керівників БНР була спрямована на міжнародне визнання республіки, звідси активна зовнішньополітична робота, яка відображалась у роботі надзвичайних місій, делегацій та консульств [5].

Значна частина матеріалів, яка розкриває взаємодію білоруських та українських громадських організацій і політичних структур при вирішенні питань національно-державного будівництва, спільних продовольчих і паливно-енергетичних завдань знаходяться в Національному історичному архіві Білорусі (НІАБ). Так, матеріали фонду 137 «Мінська губерньська продовольча комісія» містяться справи, які підкреслюють важливість і взаємовигідність білорусько-українських економічних контактів [15]. Матеріали фонду 24 «Мінська міська дума» дуже об'ємні. Справи складаються з протоколів засідань, звітів керівників різних комісій та управлінь. Висвітлюють взаємодію між органами місцевого самоврядування з Радою БНР. У них знаходяться відомості про визнання та фінансової підтримки Народного секретаріату БНР з боку органів місцевого самоврядування [14]. У фонді 1 «Мінська міська управа» наявні документи, що стосуються обігу грошей на території окупованої у 1918 р. Білорусі [13]. Фонд 333, «Мінська казенна палата Міністерства фінансів, м. Мінськ Мінського повіту Мінської губернії» дуже об'ємний і налічує 27 880 од. зб. Так, справа 16952 містить Розпорядження головнокомандуючого 10-ї Німецької армії генерала Е. фон Фалькенгейна про сплату податків і зборів на окупованій території [16].

Колекції діячів білоруської культури зберігаються в Білоруському державному архіві-музеї літератури і мистецтва (БДАМЛМ). Цінним у нашому випадку є фонд 3 «Колекція документів відділу рукописів Білоруського музею ім. І. Луцкевича у м. Вільно», який містить документи білоруських видавництв, газет і журналів (статути, протоколи, фінансові документи, листування, списки книг) [1; 2].

Доповнюють дані білоруських архівів матеріали, що зберігаються в Литовському центральному державному архіві. Важливим є фонд 582 «Рада Міністрів Білоруської Народної Республіки». У фонді зберігаються документи Народного Секретаріату за 1918 р.: матеріали щодо стосунків з окупаційною владою, документи з організації владних структур БНР, постанови щодо створення місцевих білоруських рад, різних товариств і гуртків. Важливими є матеріали фонду, що стосуються Ради Народних Міністрів – оригінали й копії окремих документів Канцелярії РНМ; низка

справ Найвищої Ради БНР; документація Надзвичайної делегації Ради БНР із закордонних переговорів за березень-червень і вересень-листопад 1918 р.; частина приватного архіву А. Луцкевича; одна з частин протоколів засідань I Всебілоруського з'їзду [25; 26].

У фондах І. Падеревського, Л. Василевського та Міністерства закордонних справ 1918-1939 рр. – Архіву Актів Нових у Варшаві – вміщуються листи між Ю. Пілсудським та І. Падеревським, звіти, депеші та рапорти. Важливим для нашого дослідження є перекладений з французької мови інформаційний лист про культурно-освітнє становище Білорусі в 1919-1920 рр. [23; 24].

Державний архів Російської Федерації містить наступні фонди з історії БНР: № 5999 «Гродненська губернська білоруська управа», № 6063 «Рада БНР в Минске», №6218 «Колекція матеріалів, що стосуються БНР». Зокрема, у фондах зберігаються такі документи: протоколи засідань громадських організацій, інформаційні листи, протести білоруських організацій проти польського захоплення Гродненської губернії [3; 4].

На території України найбільше матеріалів дотичних до історії БНР зосереджено в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), а також у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО).

У Центральному державному архіві вищих органів влади й управління України зберігаються документи, які розкривають події 1917-1920 рр. Зокрема, матеріали фонду 1063 «Українська Центральна Рада. Генеральний секретаріат. Протоколи й журнали засідань Генерального Секретаріату Центральної Ради» розкривають зміст Меморандуму чотирьох державних утворень: Білорусі, Дону, Кубані та України з питання їх державного облаштування [17]. Важливим є фонд 1118 «Міністерство торгівлі і промисловості Української Держави, м. Київ», зокрема справа 8, яка відображає економічну сторону взаємовідносин між Білоруссю та Україною [18]. Фонд 2592 «Народне Міністерство справ закордонних Української Народної Республіки» подає дані про листування з делегацією Білоруської Народної Республіки, її визнання, Статутні грамоти, протоколи спільної комісії по визначенню міждержавних кордонів [19]. Цікавий і багатий матеріалом фонд 3696 «Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки». Складається з 3 описів 958 справ, та охоплює період від 1918 по 1924 рр. Присвячений діяльності закордонних представництв, встановленню взаємодії з Радою БНР [20]. Фонд 3766 «Міністерство

закордонних справ Української Держави» присвячений періоду правління П. Скоропадського і охоплює період з березня по грудень 1918 р. у взаєминах з білоруською стороною виділяються три основні блоки проблем: спільне вирішення питань про кордон, біженців та товарообмін [21]. Загалом, фонди 3696 та 3766 містять важливу інформацію, що стосується дипломатичних зносин з Білоруссю, призначення її представників в Україну.

В Центральному державному архіві громадських об'єднань України міститься фонд 5 «Комісія з історії громадянської війни при ЦК КП(б)У, м. Київ (1931-1938)», важливою є справа 158, в якій зберігаються матеріали з історії громадянської війни в Україні. Важливим у цьому плані є інформація про відносини Української Держави з Білоруссю з огляду проблеми визнання та територіального питання [22].

Отже, матеріали архівних фондів дозволяють відтворити основні напрямки внутрішньої й зовнішньої білоруської політики, дають можливість об'єктивно відобразити процес державотворення БНР та з'ясувати основні форми реалізації національно-державного проекту.

Література

1. Беларусский государственный архив-музей литературы и искусства (далі – БГАМЛИ). – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 17. – 45 арк.
2. БГАМЛИ. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 34. – 18 арк.
3. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф. 5999. – Оп. 1. – Спр. 1. – 132 арк.
4. ГАРФ. – Ф. 6063. – Оп. 1. – Спр. 1. – 132 арк.
5. Национальный архив Республики Беларусь (далі – НАРБ). – Ф.60 п. – Оп. 3. – Спр. 452. – 193 арк.
6. НАРБ. – Ф. 325. – Оп. 1. – Спр. 7. – 29 арк.
7. НАРБ. – Ф. 325. – Оп. 1. – Спр. 10. – 270 арк.
8. НАРБ. – Ф. 455. – Оп. 1. – Спр. 1. – 10 арк.
9. НАРБ. – Ф. 455. – Оп. 1. – Спр. 2. – 26 арк.
10. НАРБ. – Ф. 604. – Оп. 1. – Спр. 3 – 17 арк.
11. НАРБ. – Ф. 325. – Оп. 1. – Спр. 10. – 270 арк.
- 12.
13. Национальный исторический архив Беларуси (далі – НИАБ). – Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 1 – 133 арк.
14. НИАБ. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 3673. – 108 арк.
15. НИАБ. – Ф. 137. – Оп. 1. – Спр. 9. – 300 арк.

16. НИАБ. – Ф. 333. – Оп. 1. – Спр. 16952. – 245 арк.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО). – Ф. 1063. – Спр. 6. – 3 арк.
18. ЦДАВО. – Ф. 1118. – Спр. 8. – 41 арк.
19. ЦДАВО. – Ф. 2592. – Спр. 62. – 126 арк.
20. ЦДАВО. – Ф. 3696. – Спр. 32. – 27 арк.
21. ЦДАВО. – Ф. 3766. – Спр. 33. – 23 арк.
22. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 158. – 499 арк.
23. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (далі ААН). – Zesp. 100. – Sygn. 777. – 54 k
24. ААН. – Zesp. 322. – Sygn. 5326. – 28 k
25. Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (далі – LCVA) – F. – 582. – Ap. 2. – B. 65. – 26 l.
26. LCVA. – F. – 582. – Ap. 2. – B. 72. – 13 l.

Пилипів В.І.

кандидат історичних наук,

доцент кафедри музеєзнавства та пам'яткознавства

Київського національного університету культури і мистецтв

**ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І ОСОБЛИВОСТІ
ВИКОРИСТАННЯ ДЖЕРЕЛ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ
ЯК ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ
У СФЕРІ КУЛЬТУРИ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РР.**

Українська революція 1917-1920 рр. стала епохальною подією для всієї української нації. Саме її здійснення передбачало не тільки відродження незалежної самостійної національної держави на українських етнографічних землях, але і відродження культурного будівництва в Україні.

На сьогодні, різні аспекти Української революції 1917-1921 рр. вимагають не лише поглибленого вивчення, але й ґрунтового переосмислення, нового більш об'єктивного, прочитання, що, у свою чергу, ставить перед дослідниками вимоги особливої відповідальності за створювані та відновлювані ними історичні матеріали, за правильність та

різнобічність висвітлення минулого. А це можливо тільки за умови детального, усестороннього вивчення джерел.

Надзвичайно важливе місце в комплексі джерел з історії культурного будівництва доби Української революції 1917-1921 рр. займають джерела особового походження. Цей комплекс джерел можна розділити на чотири види: твори керівників та державних і громадських діячів УНР та ЗУНР, мемуарна література (спогади), епістолярії і щоденники.

Особливе місце серед джерел особового походження займають твори керівників, державних та громадських діячів УНР та ЗУНР. Зокрема, це праці В. Винниченка, Д. Дорошенка, С. Петлюри, П. Христюка, К. Левицького, М. Лозинського, Л. Цегельського, І. Макуха, М. Грушевського та інших [1, 3, 4, 5, 6, 8]. Джерелознавча цінність цього виду джерел полягає у тому, що автори, описуючи ті чи інші аспекти історії культурного будівництва в УНР та ЗУНР, спільну діяльність інституцій обох держав, існуючі між ними протиріччя та неузгодженість дій, нерідко підтверджують їх маловідомими або вже і втраченими документами і матеріалами. Характерною ознакою таких праць є те, що на відміну від спогадів, в них часто міститься науковий аналіз тих державотворчих, суспільно-політичних, соціально-економічних, національно-культурних процесів, безпосередніми творцями і активними учасниками яких були самі автори. При використанні цих праць слід враховувати, що вони написані, в основному, вже після українських визвольних змагань, а тому можуть містити як певні хронологічні неточності, так і різне трактування тих чи інших подій та процесів в них. Останнє зумовлене рівнем обізнаності авторів з описуваними ними подіями (об'єктивний чинник), світоглядними та ідеологічними позиціями, а не рідко – й особистими амбіційними інтересами (суб'єктивний чинник). Тому основним критерієм при вивченні та використанні праць керівників, державних і громадських діячів УНР та ЗУНР повинен бути принцип історичної об'єктивності.

Надзвичайно важливим джерелом вивчення політики українських урядів у сфері культури доби Української революції 1917-1921 рр. є мемуарна література, тобто спогади як безпосередніх учасників так і свідків подій. Вивчення спогадів дає не тільки знання конкретних фактів, але й передає сам дух епохи, багатоманіття її розвитку. Даний вид оповідних джерел особового походження створюється на основі зафіксованих у пам'яті авторів вражень про події, учасниками чи свідками яких вони були. Слід зазначити, що спогади цінні не тільки кількістю і розмаїттям своєї тематики, але і способом

викладення історичного матеріалу. Крім дуже важливих історичних фактів, тут можуть бути зафіксовані і дрібні деталі буденної діяльності автора і людей, які його оточували. Особисті спостереження учасників і очевидців подій доносять до нас найрізноманітніші деталі і епізоди Української революції 1917-1920 рр.

Спогади мають велике значення і цінність і в іншому відношенні. Вони відтворюють думки і навіть почуття учасників подій, їх духовний світ і тим самим, як уже зазначалося вище, дозволяють відчувати весь колорит епохи. Спогади мають велике значення для вивчення найменш дослідженої досі проблеми – ролі людського фактора в історії, соціальної психології різних класів і суспільних груп, масової свідомості [7, с. 55]. спогади є єдиним джерелом, яке дає той психологічний фон і той зв'язок, без якого окремі документи, які ми маємо в своєму розпорядженні, можуть виявитися незрозумілими або зрозумілими невірно. Безпосередні свідки виникнення документу можуть краще пояснити його природу і значення, а також обставини з-за яких було створено документ, ніж люди, які через декілька років або десятки років підходять до вивчення документу, з настроями і уявленнями, яких не було ні в кого в ту хвилину, коли виник документ. Тим самим спогади дають можливість краще зрозуміти історизм подій, їх причини і логічний зв'язок.

Специфіка мемуарів, як джерела суто особистого, індивідуального походження визначається тим, що в них поряд з цінними, досить часто унікальними фактами і деталями трапляються помилки і неточності, перебільшення та інші мимовільні або й умисні перекручення історичної дійсності, зумовлені суб'єктивністю сприйняття подій чи обмеженими можливостями людської пам'яті. На зміст спогадів істотно впливають такі фактори, як час та історичні умови їх написання і публікації, міра обізнаності автора з описуваними подіями, його професія, інтелект, особисті симпатії і антипатії тощо.

Використання мемуарів, як і інших джерел, можливе лише за умови застосування прийомів критичного аналізу, зіставлення їхнього змісту з даними інших джерел.

Окрім спогадів, джерелом до вивчення проблеми, що досліджується, є епістолярії та щоденники. Вони створювались з службовою чи приватною метою. Інформаційна цінність цього виду джерел особового походження полягає в тому, що вони не лише відображають ті чи інші явища суспільних відносин, але відбивають особисту позицію авторів, їх світогляд та бачення

подій. Серед джерел особового походження, створених із офіційною, службовою метою, можна виділити особисті листи, що адресовані офіційним особам, державним діячам, установам, органам влади, громадським організаціям, періодичним виданням тощо. До епістолярних джерел, створених з приватною метою, слід віднести переписку державних і військових діячів.

Специфіка епістоляріїв та щоденників полягає, по-перше, в яскравому прояві суб'єктивного сприйняття подій, що вимагає наукового критичного відношення до цих джерел; по-друге, листи та щоденники належать «до найбільш «важких» з точки зору наукового аналізу джерел» [2, с. 18]. При використанні цих видів джерел, слід мати на увазі, що епістолярії та щоденники створювались для себе або дуже вузького кола читачів з найближчого оточення. Це викликає певні труднощі при дослідженні таких джерел, оскільки в них часто трапляються скорочення, замість імен вживаються ініціали або прізвиська, частина інформації подається у зашифрованому вигляді. Великі ускладнення викликає відсутність дати та місця написання листів.

Отже, не дивлячись на всі складнощі у використанні, джерела особового походження є дуже важливим джерелом для вивчення політики українських урядів у сфері культури в добу Української революції 1917-1921 рр. Їх джерелознавча цінність полягає у тому, що дає знання конкретних фактів, дозволяє персоніфікувати події, передає сам дух епохи, багатоманіття її розвитку.

Література

1. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [mareць 1917–грудень 1919 р.]). – Київ–Відень, 1920. – Ч. 2, 3. – 318 с. / – К.: Вид-во політичної літератури, 1990. – 330 с.
2. Войцехівська І. Н., Ляхотський В.П. Епістологія. Короткий історичний нарис. – К., 1998. – 184 с.
3. Левицький К. Великий зрив (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). – Львів: Червона Калина, 1931. – 150 с.
4. Макух І. На народній службі. – Детройт, 1960. – 460 с.
5. Назарук О. Рік на Великій Україні. Спомини з української революції. – Відень, 1920. – 392 с.
6. Петлюра С. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – 453 с.

7. Теоретичні проблеми вітчизняної історії, історіографії та джерелознавства. – К., 1993. – 221 с.

8. Христюк П. Українська революція: Замітки і матеріали до історії української революції, 1917-1920 рр. – Відень, 1922. – Т. 3. – 160 с.; – Т. 4. – 192 с.

Рабчун О.С.

кандидат історичних наук, завідувач відділу

Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського

Рабчун І.В.

студентка

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СТУДЕНТСЬКИЙ ВІДДІЛ ЯК СКЛАДОВА ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА У КИЄВІ

Відкриття у 1834 р. Університету у Києві стало однією із найважливіших подій у історії української освіти, з часом і бібліотека поступово склалася як одне із найбільших багатств та осередків бібліотечних зібрань середини ХІХ-поч. ХХ ст. На 1925-27 рр. (передача бібліотеки до Всенародної бібліотеки України) бібліотека становила понад 20 виданих книжкових колекцій та зібрань, що формувалися переважно з сер. ХVІІІ до сер ХІХ ст., та постійно доукомплектовувалися як цілісними бібліотеками, так і книжками та періодичними виданнями, придбаними за рахунок асигнувань правління Університету, передачі та обміну від фізичних осіб. Слід відмітити, що різноманітність фондів фактично формувалася за рахунок придбання літератури за профільною діяльністю, а також рахунок студентської бібліотеки, яка вміщувала в собі підручники та лекції викладачів, що видавалися в самому Університеті, адже він мав як свою друкарню, так і літографію.

Не зважаючи на те, що Університет був заснований 1834 р., як самостійний навчальний заклад із власним статутом, однак це фактично формальний переїзд Волинського ліцею до Києва, разом із усім майном включаючи: музеї, кабінети, а також бібліотеки. Тож, першим періодом формування бібліотеки можна назвати «волинським», який відбувався під

керівництвом П. Ярковського, одного із видатних книгознавців і бібліотекарів свого часу. Саме його вважають творцем концепції фондів бібліотеки.

Наступні періоди утворення та доукомплектування бібліотеки розглянуті у монографії Т. Мяскової, яка виділяє 5 періодів, однак зауважимо, що всі наступні періоди нерозривно пов'язані з діяльністю Університету, але не з самою бібліотекою, тому, на нашу думку, головним недоліком усіх попередніх праць є хибне висвітлення періодизації, адже бібліотека хоч і є нерозривною частиною Університету, однак, існувала як окремий «живий» організм.

Беззаперечним є факт, що діяльність Університету та бібліотеки пов'язані із прийнятими статутами та реформами, однак це є зовнішніми факторами формування бібліотеки, які повністю не висвітлюють внутрішню частину, зокрема діяльність та комплектування.

На 1833 р. бібліотека Волинського (Кременецького) ліцею становила 34 292 одиниці, які після закриття ліцею переїхали до Києва.

Відмітимо, що бібліотека ліцею формувалася дуже швидко за рахунок купівлі та дару великих книжкових колекцій польської шляхти та магнатів. Первісний фонд бібліотеки є найціннішою частиною, адже це бібліотека останнього польського короля С. А. Понятовського, придбана у 1805 р. у племінника короля – Ю. Понятовського. Деякі книги були дарунками як польських, так і російських вчених та відомих особистостей (П. Ключевський, Я. Потоцький, Ю. Понятовський, А. Чарторийський та ін.). Подальше доукомплектування проходило тими самими шляхами: дарування та купування як окремих книг, так і цілих колекцій. Пізніше почала здійснюватися передплата російських та зарубіжних видань, а також у результаті обміну на дублети із спорідненими установами. За результатами досліджень провідних вчених, які вивчали бібліотеки Яблоновських, Королівську, Мікошевських, бібліотека ліцею складалася більшою мірою із пристрастей відомих представників Польщі, а також літератури із різних галузей знань, яка виражала певні зацікавлення найосвіченіших представників вище названих родів. Тож, зважаючи на все вище вказане склад бібліотеки був різноплановий, а головне універсальний і не втрачав своєї актуальності.

Аналізуючи особливості формування системи комплектування університетської бібліотеки, можна зробити висновок, що воно, істотною мірою, визначалося специфікою діяльності та політикою Ради університету

стосовно книгозбірні закладу. Форма обов'язкової наукової апробації пропонованої для навчального процесу літератури, її прискіпливе і відповідальне рецензування, зумовлювали характер комплектування фонду бібліотеки, виключали можливість потрапляння в масив випадкової книжкової продукції та некондиційних у науковому відношенні періодичних видань. Це дало можливість нагромадити цінний бібліотечний фонд, яким і сьогодні послуговуються науковці різних галузей знань.

У 1859 р. було створено студентську бібліотеку, а О. І. Селін увійшов в історію Імператорського університету св. Володимира як її засновник. Олександр Іванович Селін, колишній казеннокоштний студент, доктор слов'яно-російської філології, заслужений професор кафедри російської словесності, першим пожертвував бібліотеці гонорар, отриманий за читання публічних лекцій [1, с. 92].

У 1863 р., після розпорядження уряду про неприпустимість масових закладів, студентська бібліотека була приєднана до загально університетської у вигляді особливого відділу. Цим відділом, крім студентів, мали право користуватися сторонні слухачі [3, с. 93].

При отриманні книг передбачалася певна вибірковість. Перевага надавалася тим творам, які відносилися до галузей знань, що викладалися в Університеті, словникам та граматикам живих мов. При закупівлі нові видання мали перевагу над старими. Перевага надавалася оригіналу, крім випадків, коли він був написаний маловідомою мовою та якщо у перекладі був додатковий матеріал, який допомагав краще зрозуміти твір і мав самостійну цінність [3, с. 94].

Ретроспективне комплектування в Імператорському університеті св. Володимира витіснялося поточним. Усі питання придбання літератури вирішувалися колегіально. Характер цієї діяльності передбачав аналіз видань на усіх рівнях. Купівлею книг чи книгообміном займався бібліотекар на основі списків, що складалися на факультетах і затверджувалися Радою [2, с. 9].

Відкриття нових кафедр та наукових товариств сприяло тому, що у 1864 р. збільшилася штатна сума, що виділялася на утримання бібліотеки, та до 4 чоловік збільшилася кількість помічників бібліотекаря. В цьому ж році була прийнята постанова, що полегшувала доступ студентів до книг, сприяла більш якісній співпраці бібліотеки з книготорговцями. Збільшилася також кількість відвідувачів бібліотеки, серед яких з'явилися жінки.

З 1865 р. завідування бібліотекою лягло на плечі К. О. Царевського. Наступник П. О. Ярковського та А. Я. Красовського, продовжив роботу

колег щодо складання щорічного каталогу нових надходжень, який друкувався в журналі «Университетские известия». К. О. Царевський закінчив опис книг студентського відділу, створив для нього предметний каталог, в якому були вказані книги, отримані до 1874 р. В цьому каталозі видання розподілялися на групи відповідно до галузей знань, що викладалися в Імператорському університеті св. Володимира. В розділах книги були розташовані за алфавітом. Після друку в 1875 та 1876 рр. у журналі «Университетские известия» предметний каталог вийшов окремим виданням на 570 сторінках.

У 1883 р. в університетській бібліотеці нараховувалося 86 280 назв книг у 149 220 томах, із них 817 назв періодичних видань, 645 рукописів, 153 примірники мап, малюнків, креслень. Студентський відділ нараховував тоді 9 493 твори у 18 257 томах та 118 назв періодичних видань. Впродовж 1883 р. в бібліотеку надійшло 2 666 томів книг, включаючи періодичні видання.

У 1883 р. фінансування бібліотеки розподілилося таким чином: 3 064 крб. 67 коп. виділялося на купівлю періодичних видань, 500 крб. – на оправу книг, 200 крб. – на купівлю творів загального змісту та доукомплектування отриманих раніш видань, 100 крб. – на канцелярські витрати, 1 600 крб. – на студентський відділ, певна сума виділялася на періодичні видання для професорських лекторіїв [2, с. 111].

Згідно з правилами бібліотеки, прийнятими в 1886 р., для професорів не існувало обмеження в кількості взятої літератури і терміні користування нею. Студенти могли отримати книжки тільки в навчальний час на другий день після запиту, причому їхня кількість та термін користування обмежувалися [3, с. 112].

Війна завадила будівництву нового приміщення бібліотеки, яке було розпочато навесні 1914 р. На січень 1915 р. фундаментальна бібліотека Університету нараховувала разом з періодичними виданнями 487 708 томів. Студентський відділ – 26 859 назв в 43 232 томах [3, с. 113].

У 1927 р. бібліотека Імператорського університету св. Володимира, яка мала фонд, що нараховував більш ніж 500 тисяч томів, була передана до Всенародної бібліотеки України.

Література

1. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834–1884) / Составлен и

издан под ред. В. С. Иконникова. – Киев: В типогр. Имп. ун-та Св. Владимира, 1884. – 816 с.

2. Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского Университета Св. Владимира / по поручению Совета Ун-та Св. Владимира. Т. 1. Университет Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича. – Киев: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1884. – 674, [43] с.

3. Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях Императорского университета Св. Владимира (1834–1884) / изданы под ред. В. С. Иконникова. – Киев: В типогр. Имп. ун-та Св. Владимира, 1884. – 398, 68 с., 20 табл., 13 л. ведомостей.

Романенко Т.В.

кандидат історичних наук,

доцент кафедри менеджменту туризму

Інституту філології та масових комунікацій

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

ЕВОЛЮЦІЯ СВОБОДИ СЛОВА В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ

Інформація грає ключову роль в житті держави і суспільства. Україна обрала шлях демократичного розвитку та євроінтеграції. Однією із ознак демократії є незалежні та об'єктивні засоби масової інформації і свобода слова. На шляху поступу до обраних європейських, гуманістичних цінностей наша країна змінювалась не лише шляхом демократичних реформ, а й відчула і низку потрясінь, що стали виявом всенародного гніву спрямованого проти влади. Так відбулося під час «помаранчевої революції» 2004 р. і під час «революції гідності» 2014 р. Здавалося б останні події мали сформувати особливу відповідальність ЗМІ за об'єктивність та неупередженість при висвітленні інформації, а «нова» влада усіляко сприяти цим процесам.

У 2013 році Центр Разумкова оприлюднив дані, які свідчать, що все більше громадян відчули відсутність свободи слова в Україні. Так, іще в 2009 р. 67% опитаних вважали, що в Україні існує свобода слова, а вже в 2013 р. так думали 59% респондентів[4].

Згідно з Глобальним звітом про розвиток інформаційних технологій, представленим на Всесвітньому економічному форумі в 2014 р. Україна посіла 81-е місце в світі за рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Так, Україна втратила свої позиції в порівнянні із 73 місцем у 2013 р. [3]. В рейтингу World Press Freedom-2014 наша держава опустилася на одну сходинку, порівняно з 2013 р., і зайняла 127 місце із 180 країн (між Колумбією і Афганістаном) [6].

2015 р. в Києві з відкритою лекцією виступив відомий громадський та політичний діяч, активіст руху «Солідарність», засновник та головний редактор «Газети Виборчої» Адам Міхнік [1]. Він висловив думку, що «Під час війни Міністерство інформації має реєструвати всю брехню російської пропаганди, але не можна допускати цензури українських медіа». Також Адам Міхнік вважає, що «Українське суспільство має право читати всі російські газети і дивитися всі російські програми. Я не маю обов'язку, але маю право отримувати інформацію».

Представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ Дунья Миятович побачила загрозу для свободи слова в Україні у підписаних президентом України в травні 2015 р. законах про декомунізацію. Так, на її думку, ці закони можуть призвести до подавлення критично налаштованих у суспільстві голосів. Одним із порушень Дунья Миятович назвала те, що громадянське суспільство не було долучене до суспільної дискусії з даного питання [5].

Посилаючись на дослідження Інституту масової інформації, що фінансується посольством США в Україні і фондом «Відродження» Джорджа Сороса, українське видання «Кореспондент» повідомляє, що 2015 р. зафіксовано 310 випадків порушень свободи слова, що втричі менше порівняно з 995 випадками в 2014. Пік перешкоджання журналістській діяльності зафіксовано в вересні і жовтні 2015 р. під час виборчої кампанії. Найбільший опір журналістам чинили члени виборчих комісій. Також було зафіксовано 58 випадків побиття і нападів на журналістів. В 2014 р. таких випадків було 286, а в 2013 – 97. Серед негативних тенденцій 2015 р. стало збільшення кількості випадків обмеження доступу журналістів до публічної інформації. В 2015 р. таких випадків було 33, в 2014 – в два рази менше, в 2013 – 13 випадків. Доступ до інформації обмежували в 2015 р. переважно органи місцевої влади [2]. У рейтингу свободи слова інтернету у світі правозахисної організації Freedom House з США Україна потрапила до країн «частково вільних», отримавши 37 негативних балів (у попередньому році – 33) [7].

У рейтингу свободи преси Press Freedom Index 2015 Україна опустилася іще на 2 позиції і займає 129 місце. За свідченнями експертів це найгірший показник для нашої країни за період з 1991 р. [8].

Сьогодні ми спостерігаємо переважно негативні тенденції у царині свободи слова в українських ЗМІ. Все іще зберігається ситуація, коли збиткові ЗМІ фінансуються фінансово-промисловими та політичними групами. Експерти наголошують на відсутності ринку ЗМІ в державі. Наші засоби масової інформації часто продовжують працювати на замовлення. Виданням бракує ресурсів для виробництва якісного продукту, оскільки український споживач не завжди готовий платити за незалежні ЗМІ.

Література

1. Адам Міхнік: Не можна дозволяти цензури в українських медіа [Електронний ресурс] // Media Sapiens: сайт. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/government/adam_mikhnik_ne_mozhna_dozvolyati_tsenzuri_v_ukrainskikh_media. – Назва з екрану.

2. В Украине стали меньше мешать работе журналистов – исследование [Електронний ресурс] // Корреспондент.net: сайт. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/3615129-v-ukrayne-staly-menshe-meshat-rabote-zhurnalystov-yssledovanye>. – Назва з екрану.

3. Кисілевський В. Михайло Ноняк: Єдиний український інформаційний простір – реальна можливість чи міф? [Електронний ресурс] // [http:// Агенція новин Фіртка.if.ua](http://firtka.if.ua): сайт. – Режим доступу: firtka.if.ua/?action=show&id=58745. – Назва з екрану.

4. Міщенко М. Дедалі менше громадян вірять, що в Україні є свобода слова [Електронний ресурс] // Центр Разумкова: сайт. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=4071. – Назва з екрану.

5. ОБСЕ: Законы о декоммунизации угрожают свободе слова [Електронний ресурс] // Корреспондент.net: сайт. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/3516568-obse-zakony-o-dekommunyzatsyy-uhrozhaui-svobode-slova>. – Назва з екрану.

6. Порошенко обещает сохранить свободу слова и демократию в Украине [Електронний ресурс] // Корреспондент.net: сайт. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/3500701-poroshenko-obeschaet-sokhranyt-svobodu-slova-y-demokratyui-v-ukrayne>. – Назва з екрану.

7. Рейтинг свободы интернета: Украина ухудшила позиции [Електронний ресурс] // Корреспондент.net: сайт. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/>

ukraine/3582078-reitynh-svobody-ynterneta-ukrayna-ukhudshyla-pozytsyy. –

Назва з екрану

8. Украина бьет антирекорды в области свободы слова [Електронний ресурс] // Корреспондент.net: сайт. – Режим доступу: <http://blogs.korrespondent.net/blog/events/3560359>. – Назва з екрану.

Росицький В.С.

здобувач

Науково-дослідного інституту українознавства

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБОВОГО СКЛАДУ РСЧА У ПЕРШІ РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ, У РАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Однією з головних функцій держави є функція регулятора соціального становлення суб'єкта в суспільстві, визнання та забезпечення певних прав та обов'язків, саме тому проблема правового статусу є досить значною. Особовий склад Червоної армії та флоту СРСР, регламентувався зовсім по іншому, а ніж робітників та службовців в СРСР. Трудовий статус робітників та службовців регламентувався єдиними нормами трудового права, яке діяло на теренах всього СРСР. Дана верства населення – військовослужбовці, була значною маючи на 22 червня 1941 року 4 826 907 осіб, а за 4 роки боїв участі СРСР у Другій світовій було мобілізовано ще 29 574,9 тисяч осіб, це складало по 10,5–11,5 мільйонів вояків в рік, які знаходились в строю (5–6 мільйона були в діючій армії) [5, с.139]. Становленням до соціальної групи військовослужбовців, було прийняття присяги на вірність Батьківщині, це був юридичний факт.

Отже, метою дослідження можна викреслити соціально-правовий статус військовослужбовця в СРСР в період 1941–1942 років, простежити процес його встановлення з передвоєнних років та його трансформацію під час початку бойових дій.

Слід уточнити, що особовий склад Червоної армії поділявся на командний та рядовий. Командний склад, в свою чергу також мав свою стратифікацію. Термін «офіцер», в перший період німецько-радянської війни не вживався, так як вважався контрреволюційним та буржуазним, лише з 1943 року було відновлено статус «офіцера». Офіцерський склад, на 1941–

1942 роки середній та вищий командний склад РСЧА, – законодавчо установлена в більшості держав адміністративно-правова категорія осіб, які мають військову чи військово-спеціальну підготовку (освіту) та персонально присвоєні офіцерські звання [13, с.176]. Інша частина, це звичайно рядовий склад збройних сил.

Серед дослідників правового статусу суб'єктів суспільства, Стремоухов А.А. зазначає, що в існуванні суб'єктів права виділяють три форми: загальну, галузеву і спеціальну, кожній з яких відповідає загальний, галузевий і спеціальний суб'єкт. Спеціальний суб'єкт права – це така особа, яке здатне володіти і користуватися правами і обов'язками в рамках окремих інститутів галузей права (міжгалузевих інститутів) та брати участь у конкретних правовідносинах [15, с. 77]. Спеціальним правовим статусом володіють не тільки військовослужбовці внутрішніх військ, а й усі інші військовослужбовці. Н.В. Артамонов визначав статус військовослужбовців «спеціальним правовим статусом особливого роду», відносячи це визначення до всіх категорій військовослужбовців [1, с. 26]. Досить значним дослідженням в даній галузі є доробок Лисенкова С.Г., а саме його дисертаційне дослідження «Правовий статус військовослужбовців в період Великої Вітчизняної війни (історико – правове дослідження)» [7, с. 54].

Суб'єкт правових відносин – це особа, визнана суб'єктом права, але виступає вже не в якості потенційного носія суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, а в якості дійсного учасника самого процесу дії норм, реалізації правосуб'єктності [2, с. 177]. Взагалі статус «військовослужбовця», з всіма правами та обов'язками отримував кожен в незалежності від способу потрапляння на військову службу, хоча і військовослужбовці поділялися на наступні категорії: А)Кадровий склад РСЧА; Б)Військовослужбовці запасу, мобілізовані на учбові збори і до початку війни знаходились у військах; В)Призвані до лав армії за віком; Г) Громадяни, які добровільно вступили до лав збройних сил [7, с. 5].

Розглядаючи норми права, Н.В. Артамонов вперше виділив у структурі правового статусу військовослужбовців наступні складові частини: загальну, що відноситься до правового статусу будь-якого громадянина, спеціальну; особливу; одиничну [1, с. 26].

У той же час військово-правовою наукою давно визнано наявність існування спеціального правового статусу військовослужбовців. «Спеціальний статус відображає особливості положення певної категорії громадян, у тому числі військовослужбовців. Зазначені категорії, базуючись

на загальному (конституційному) статус громадянина, можуть мати свою специфіку, додаткові права, обов'язки, пільги, передбачені поточним законодавством» [6]. Військовослужбовці користувалися всіма правами громадян СРСР згідно конституції СРСР [16, с. 10].

За дотриманням законодавства у Червоній армії слідкували органи військової юстиції. Також розпорядок служби та відносини особового складу в збройних силах регулювалися Статутом внутрішньої служби Робітническо-Селянської Червоної Армії, введеним в дію в 1937 році [16, с. 10–11]. Постановою РНК СРСР від 8 липня 1941 «Про страхової відповідальності органів Держстраху» Держстрах СРСР звільнявся від виплати страхового відшкодування в разі смерті застрахованих осіб або втрати ними працездатності, що відбулися в результаті військових дій. Це положення ставилося як до військовослужбовців, так і до інших категорій громадян. Народний комісаріат фінансів СРСР у постанові від 19 серпня 1941 № 661 [11, с. 24] роз'яснив, що розуміється під військовими діями при здійсненні особистого страхування життя і здоров'я громадян – це застосування у військових цілях вогнепальної, холодної зброї, бомб, літаків, танків і інших машин.

Велике значення приділялося в період Великої Вітчизняної війни питань дотримання житлових прав військовослужбовців та членів їх сімей у воєнний час. Так, відповідно Постановами РНК СРСР від 4 липня 1941 «Про збереження житлової площі за покликаними до лав Червоної армії та Військово-морського флоту з мобілізації та про порядок її оплати» [12, с. 115–116], і від 5 серпня 1941 «Про збереження житлової площі за військовослужбовцями та про порядок оплати житлової площі сім'ями військовослужбовців у воєнний час» [12, с. 117–118].

Законодавство у сфері шлюбно-сімейних відносин в період Великої Вітчизняної війни також піддалося суттєвого зміни. Сімейні відносини, на думку вчених-юристів періоду Великої Вітчизняної війни, регулювалися нормами цивільного права. «Сімейні відносини являють собою поєднання особистих і майнових відносин і регулюються нормами цивільного права» [8].

Постановою Пленуму Верховного Суду СРСР від 15 листопада 1939 було встановлено, що якщо відповідач був призваний в Червону Армію або Військово-морський флот, то суд може з урахуванням обставин конкретної справи надати йому повне звільнення від заборгованості, що утворилася з аліментів [4, с. 21].

На час бойових дій військовослужбовці різних чинів наділялися різноманітними адміністративними функціями, які були не притаманні в мирний час, а саме: контроль правопорядку, охорона державних об'єктів, контроль переміщення громадян тощо [3, с. 561-562]. Особливістю даного правового режиму було установлення більш жорстких у порівнянні з військовим положенням режимних правил та посилення юридичної відповідальності за їх порушення [10, с. 103]. Комплексом спеціальних прав та обов'язків володів особовий склад армії, який охороняв тил діючої комунікації. Згідно «Положенню про війська НКВС, охороняючи тил діючої Червоної армії», затвердженому 28 квітня 1942 року замісниками наркомів оборони та внутрішніх справ, службові наряди цих військ мали право перевіряти документи у всіх без виключення осіб, проводити затримання порушників режиму, установленого в прифронтовій зоні [3, с. 561-562]. З вище вказаного можна зробити висновок, що статус військового військ НКВС був значно розширений, а ніж в РСЧА, хоча війська НКВС і були в підпорядкуванні командування РСЧА і входили в їхню структуру.

Народне ополчення, як іррегулярна складова РСЧА виконувала значний спектр функцій від захисту правопорядку до охорони тилу та прямої участі в боях з ворогом. Постановою Раднаркому СРСР від 25 червня 1941 року про організацію охорони військового тилу, як про важливу віху військової логістики РСЧА. В повній мірі вирішувалося питання охорони військового тилу та наведення там порядку з організацією інституту фронтових та армійських начальників охорони військового тилу [17, арк. 1]. Саме першорядним завданням була організація даного порядку в районі Західного фронту [19, арк. 1]. Наведення порядку в тилах наших військ було досить важливим питанням. Однією з головних функцій начальників охорони тилу була ліквідація диверсантів, організація підвозу всього необхідного [18, арк. 2]. Винищувальні батальйони формувалися при міських та районних органах НКВС чисельністю 100 – 200 осіб [14, с. 17].

Були умови коли військовослужбовці втрачали свої права та пільги, і взагалі вибували з даної соціальної групи: полон, комікування, засудження через зраду, дезертирство тощо. Всього за роки війни за дезертирство було засуджено 376 300 осіб, більша частина за період 1941 -1942 років [5, с. 140].

Наказ Ставки № 270 санкціонував позасудову розправу над дезертирами та тими солдатами, які прагнули здатися в полон до ворога, а також під кримінальну відповідальність підлягали члени сімей правопорушників [9, с. 27-28].

Отже, можна сказати, що статус військовослужбовця РСЧА та осіб прирівняних до нього був значно високим в порівнянні з рештою населення. Був наявним широкий правовий спектр захисту в службових, майново-економічних та сімейних відносинах. Хоча, військовослужбовці, як певна «закрита» соціальна група, мали певні жорсткі нормативні норми – статuti, інструкції тощо, які на відміну від цивільного права більше впливали на службу та життя військовослужбовця. Але не слід забувати, що певна жорсткість положення стосується соціальної групи, яка повинна захищати цілісність та суверенітет держави.

Література

1. Артамонов Н.В. Правовой статус военнослужащих в СССР / Н.В. Артамонов // Советское государство и право. – М., 1983. – № 5.
2. Артамонов Н.В. Правовой статус военнослужащих в СССР и его обеспечение / Н.В. Артамонов. – М., 1984.
3. Внутренние войска в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг. Документы и материалы. – М.: «Юридическая литература», 1975.
4. Генкин Д.М. Судебная практика по гражданским делам в период войны / Д.М. Генкин. – М., 1943.
5. Гриф секретности снят: Потери вооруженных сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: Статистическое исследование / Андроников В.М., Буриков П.Д., Гуркин В.В. и др.; Под общ. ред. Г.Ф. Кривошеева. – М.: Воениздат, 1993.
6. Кудашкин А.В. Военная служба в Российской Федерации: теория и практика правового регулирования / А.В. Кудашкин. – СПб., 2009.
7. Лысенков С. Г. Правовой статус военнослужащих в период Великой Отечественной войны: историко-правовое исследование: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. Специальность 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве / С. Г. Лысенков; МВД России. Санкт-Петербургский университет. – СПб., 2005. – с. 54.
8. Лысенков С.Г. Правовой статус военнослужащих в период Великой Отечественной войны: Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Специальность 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве/С. Г. Лысенков; МВД России. Санкт-Петербургский университет. – СПб., 2005. – с. 373.

9. Приказ Ставки Верховного Главного Командования Красной Армии № 270 16 августа 1941 года // Военно-исторический журнал. – М., 1988. – № 9.
10. Сальников В.П., Янгол Н.Г. Теоретические проблемы правового режима при чрезвычайных обстоятельствах / В.П. Сальников, Н.Г. Янгол // Советский Союз в первый период Великой Отечественной войны. – Л., 1990.
11. Сборник по финансово-хозяйственным вопросам. – М., 1941. – № 10.
12. Сборник Правительственных Постановлений, действующих в военное время. – М., 1947.
13. Советская военная энциклопедия. Том 6. Объекты – Радиокомпас. – М.: Воениздат, 1976. – 671 с.
14. СССР в Великой Отечественной войне 1941 – 1945. Хроника. – М., 1970.
15. Стремоухов А.А. Юридический статус специального субъекта права: Теоретико-правовой аспект: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.01 – Теория и история права и государства; История правовых учений / А.А. Стремоухов; Науч.рук. В.П.Сальников; МВД России. Санкт-Петербургский университет. – СПб., 2003. – 24 с.
16. Устав внутренней службы РККА 1937. – М.: Воениздат, 1938 – с. 131.
17. Центральний державний архів громадський об'єднань України, ф. 1, оп. 23, спр. 3, арк. 1.
18. Центральний державний архів громадський об'єднань України, ф.1, оп. 23, спр. 3, арк. 2.

Сегеда С.П.

*доктор історичних наук, доцент, начальник
Науково-дослідного центру воєнної історії*

Національного університету оборони України імені Івана Черняховського

**ПРЕСА В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ:
ДОСВІД І ПРОРАХУНКИ РАДЯНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ПЕРІОДИКИ
НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (1939-1945 РР.)**

Нині, коли ведеться «гібридна війна» проти України, головним викликом, на нашу думку, є потужний та агресивний ворожий інформаційний тиск на розум і серця людей. Твердження, що перемога в інформаційній війні передувє перемозі в збройному протистоянні, актуальне як ніколи. У військовому середовищі існує термін «інформаційно-пропагандистське забезпечення», яке включає різноманітні засоби впливу на особистість військовослужбовця через культурно-просвітницькі заходи, пресу, особисте спілкування. Нестача інформаційного забезпечення суттєво послаблює бойовий дух особового складу, а разом і боєздатність війська.

Преса завжди була важливим чинником і складником ідеологічної діяльності як у військовому середовищі, так і поза ним, формувала позитивне сприйняття діяльності збройних загонів серед населення та сприяла підтримці з його боку. Розглянувши пропагандистську діяльність радянських військових друкованих органів у 1939-1945 роках, простежимо чіткі паралелі з роботою нинішніх російських ЗМІ. Радянська військова періодика була складовою системи союзної преси, що видавалася в інтересах тоталітарної держави, керувалася з Москви правлячою комуністичною партією. Однак є й інший аспект: нині становить інтерес практика організації роботи військових друкованих органів у бойових умовах Другої світової війни.

Складність історичної ситуації в Україні в середині ХХ століття зумовила політичну строкатість рухів опору на її землях під час Другої світової війни. На початок війни 1939 року східна частина України потерпала від радянського тоталітаризму, західна – від гніту та переслідування за українську ідею з боку Польщі, а численна еміграція різних спрямувань хоч і мала на меті здобути Українську Самостійну Соборну Державу, шукаючи собі союзників для цього, однак мало прагнула до єдності в боротьбі за неї. Українці, як і деякі інші народи, були втягнуті в

політичну і моральну тріаду: опинилися не тільки по обидва боки фронту, а й воювали у національних збройних формуваннях проти обох тоталітарних систем. Ситуація дещо нагадує сучасну, однак і має певні відмінності. Оскільки вся територія історичних українських земель була поневолена, тут перманентно точився рух опору із застосуванням різних форм боротьби – від збройного протистояння до інформаційно-пропагандистської війни. Журнал українських комбатантів «Перемога» (1951 р.) у статті «Пропаганда як окремий рід зброї» аналізує інформаційно-пропагандистську діяльність та визначає її як одну з найважливіших [5, с. 13–20], у тому числі й для успіху військових дій.

У 1941–1944 роках Україна стала основним плацдармом не тільки протистояння живої сили і техніки, тут же розгорталася і боротьба за ідеологічне панування. Радянська преса була спрямована насамперед на ідеологічну обробку в комуністичному дусі. Позитивно на становленні фронтової преси відбивалася постійна підтримка держави. До роботи у військових ЗМІ як кореспондентів було залучено письменників і провідних журналістів того часу, завдяки майстерності яких публікації викликали патріотичне піднесення та емоційний резонанс серед бійців. Багато письменників самі зголошувалися працювати у військовій періодиці, решту призивали наказом Політуправління РСЧА. Для роботи у ЗМІ було мобілізовано тих, хто в довоєнний час зарекомендував себе благонадійним. Для зміцнення редакцій військових газет до лав Червоної армії і Військово-морського флоту було призвано 943 письменники, із них 60 проходило службу в центральній пресі, 220 – у фронтовій, армійській пресі, пресі флотилій [6, с. 50].

Українські радянські письменники теж долучилися до фронтової преси. Зокрема, в газеті «За Радянську Україну», створеній наказом НКО СРСР від 30 липня 1941 р. «Про газети для населення окупованих радянських областей» при політуправлінні Південно-Західного фронту, служив О. Довженко. Він зауважував недоліки роботи тогочасної військової преси: «Газета „За Радянську Україну» – слабенька. Викрики „Брати і сестри» – це замало. Газета інформує, але не орієнтує, не підтримує дух народу – мученика в повній мірі, бо в газеті сидять, да простить мене Бог, холодні люди» [2, с. 190]. О. Довженко підкреслював недоліки газети, яка випускалася під пресом комуністичної ідеології: «Я ніде не читав ще ні одної критичної статті ні про безладдя, ні про дурнів, а їх хоч греблю гати, про невміння евакуювати, про невміння вірно орієнтувати народ. Всі наші хиби,

всі болячки не викриваються, лакуються, і це дратує наших бійців і злить їх, як би чесно і сумлінно не ставилися вони до війни» [2, с. 206]. І ця практика лакування дійсності була характерна і надалі для багатьох радянських військових видань, її взяли на озброєння російські ЗМІ, не повністю позбулися й українські.

В редакціях газет служило понад 4500 досвідчених військових журналістів [6, с. 50]. Проте, аналізуючи наявні джерела, автор статті дійшов висновку, що московська влада не довіряла працювати в ідеологічній царині основній масі журналістів з України. Наприклад, з близько 200 журналістів з України, які не повернулися з фронтів, лише 7% служили кореспондентами [3].

Преса в перші ж тижні війни сформувалася в єдину добре структуровану систему. Усього в роки Великої Вітчизняної війни в Червоній армії і на флоті виходило 5 центральних газет, 19 фронтових і флотських, 103 армійські газети і газети флотилій загальним накладом близько 3500 тисяч примірників [1, с. 447]. Колективне читання газет подекуди невинувато витісняло живу бесіду з особовим складом.

Порівняно з довоєнною була реформована також структура редакцій, які склалися тільки з трьох відділів – фронтового життя, партійний, інформації. Однак з часом, після перших перемог, з'явилися і гумористично-сатиричні матеріали. Поряд з періодикою поширювалися листки-однорівки «Передай по цепочке», «Окопная молния», бюлетені і листівки з гаслом «Смерть немецким оккупантам», стіннівки. У військових газетах пропагували таку форму агітації як «листи-літучки» – особисті записки з підбадьорливим змістом конкретному бійцеві [7, арк. 37].

Зі вступом на українські землі керівництво Червоної армії змінило тактику ведення пропагандистської роботи через пресу у військах: «У зв'язку з тим, що на нашому фронті було особливо багато воїнів-українців і війська поповнювались головним чином за рахунок населення звільнених районів УРСР, Головне політичне управління Червоної Армії дозволило видавати щоденну фронтову газету українською мовою «За честь Батьківщини» [4, с. 62]. До того військові газети виходили російською мовою, однак у разі потреби ГПУ зверталось до національних почуттів бійців. Якщо для особового складу мобілізованих із середньоазіатських республік випуск газети їх рідною мовою був для влади вимушеною мірою, бо багато хто з бійців слабо володів або й зовсім не володів російською мовою, то видання газет українською мовою було своєрідною «грою на

національних почуттях», продиктованою практичною необхідністю донесення комуністичної ідеології.

Таким чином, досвід застосування радянської військової преси періоду Другої світової війни в інформаційно-пропагандистському забезпеченні демонструє в цілому успішне виконання поставлених перед нею завдань завдяки: виробленню стратегії інформаційної політики на період ведення бойових дій, усвідомлення сили друкованого слова і підтримці з боку держави, командування; ретельній роботі з кадрами та мобілізації цивільних журналістів, письменників у військові ЗМІ; регулярності виходу і масовості тиражів; роботи з пресою у підрозділах – колективному читанню, обговоренню; оптимальній організації роботи редакцій.

Література

1. Великая Отечественная война Советского Союза 1941–1945. Краткая история. / Ред. комиссия: Поспелов П.Н. (пред) [и др.]. – М.: Воениздат, 1967. – 622 с.
2. Довженко О. Україна в огні: кіноповість, щоденник / [Упоряд. і авт. передмов. О. М. Підсуха]. – К.: Рад. письменник, 1989. – 416 с.
3. Журналісти йшли в бій: книга пам'яті журналістів України, які загинули у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. / упоряд. Г. І Вартанов. – К.: Україна, 1995. – 144 с. іл.
4. Крайнюков К. В. От Днепра до Вислы. Военные мемуары / Крайнюков К. В. – М.: Воениздат, 1971. – 344 с.
5. Побігуший Є. Пропаганда як окремих рід зброї / Є. Побігуший // Перемога. – 1951. – № 1. – С. 13–20.
6. Попов Н. Советская военная печать в годы Великой Отечественной войны. 1941 – 1945 / Н. Попов, Н. Горохов. – М., 1981. – 275 с.
7. Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации Ф. 32.– Оп. 11302. – Д. 2. (192). – 269 л.

Близнюк О.С.

магістрант

Запорізької державної інженерної академії

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТОМ НА ПІДПРИЄМСТВІ В УМОВАХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Розробляючи стратегію розвитку підприємства в умовах конкурентоспроможності необхідно розглянути теоретичні аспекти формування моделі управління проектом. Особливість управління проектами полягає в необхідності координації використання будь яких ресурсів протягом всього життєвого циклу проекту за допомогою управлінських методів для досягнення поставлених цілей проекту. Актуальність оволодіння основами проектування зумовлена, по-перше, тим, що дана технологія має широку область застосування на всіх рівнях організаційної системи. По-друге, володіння логікою і технологією соціокультурного проектування дозволить більш ефективно здійснювати аналітичні, організаційно-управлінські функції на підприємстві. По-третє, проектні технології забезпечують конкурентоспроможність як фахівця так і підприємства [5, с. 65].

Досліджуючи модель управління проектами необхідно розглянути декілька визначень таких термінів як: «проект», «управління проектом» та ін.. Проект визначає систему сформульованих цілей, створених або модернізованих для реалізації фізичних об'єктів, технологічних прийомів, технічної і організаційної документації, матеріальних, трудових та інших ресурсів, а також управлінських рішень і заходів їх виконання [3, с. 43].

Управління проектом – це процес управління командою і ресурсами проекту за допомогою специфічних методів, завдяки яким проект завершується успішно і досягає своєї мети. Для того щоб управляти проектом, доцільно розбити його на ієрархічні підсистеми та компоненти, тобто структурувати. Структура проекту – це організація зв'язків і відносин між його елементами. За допомогою структури визначають, що

необхідно розробити чи зробити; вона пов'язує роботи між собою та з кінцевою метою проекту. У процесі структурування виокремлюють компоненти продукції проекту, етапи його життєвого циклу та елементи організаційної структури. Структурування – невіддільна частина загального процесу планування проекту, визначення його цілей, розподілу відповідальності й обов'язків [5, с. 87].

Діяльність з управління проектами як окрема галузь менеджменту почала формуватися у 50-х роках минулого століття у двох напрямках одночасно. Перший напрям було започатковано у хімічній, суднобудівній промисловості, енергетиці. Він зосереджувався на простих об'єктах, і головним завданням було управляти строками виконання робіт [1, с. 112].

Другий – виник в оборонній промисловості. В центрі уваги були три параметри: обсяги робіт, організація і витрати. Обсягами управляли через створення робочої структури проекту (WBS), організацією – за допомогою розробки організаційної структури (OBS), витратами – завдяки формуванню затратної структури (CBS). Головна мета – виконання роботи вчасно, якісно, у межах запланованих витрат [2, с. 96].

У 60-х роках в умовах посилення динамізму бізнес-середовища розпочалися пошуки нових гнучких методів управління та організаційних структур проектів. Упродовж 70-х років управління проектами формується як цілісна система, розвиток якої прискорюється із широким впровадженням комп'ютерних програм опрацювання інформації. Сьогодні управління проектами використовує специфічні і загальні знання. Специфічні знання відображають особливості тієї сфери діяльності і галузі економіки, до якої належать проекти, загальні – це знання з питань теорії управління, операційного менеджменту, організаційної поведінки тощо [4, с. 43].

Таким чином, застосування методології управління проектів дозволяє визначити ступінь відповідності інвестицій у проекти стратегічним цілям підприємства. Застосовуючи методи портфельного управління підприємством які можуть більш якісно оцінювати ризики проектів, переваги, одержувані від їх реалізації, здійснювати моніторинг виконання проектів і прогнозувати розвиток підприємства.

Література

1. Бирман Л.А. Управленческие решения: учебн. пособ. / Л.А. Бирман – М.: Дело АНХ, 2008. – 208 с.

2. Булава И.В. Теория и методология разработки стратегии развития предприятия: монография. / И.В. Булава – М.: РИО МАОК, 2009. – 278с.
3. Воронкова В.Г. Економічне обґрунтування проектів: навч.-метод. посібник для спеціалістів ЗДІА спец. 7.050201 «МОе» / В. Г. Воронкова – Запоріжжя: ЗДІА, 2009. – 117с.
4. Винокуров В.А. Организация стратегического менеджмента на предприятии: учебн. пособ / В.А. Винокуров – М.: Центр экономики и маркетинга, 2007. – 253 с.
5. Планування проектної діяльності. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 8.18010013 «Управління проектами» та 7.18010013 «Управління проектами» ЗДІА денної та заочної форм навчання кафедри менеджменту організацій та управління проектами / Укл.: Т.І. Сергієнко, О.О. Козуб. – Запоріжжя, 2015. – 114с.

Демченко С.О.

*аспірант кафедри політичної аналітики і прогнозування
Національної академії державного управління при Президентові України*

ІНОВОВЛЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕРЖАВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Виклики сьогодення концентрують увагу на комунікативній складовій державної політики України як на пріоритетній галузі на ряду з обороною та економікою. Розвиток інформаційного суспільства задає відповідний швидкий темп комунікацій як в межах власної держави, так і в міжнародному інформаційному просторі.

Події в Україні стають резонансними далеко за її межами, інформаційний привід перетворюється з набору фактів в частину механізму політичних маніпуляцій, та технологій на політичній карті світу. Окрім економічного, політичного та воєнного тиску експерти визначають місце інформаційного тиску.

Стратегічним орієнтиром державної інформаційної політики є постійний моніторинг, контроль та насичення міжнародного інформаційного простору відповідним контентом про українські реалії буття. Експерти медіа-сфери наголошують на необхідності альтернативної політики заборон і

несистемної контрпропаганди, одною з складових якої стає комунікація зі зовнішнім світом [1, с. 13].

Посол США в Україні Джефрі Пайетт на зустрічі з українською громадою звернув увагу на особливості комунікативної політики: «велика помилка для української влади, для українських людей, створити фабрику тролів як Санкт-Петербург, фабрикуючи контрпропаганду в соціальних медіа. Це величезна помилка створити «Міністерство правди», яке намагається створити альтернативні історії. Це не шлях до перемоги на цьому інформаційному полі бою» [2]. Ці важливі акценти мають відтворюватись в професійній журналістиці, з особливою роллю держави, приватного сектору та громадськості в процесі постійної взаємодії.

Роль іномовлення в складному процесі комунікативної політики відображена в програмі Національної ради реформ «Просування інтересів України у світі». За оцінками моніторингу дана реформа реалізується та сприймається громадянами України позитивно на 49,9%, тобто інша більша частина населення оцінює реформу незадовільно [3].

Варто зазначити, що українська мультимедійна платформа інфомовлення запущена тільки декілька місяців назад, а саме 1 жовтня 2015 року, тобто результати роботи фактично аналізувати нема сенсу. Тобто, на даний момент можемо говорити тільки про визначення місії та завдань даного продукту. Президент України Петро Порошенко наголошує на такому варіанті головної мети телеканалу: – «Нести світу правду про події в Україні та довкола». Однак, цілі та завдання, що стоять перед телеканалом «Ukraine Tomorrow» повністю збігаються з цілями приватного англомовного каналу «Ukraine Today» групи «1+1 медіа», що викликало низку суперечок в медійній сфері.

На думку автора, створення державою «Ukraine Tomorrow» має свої недоліки: фінансування, нечітке визначення аудиторії та інші, проте логіка в такому кроці української влади в загальних рамках комунікативної політики є цілком зрозумілою. Експерти наголошують на помилках української влади в медійній сфері і це вірний шлях до діалогу, проте не роблять помилок ті, хто не бачить шляху і не йде ним.

Література

1. Український медіаландшафт – 2015: аналітичний звіт / За ред. В. Іванова. – К.: ФКА, АУП, 2015, с. 13.
2. Remarks by Ambassador Pyatt at the «Countering Information War in Ukraine» Conference. January 29, 2016 .
3. Національна рада реформ. Моніторинг прогресу реформ за 9 місяців 2015 року. – Київ, 2015 – С. 60 – 63. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reforms.in.ua/sites/default/files/upload/nationalreform_broshura4.pdf

Дремова О.М.

магістрант

Запорізької державної інженерної академії

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОЕКТНОЇ КОМАНДИ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Реалії сьогодення свідчать, що основним елементом організаційної структури проекту є команда, яка безпосередньо працює над здійсненням реалізації проекту. Тобто управління проектами передбачає створення спеціальної групи, яка стає самостійним учасником проекту і підпорядковується менеджеру проекту. Команда проекту створюється на період реалізації даного проекту і після його завершення розпускається [1, с. 123].

Особливістю проектної команди є те, що вона не є традиційною організацією. Організаційна структура формується індивідуально та підбирається під конкретний проект. Склад проектної команди залежить від характеристик проекту, а саме від його масштабу та специфіки. До основних членів проектної команди відносять: інженера проекту, керівника контрактів, контролера проекту, бухгалтера проекту, керівника відділу матеріально-технічного забезпечення, керівника робіт із проектування, керівника виробництвом, адміністративного помічника. Крім того, учасниками проекту є: сторона, яка бере на себе відповідальність за виконання робіт по контракту, вступає в договірні відносини з контактором чи субконтрактором більш високого рівня, юридична особа, що виконує за контрактом проектно-дослідницькі роботи

в межах проекту, юридична особа, чия пропозиція прийнята замовником, несе відповідальність за виконання робіт відповідно до умов контракту, організації, що виділяють ліцензії на право володіння земельною ділянкою, проведення торгів, виконання окремих робіт тощо, постачальники, органи влади, власник земельної ділянки, виробник кінцевої продукції проекту, споживачі продукції [2, с.89]. Також, зазначимо, що на здійснення проекту можуть впливати й інші сторони з оточення проекту, які можуть бути віднесені до учасників проекту, це: конкуренти основних учасників проекту, спонсори проекту, різні консалтингові, юридичні, посередницькі організації, що залучені в процес здійснення проекту.

Отже, всі хто приймає безпосередню участь у створенні проекту, постійно приймають певні управлінські рішення та вирішують специфічні задачі, які пов'язані з мотивацією праці, конфліктами, виконанням, контролем, відповідальністю, комунікаціями, владою, лідерством та ін. Це сприяє створенню безпосередніх умов для виконання роботи, подоланню певних психологічних перенавантажень та вирішенню конфліктних ситуацій, що виникають у процесі пошуку, узгодження і реалізації проектних рішень, що в кінцевому рахунку позначаються на науково-технічному рівні і якості проекту.

Також, зазначимо, що в цілому організаційна структура управління проектами належать до гнучких, органічних структур управління. Для них характерним є відсутність детального розподілу обов'язків по видах робіт, невелика кількість рівнів управління, децентралізація прийняття рішень, індивідуальна відповідальність кожного члена команди за результати діяльності. Таким чином, особливість управління проектами, полягає в необхідності координації використання всіх необхідних ресурсів які використовуються протягом всього періоду формування та існування проекту за допомогою сучасних методів управління для досягнення цілей та завдань проекту [3, с. 97].

Тож, формуючи проектну команду, керівник збирає разом групу людей, намагаючись об'єднати їх загальною ціллю і єдиними задачами. Новизна, унікальність, ризик і швидкоплинність – всі ці риси притаманні новому проекту, вони ж і визначають труднощі при формуванні команди. Але є певні негативні аспекти при створенні нової проектною команди, викликані тим, що люди задіяні в певному проекті як правило не працювали разом та не мають загальних цінностей і норм, але повинні

працювати ефективно і синхронно. Це в свою чергу потребує додаткових зусиль та часу, щоб всередині групи виникло командне почуття, щоб встановились загальні норми, стандарти і цінності.

Таким чином, особливістю формування нової проектної команди для реалізації проекту на підприємстві виступає стратегічна мета реалізація проекту, яка є основним інтегруючим чинником створення і діяльності команди. Стратегічна мета потребує всебічної якісної оцінки майбутнього стану проекту, для якого вона розробляється й має давати закінчене та комплексне уявлення про майбутній стан даного проекту. Визначення мети – це логіко-аналітичний та емоційний процес, який має спиратися на наукові засади, що допомагають досягти цілей проекту. У процесі досягнення цілей проекту команда набуває своїх меж, використовує організаційні можливості учасників і ресурси проекту. Команда проекту виступає як соціальний організм, що має свій початок та здійснює процес управління проектом.

Література

1. Планування діяльності підприємства: Навч. посібник. – Львів, Новий світ, 2004. – 324с.
2. Планування проектної діяльності. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 8.18010013 «Управління проектами» та 7.18010013 «Управління проектами» ЗДІА денної та заочної форм навчання кафедри менеджменту організацій та управління проектами / Укл.: Т.І. Сергієнко, О.О. Козуб. – Запоріжжя, 2015. – 114 с.
3. Управління проектами: практичні аспекти реалізації стратегій: Навч. посіб. / В. А. Рач, О. В. Россошанська, О. М. Медведєва; за ред. В. А. Рача. – К.: «К. І. С.», 2010. – 276 с.

Дудка Л.О.

кандидат історичних наук,

доцент кафедри політології та права

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ФОРМА ПРОЯВУ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ В СУСПІЛЬСТВІ

Демократія, як суспільний лад, створює можливості для реалізації людини, можливості впливати на прийняття рішень, брати участь у їх прийнятті, при чому ця участь має бути усвідомленою і відповідальною для кожного громадянина. Тобто демократія сприяє формуванню ініціативи та активності людини.

Розглядаючи феномен активності людини в соціально-політичному житті, варто згадати праці Віктора Симоненка, в яких дослідник наголошує, що громадянське суспільство як комплексний соціокультурний та суспільно-політичний феномен, складається з соціальних інститутів (незалежні медіа; громадська думка; добровільні асоціації та об'єднання громадян); соціальних практик (суспільна, громадська активність населення; громадські рухи; ініціативні групи; громадянська залученість до добровільних суспільних об'єднань тощо); суспільних цінностей та чеснот (плюралізм, толерантність, здатність до компромісів, громадська солідарність та взаємодопомога) [11].

Отже, однією з головних умов формування і функціонування громадянського суспільства є специфічна якість особистості – *громадська активність*, що передбачає свідоме бажання людини брати участь у суспільному житті.

Досліджуючи сферу громадської активності А.Гусєва виділяє наступні рівні її реалізації: 1) участь у вирішенні спільних проблем; 2) розробка та реалізація програм розвитку громади; 3) контроль влади та відстоювання прав громадянина [2, с. 3].

Як бачимо, однією із форм прояву громадської активності дослідниця виділяє саме громадський контроль, що можемо охарактеризувати як безпосереднє спостереження громадськими організаціями, ініціативними групами та особами за дотриманням прав і законних інтересів громадян установами та органами державної влади, місцевого самоврядування, а також недержавними інституціями, що виконують публічні функції [7, с. 9]. Незважаючи на те, що громадський контроль – порівняно нова для України

форма громадської активності, проте це питання сьогодні активно піднімається і обговорюється як науковцями (варто назвати праці В. Степаненка, А. Крупника, Є. Захарова, А. Гусевої), так і на рівні громадських організацій, органів місцевого самоврядування, Інтернет-форумів.

Сучасна логіка громадського контролю відносно проста і виглядає таким чином: 1) для управління країною потрібна влада та закони (правила гри), які для усіх мають бути однаковими і обов'язковими; 2) в демократичній країні влада належить народу, але всі люди не можуть одночасно управляти країною, тому існують періодичні вибори, на яких кожен громадянин символічно передає свою владу обмеженій кількості представників, які від його імені будуть управляти країною; 3) свідомий громадянин віддає свій голос тому, хто, на його думку, запропонував найкраще бачення управління країною (у вигляді програм, заяв та стратегій) і хто не ставить під сумнів загальновизнаних законів і не буде їх змінювати без погодження з усіма громадянами; 4) у такий спосіб в демократичній країні існує і змінюється влада; 5) але влада, яка від імені більшості народу управляє країною, – це звичайні люди, від Президента до сільського голови, зі своїм бажанням, інтересами, недоліками; 6) ці звичайні люди, свідомо чи ні, можуть забувати свої обіцянки, порушувати чи змінювати правила гри або зловживати владою для задоволення власних потреб; 7) ціна таких дій – слабка країна і хворе суспільство; 8) так демократичні країни прийшли до розуміння того, що громадяни не меншою мірою, ніж влада, відповідають за управління країною, а тому мають контролювати своїх представників [8, с. 9].

Першими, хто почав здійснювати в Україні систематичний громадський контроль за діяльністю влади по праву можемо вважати учасників Української Гельсінської Групи, яка була утворена у Києві в 1976 р. і виконувала дві важливі функції – збирали та поширювали об'єктивну інформацію про порушення прав людини в колишньому Радянському Союзі. Вже в часи перебудови до правозахисного руху долучається екологічний рух, спрямований, зокрема, на збір та поширення об'єктивної інформації про події, пов'язані з Чорнобильською катастрофою [1, с. 551-554].

Із проголошенням незалежності в Україні розпочався нелегкий процес формування демократичних інституцій, практик та цінностей. Громадський контроль продовжує існувати саме в руслі прав людини та екології, однак це вже були не масові рухи, а різноманітні організації, які ставали менш чисельними, але більш організованими та професійними.

У громадському контролі найважливіше – це інформація, а саме, збір та оприлюднення інформації про роботу органів влади і місцевого самоврядування. Право знати (право на інформацію) – це не якась забаганка чи просте бажання людини. Це норма, закріплена у міжнародних правових документах, тому її зобов'язані дотримуватися та виконувати усі країни, які ратифікували відповідні документи, або в яких існує національне законодавство про свободу інформації.

Першим міжнародним документом, який гарантував свободу інформації, стала Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.: *«Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення. Це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів (ст. 19)»* [3].

Оскільки Україна з 1995 року є членом Ради Європи, то варто знати, що в 2002 році були розроблені Рекомендації Ради Європи «Про доступ до офіційних документів», де в розділі 3 зазначається: *«Держави учасники Ради Європи повинні гарантувати право кожного громадянина на доступ, за його вимогою, до офіційних документів, які знаходяться в розпорядженні органів державної влади»* [8].

Крім міжнародних норм та принципів існує достатньо розвинуте національне законодавство про свободу інформації. Насамперед, це Конституція України, де в статті 34 прописано, що *«кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір»* [5]. Ця стаття Конституції є для громадян України основною правовою підставою для здійснення громадського контролю за владою, тобто збору та оприлюднення інформації про її роботу.

Натомість Закон України «Про інформацію» деталізує це право: *«Всі громадяни України, юридичні особи і державні органи мають право одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій»* (ст. 9), *«Право на інформацію забезпечується обов'язком органів державної влади, а також органів місцевого і регіонально самоврядування інформувати про свою діяльність та прийняття рішень»* (ст. 10) [4].

Згідно статті 3 Конституції України, «держава відповідає перед людиною за свою діяльність», а «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [5]. Саме тому громадський контроль може здійснювати будь-який громадянин, який бажає з'ясувати, наскільки влада є відповідальною і виконує свої обов'язки.

На практиці основними суб'єктами громадського контролю є: окремі особи та неформальні об'єднання громадян; громадські організації (моніторингові, екологічні, правозахисні тощо); засоби масової інформації (телевізійні канали, друковані та електронні засоби, бюро журналістських розслідувань тощо).

Без громадського контролю демократія в Україні можлива, але це буде демократія з корумпованими чиновниками, неефективною бюрократією, свавільними корпораціями, забрудненим навколишнім середовищем, неякісними товарами та послугами, безправними меншинами та вразливими групами населення.

Постійний громадський контроль має бути спрямований на: 1) запобігання порушенню прав людини; 2) усунення зловживань, порушень законодавства; 3) привернення уваги органів влади та громадськості до існуючих проблем і стимулювання їх вирішення; 4) підвищення якості надання послуг державними та недержавними інституціями; 5) підвищення публічності та прозорості органів влади та місцевого самоврядування [7, с. 14].

На жаль, сьогодні змушені констатувати, що громадський контроль в Україні розвинений слабо. Причинами цього є: 1) нерозуміння його необхідності і сутності посадовими особами держави, 2) загальне небажання влади погодитися на первинність інтересів громадянського суспільства стосовно інтересів держави; 3) нерозвиненість громадянського суспільства та слабка його інституційна спроможність для здійснення громадського контролю; 4) бракує фахових знань, комунікацій, вмінь тощо. Значна частина організацій громадянського суспільства лише імітують громадський контроль, а насправді їхні дії спрямовані на задоволення власних чи владних інтересів.

Для зміцнення громадського контролю необхідні кількісний і якісний ріст громадських організацій, підвищення їхньої компетентності, інституційної і ресурсної спроможності, покращення комунікацій, пошук і використання нових технологій контролю, вдосконалення спільних дій.

Влада працює згідно чітких правових процедур, і в такий самий спосіб вона будує відносини із звичайними громадянами. Лише знаючи ці

процедури і використовуючи конкретні правові норми, ми зможемо сміливо контролювати владу.

Література

1. Бойко О.Д. Історія України: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Ви. 3-тє, виправлене, доповнене / О.Д. Бойко. – К.: Академвидав, 2005. – 688 с.
2. Гусєва А.В. Психологічні чинники готовності до громадської активності: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01 / А.В. Гусєва / Одес.нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2009. – 19 с.
3. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217А(III) Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015
4. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992р. № 2657-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
5. Конституція України. Офіційне видання. – К.: Парламентське видавництво, 2009. – 88 с.
6. Крупник А. Зарубіжний досвід громадського контролю: уроки для України / А. Крупник // Ефективність державного управління: Зб. наук. праць ЛРІДУ. Вип. 14. – Львів, ЛРІДУ, 2007. – С. 146-154.
7. Путівник з громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. Навчальний посібник / За редакцією О. Неберикута. – Львів: «Дизайн-студія «Папуга», 2009. – 84 с.
8. Рекомендація ради Європи NR (2002) «Про доступ до офіційних документів» від 21 лютого 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a33
9. Степаненко В. Громадський контроль за владою як перспектива розвитку громадського суспільства в Україні / В. Степаненко // Віче. – 2000. – № 6. – С. 8-21.
10. Степаненко В. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: інститути, практики, цінності [Електронний ресурс] / В. Степаненко. – Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/institute/St2.doc>.

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ОДЕСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
МІЖНАРОДНОЇ АСОЦІАЦІЇ СТУДЕНТІВ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

ІІІ МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

ЧОРНОМОРСЬКІ ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЧИТАННЯ

12-13 лютого 2016 року, м. Одеса

Видання та друк – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон: +38 0552 399580

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.

Підписано до друку 15.02.2016 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 10,70. Тираж 200. Замовлення № 0216-220
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.